

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὑπὸ τὸ ὄνομα Βαλλαᾶδες ἦσαν γνωστοὶ οἱ μουσουλμανικοὶ ἑλληνόφωνοι πληθυσμοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος (Βόϊον-Γρεβενά), συμπεριληφθέντες δὲ μεταξὺ τῶν ἀνταλλαξιμῶν τὸ 1924.

Περὶ τοῦ βίου τούτων ἡμέτεροι λόγοι, ἐγχώριοι ἰδίως, ἢ ταξιδιωτὰ καὶ ξένοι περιηγητὰ ἔχουν γράψει ἀρκετά, περὶ δὲ τῆς προελεύσεώς των γνώμας καὶ εἰκασίας ἐξέφερον διαφόρους καὶ ἀσυμφώνους, ἄλλος μὲν θεωρῶν τούτους Τούρκους παλαιούς πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγκαταστάντας εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἄλλος Τούρκους ἐκ τῶν κατακτητῶν, ἐξελληνισθέντας διὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνας συμβίωσίν των μεθ' ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἄλλοι θέλοντες αὐτοὺς Βλάχους τὴν καταγωγὴν, οἱ δὲ περισσότεροι δεχόμενοι τούτους Ἑλληνας ἐντοπίους ὁμοίους πρὸς τοὺς ἄλλους περιοίκους τῆς αὐτῆς περιοχῆς, πλὴν διαφωνοῦντες ὡς πρὸς τὸν χρόνον κυρίως, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἴτια τοῦ ἐξισλαμισμοῦ των. Καὶ κατ' ἄλλους μὲν οἱ ἐξισλαμισμοὶ αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους, κατ' ἄλλους εἰς τὸν ΙΣΤ', τὸν ΙΖ', τὸν ΙΗ' αἰῶνα, πρὸ πάντων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἡ ἀσυμφωνία αὐτὴ προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλα ὅσα εἶχον γραφῆ ἔστεροῦντο τῆς ἀπαραιτήτου τεκμηριώσεως. Ἰσχυρὰ ὅμως πάντως ἐφαίνετο ἢ πεποιθήσις ὅτι ἐκ τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων ἦσαν οἱ Μουσουλμάνοι οὗτοι ἐξισλαμισθέντες λόγῳ πίεσεων καὶ ἐπονομασθέντες χλευαστικῶς Βαλλαᾶδες διὰ τὴν συχὴν εἰς τὴν ὁμιλίαν των χρῆσιν τοῦ ἐκ τῆς Τουρκικῆς ὀρκου βάλλαχι V'Allahy (Μά τὸ θεό)¹.

1. Συναμεταξὺ των προσηγορεύοντο κατὰ τὸ πλεῖστον: *φούτσιδες, φούτσι μ'*: ἀδελφούτσι μου: ἀδελφὲ μου (βλ. καὶ «Ἀθηνα» 37 (1925) 6-7. *Φίτσα-Φίτσις* καλοῦν εἰρωνικῶς τοὺς Ἀνασελιτιστῶτες οἱ κάτοικοι τῆς Λάγγας, χωρίου ἑλληνοφώνου εἰς τὰς ὑπὸρείας τῶν Ὀντριῶν). Τά: *φούτσις* καὶ *βαλλαᾶς* ἔχουν κάτι τὸ κοινὸν πρὸς τὸ τῆς ἀλβανικῆς *Βλλά* (vëlla-i): ἀδελφός, διὰ συσχέτισιν, ἴσως καὶ δι' ἄλλην ἐρμηνείαν τοῦ: *Βαλλαᾶς*. Τὴν ἐκ Χριστιανῶν προσωνυμίαν των ὑποτιμητικὴν πως θεωροῦντες οἱ Βαλλαᾶδες προτιμοῦσαν τὸ: *ἀγάς-ᾶδης*. Καὶ ἡ ἐπιχωριάζουσα μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν παροιμία: *Νὰ τουρκέψ' νὰ γέντς ἀγάς*

Τὸ ζήτημα, περίπλοκον κατὰ πάντα ταῦτα, εἶχεν ἀπασχολήσει καὶ ἡμᾶς κατὰ τὴν ἔρευναν ἀνά τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν ἀρχαικῶν κειμένων κ.λ. Οὕτω εἰς τὰ Ἱστορικὰ ἡμῶν Σημειώματα ἐκ τῆς Δυτ. Μακεδονίας¹ βάσει μὲν στοιχείων ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μητροπόλεως Σιατίστης καὶ τοῦ ἐλέγχου σχετικῶν ἀναμνήσεων καθωρίσαμεν ἐγγύτατον ὄριον, πέραν τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ ὁ ἐξισλαμισμός, ἤτοι τὸ ἔτος 1797, βάσει δὲ ἄλλων τινῶν στοιχείων ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως, τῆς ἐπιλεγομένης Ζάμπορδας, ἐστηρίξαμεν ἀπώτατον ὄριον τὸ ἔτος 1692, συμπληρωματικῶς διατυπώσαντες ἐν συντομίᾳ σχετικὰς παρατηρήσεις καὶ εἰς τὰ Γραπτὰ Μνημεῖα².

Παρὰ τὰς ἀνωτέρω θέσεις ἐβασανίζομεν τὸ θέμα ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἰδίως μέρος, ἤτοι ὡς πρὸς τὸ ἀπώτατον ὄριον, ὅτε εἶδομεν εἰς μὲν τὴν «᾿Αθηνᾶν»³, εἰς βιβλιοκρισίαν ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω μικρῶν πονημάτων ἡμῶν γενομένην παρὰ τοῦ ᾿Αντ. Κεραμοπούλλου, προκειμένου εἰδικῶς περὶ τοῦ κώδικος τῆς Ζάμπορδας γραφόμενα τὰ κάτωθι: «Σπουδαῖα πορίσματα δίδει ὁ κῶδιξ διὰ τὰ χωρία τῆς νῦν ἐπαρχίας Βοΐου (᾿Ανασελίτσης), ἐνθα ἦσαν οἱ ἑλληνικοὶ Βαλλαᾶδες (Μωαμεθανοί). Τούτων τῶν χωρίων πολλὰ ἦσαν ἀκόμη χριστιανικὰ τῷ 1692, ἤτοι δὲν εἶχον ἀκόμη ἐξισλαμισθῆ». Εἰς δὲ τὰ «Μακεδονικά»⁴, ἐξ ἀφορμῆς δημοσιεύσεως δημοτικῶν τινῶν τραγουδιῶν τῶν Βαλλαᾶδων μετὰ βραχείας εἰσαγωγῆς (Κ. Τσοῦρκα), ἱστορικὸν περὶ τῶν Βαλλαᾶδων σημεῖωμα, ἀρκετὰ ἐκτενές, τοῦ Στίλπ. Κυριακίδου, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος εἰς τὰ τεκμήρια, τὰ ὁποῖα εἶχομεν προσφέρει, καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας εἶχομεν κάμει σχετικῶς μὲ τοὺς Βαλλαᾶδες, διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ἐξ αὐτῶν «δύναται νὰ καθορισθῶσιν ἀπώτατον καὶ ἐγγύτατον ὄριον» κρίνων ἅμα τὰς κυριώτερας ἐξενεχθείσας γνώμας τῶν ἄλλων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀτεκμηριώτους. Τὰ αὐτὰ ὄρια, ἤτοι μεταξὺ 1692-1797, ἀνέγραψε καὶ ὁ F. D. (F. Dölger) εἰς συντομωτάτην κρίσιν του⁵ ἐπὶ τοῦ σημειώματος τοῦ Κυριακίδου.

Μετὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ ἄλλων τινῶν περὶ Βαλλαᾶδων στοιχείων χρήσιμος ἐφάνη ἡ εὐρυτέρα καὶ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ζητήματος, ἐκ

κι' ὄχι Βαλλαᾶς. ᾿Αλλ' ἀγαῖδες ἦσαν μόνον οἱ ἐκ Κονιαροχωρίων (γνήσιοι Τοῦρκοι) τῶν Καϊλαρίων (ν. Πτολεμαῖδος) κ.λ. Πρβλ. «Πρακτ. ᾿Ακαδημίας ᾿Αθηνῶν» 13 (1938) 235, βλ. κατωτέρω καὶ ἰμάμην ἐκ βαλλαᾶδων τῶν Γρεβενῶν καλούμενον εἰς Κονιαροχώρι Κοζάνης: *γκιασὺρ ἰμάμ*: ἄπιστον ἰμάμην.

1. Πτολεμαῖς 1939, σ. 6-7, 45-46.

2. Μιχ. ᾿Αθ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα ἀπὸ τῆς Δυτ. Μακεδονίας χρόνων Τουρκοκρατίας, Πτολεμαῖς 1940, σ. 58-60.

3. 56 (1952) 325.

4. 2 (1941-1952) 463-471.

5. «Byzantinische Zeitschrift» 45 (1952) 126.

τῆς σχετικῆς δ' ἡμῶν ἐνασχολήσεως προέρχεται ἡ παροῦσα μελέτη¹, εἰς τὴν ὁποίαν κατ' οὐσίαν ἐξετάζονται δύο κυρίως σημεῖα: 1) Ἐὰν οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν Τοῦρκοι (γνήσιοι) καὶ 2) ἐφ' ὅσον ἦσαν χριστιανοὶ ἐντόπιοι, πότε, πῶς καὶ διατί ἐξισλαμίσθησαν.

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν διαφορῶν γνωμῶν προέκυψαν ζητήματα γενικώτερα πῶς συναπτόμενα μὲ τὰ ἐκ τῶν Βαλλαάδων ἐπακόλουθα ἢ λεπτομερειακά, οὐσιώδη πολλακίς, ἢ λύσις τῶν ὁποίων ὅτε μὲν ἐπιτυγχάνεται, ὅτε δὲ προάγεται κατὰ τὸ δυνατόν.

2. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Πρὶν ἐξετάσωμεν τὰς γνώμας τῶν πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντων μὲ τοὺς Βαλλαᾶδες, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ πρῶτον τὸν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτοι κατέκουν, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, διοικητικὴν κ.λ. κατάστασιν τῆς ὅλης περιοχῆς, εἶτα δὲ νὰ προσφέρωμεν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χωρία τὰ ἀμιγῆ βαλλαάδικα ἢ τὰ μικτά, ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν συγκείμενα, τὸν πληθυσμὸν αὐτῶν κ.λ., ἀφ' ἑνὸς μὲν, διότι πλημμελῆ περὶ τούτων ἔχομεν γνῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ φαινομένου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμένα ἀσφαλέστερα συμπεράσματα.

Ἐντὸς τῆς εὐρείας καὶ λοφώδους κατὰ τὸ πλεῖστον κοιλάδος τοῦ Ἐνω Ἀλιάκμονος, ἡ ὁποία περικλείεται πανταχόθεν ἀπὸ τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Γράμμου δυτικῶς, ἀπὸ τὸ Βίτσι καὶ ἰδίως τοὺς ἐν συνεχείᾳ ὄρεινους ὄγκους τοῦ Μουρικίου, Σινιάτσικου καὶ Μπουρίνου ἀνατολικῶς, διαρρέεται δὲ ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα ἔχοντα διεύθυνσιν μεσημβρινοανατολικὴν μέχρι Μπουρίνου, ἡ μὲν περιφέρεια Γρεβενῶν κατέχει τὸ νότιον τμήμα, φρασσομένη ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὰ Καμβούνια, ἢ τῆς Ἀνασελίτσης τὸ κέντρον, τὸ δὲ βόρειον ἢ περιφέρεια Καστορίας.

Καὶ τῶν τριῶν περιφερειῶν ἡ γῆ εἶναι πτωχὴ μᾶλλον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πτωχὰς τῶν πεδινῶν, τὰς ἀπαντωμένας κυρίως παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ Ἀλιάκμονος, διὰ τὸ ἄγονον δὲ τῶν πρὸς τὰς ἐκτενεῖς ὄροσειρὰς χώρων οἱ ἄνθρωποι κύριον ἐπάγγελμα εἶχον τὸ τοῦ κτίστου-οἰκοδόμου ξενιτευόμενοι (μόνον οἱ ἄνδρες) πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ἢ τὸ τοῦ κτηνοτρόφου παραχειμάζοντες μετὰ τῶν ποιμνίων καὶ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς Θεσσαλίαν κατὰ τὸ πλεῖστον (εἰς Λαγκαδᾶν-Χαλκιδικὴν ὀλιγώτεροι ἐκ τῶν τοῦ Βίτσι-Σινιά-

1. Ἐχει αὕτη γραφὴ πρὸ 15ετίας καὶ πλέον, βλ. καὶ σχετικὰ τινα εἰς τὸ δημοσίευμα Μιχ. Ἀθ. Κ α λ ι ν δ ἔ ρ η, Ἀπόσπασμα διδαχῆς Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, Θεσσαλονικία 1965, σ. 9 σημ. 2.

τσικου). Ἀπὸ τὴν τριπλὴν ταύτην διαστολὴν αἱ συνθῆκαι ζωῆς τῶν πεδινῶν μόνον εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ θέματος περὶ τῶν Βαλλαάδων, ὡς θὰ φανῆ κατωτέρω, διότι οἱ τὰς κλιτῦς καὶ τὰ ὄρεινὰ οἰκοῦντες τῶν ὁμάδων τῆς μαστιουράντζας¹ ἢ τοῦ τσελνικάτου ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἐκτὸς τῆς ἀμέσου καὶ ἀδιαλείπτου ἐπηρείας τῆς βουλήσεως, τῶν ὀχλήσεων καὶ τῆς παντοδυναμίας τῶν κρατούντων.

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ ὅλη περιοχὴ τῆς κοιλάδος ὑπήγετο ὑπὸ τὴν αὐτοκέφαλον Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχριδῶν μέχρι τοῦ 1767, ἔτους, ὡς γνωστὸν, καταργήσεως αὐτῆς. Τὰ Γρεβενά, βυζαντινὴ πόλις, ἦσαν ἔδρα μητροπολίτου. Ἡ Ἀνασελίτσα ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Σισανίου ἔδρευοντα εἰς Σιάτισταν, ἄλλοτε εἰς Σισάνιον, νῦν χωρίον ὑπὸ τὸ Μουρίκι. Παλαιότερον ἢ Ἀνασελίτσα φέρεται ἔχουσα ἐπισκοπὴν ὑπὸ κοινὸν τίτλον μὲ τὸ Σισάνιον², διὰ λόγους δὲ διαφόρους, ἐν οἷς καὶ διὰ τὰ ἐκ τῶν Βαλλαάδων ἐπακόλουθα, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐφεξῆς, ἡ Σιάτιστα ὑποκατέστησε καὶ τὸ Σισάνιον καὶ τὴν Ἀνασελίτσαν, ἐξελιχθεῖσα εἰς χριστιανικὸν τῆς ἐπαρχίας κέντρον. Ὑπὸ τὸν Καστορίας μητροπολίτην, πρωτόθρονον εἰς τὸ κλίμα τῆς Ἀχρίδος, ἐτέλει παλαιότερον καὶ ὁ Σισανίου καὶ Ἀνασελίτσης ὡς ἐπίσκοπος³.

Ἡ τουρκικὴ διοίκησις εἶχε κατανεμημένην τὴν ὅλην περιοχὴν εἰς τέσσαρας ὑποδιοικήσεις (καζᾶδες): 1) τῶν Γρεβενῶν, 2) τῆς Ἀνασελίτσης, 3) τῆς Χρουπίστης καὶ 4) τῆς Καστορίας⁴. Τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς μεταξὺ 1900-1912 χρόνους ἐνέπιπτον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ὡς ἀνωτέρω δύο πρώτων ὑποδιοικήσεων, ἥτοι τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσης⁵. Εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν Χρουπίστης ἦσαν κατὰ τὸ ΝΔ αὐτῆς μέρος

1. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μαστόρου ἐπιχώριον εἰς τὴν περιοχὴν ἀπὸ δύο τοῦλάχιστον χιλιετηρίδων· βλ. Ἀ ν τ ω ν. Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ν εἰς Πρακτικά Ἀρχ. Ἐταιρείας, ἔτ. 1934, σ. 77 κ.έ.

2. Βλ. H. G e l z e r, Der Patriarchat von Achrida, Λειψία 1902, σ. 19-20, 30-31, Δ. Ζ α κ υ θ η ν ο ὦ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν Ἀχρίδος καὶ Ἰπεκίου, «Μακεδονικά» 1 (1940) 442, 445. Ὁ Ἰωσήφ ὡς Καστορίας τὸ 1481 διηύθυνε καὶ τὴν Ἀνασελίτσαν (=Σισάνιον)· βλ. A. P é c h a r e, L'Archevêche d' Ochrida de 1394 à 1767, «Échos d'Orient» 35 (1936) 317 καὶ J. A n g e l, La Macédoine, Paris 1930, σ. 9, Lipsista. Τελευταίαν μνείαν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀνασελίτσης βλ. εἰς πρᾶξιν ἔτ. 1706, Κ α λ λ ι ν ἰ κ ο υ Δ ε λ η κ ἄ ν η, Ἱστορ. ἐγγράφων τομ. Γ' (Κων/λις 1905), σ. 806, βλ. νῦν καὶ Μ ι χ. Ἀ θ. Κ α λ ι ν δ ῆ ρ η, Ὁ κῶδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης (1686-), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 19-20.

3. G e l z e r, ἔ.ἀ., σ. 20.

4. Περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Δ. Μακεδονίας βλ. Μ ι χ. Ἀ θ. Κ α λ ι ν δ ῆ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 10-24. Περὶ τῶν τοπαρχιῶν Χρουπίστης καὶ Ἀνασελίτσης πολλὰ τὰ χρήσιμα θὰ ἀρυόμεθα ἐκ τοῦ Μεγδάνη, ἐὰν τὸ παραδοθὲν ἡμῖν χειρόγραφον τῆς ἐκθέσεώς του δὲν ἦτο κολοβόν.

5. Χωρία τινὰ τῆς Ἀνασελίτσης πρὸς Β εὐρισκόμενα ὑπήγοντο διοικητικῶς παλαιό-

ὀλίγα χωρία (ἢ συνοικισμοὶ εἰς χωρία) μουσουλμάνων σλαβοφώνων, καλουμένων καὶ τούτων Βαλλαάδων. Ἐν (ἢ Βίτσιστα) συνέκειτο ἐξ ἀλβανοφώνων Μωαμεθανῶν, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Χρουπίστης ἦσαν Κονιάροι, γνήσιοι Τοῦρκοι.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν Γρεβενῶν, ὡς ἔδρας ὑποδιοικήσεως ἡσκεῖτο ἐξουσία ἐπὶ 120 περίπου χωρίων¹ Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, συμπεριλαμβανομένων καὶ 2-3 κωμοπόλεων ἐπὶ τῆς Πίνδου εὐρισκομένων, ἐκ δὲ τῆς κωμοπόλεως Λεψίστης, ἔδρας τῆς Ὑποδιοικήσεως Ἀνασελίτσης, ἐξηρτῶντο 70 περίπου χωρία² Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, μὲ 2-3 κωμοπόλεις ἐπὶ τῶν πρώτων ἀντερεισμάτων τῆς Πίνδου κειμένας καὶ ἰσαριθμούς εἰς τοὺς πόδας τῶν διακλαδώσεων τοῦ Μουρικού καὶ Σινιάτσικου.

3. ΧΩΡΙΑ ΟΠΟΥ ΚΑΤΩΚΟΥΝ ΟΙ ΒΑΛΛΑΑΔΕΣ

Πόσα ἦσαν τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα κατόκουν καθ' ὀλοκληρίαν οἱ Βαλλαάδες, τὰ ἀμιγῆ μουσουλμανικά, καὶ ποίας θέσεις κατεῖχον ταῦτα, ὡς καὶ πόσα τὰ μικτὰ τὰ κατοικούμενα ἀπὸ Βαλλαάδες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Χριστιανούς; Διότι ὑπῆρχον χωρία κατοικούμενα ἀπὸ περισσοτέρας ἢ ὀλιγωτέρας οἰκογενείας Βαλλαάδων καὶ ὀλιγωτέρας ἢ περισσοτέρας οἰκογενείας Χριστιανῶν συνήθως εἰς δύο συνοικίας ὀλίγον ἀπεχούσας, χωριζόμενας διὰ τινος ρεύματος ἢ λοφίσκου κ.λ. Πόσος δὲ ἦτο περίπου ὁ πληθυσμὸς κατὰ χωρίον καὶ τέλος πόσος ὁ ὀλικὸς πληθυσμὸς τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των ἐντεῦθεν;

Ἄκριβῆ καὶ πλήρη στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν παρεδόθησαν. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήσαμεν ἀπαραίτητον νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ σχετικὰ, στατιστικὰ κ.λ., ἐφ' ὅσον μάλιστα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου θὰ ἐξαλειφθῆ καὶ ἡ ζῶσα παράδοσις ἢ ὑποβοηθοῦσα εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς εἰς πολλὰ ἀτελοῦς γραπτῆς παραδόσεως.

Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον μετὰ τὰ χωρία—τὸ Λεψίστι καὶ τὰ Γρεβενά ἦσαν μᾶλλον κωμοπόλεις—ἀλφαβητικῶς διατεταγμένα καὶ μὲ τὰ παλαιὰ τῶν ὀνόματα, ὡς εἶναι ἀποτυπωμένα εἰς τὴν ἱστορίαν, πρὸς ἐνημέ-

τερον εἰς τὴν Χρουπίσταν. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐκκλησιαστικῶς ἐξηρτῶντο (κατὰ καιροῦς) ἀπὸ τὸν Καστοριάς.

1. Ἡ ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν (Μιχ. Κάλινδέρη, *Γραπτὰ Μνημεῖα*, σ. 60-61) μὲ 126 χωρία. Ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Γρεβενῶν ὑπῆγοντο 160 χωρία. Β. Νικόλαϊδης, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris 1859, τ. Β', σ. 229.

2. Ροϋκουενίλλε, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826², τ. II, σ. 510. Ὁ Λέικε, *Travels in Northern Greece*, London, τ. I, 1835, σ. 317, τὰ χωρία τῆς περιοχῆς Ἀνασελίτσης ἀναριθμᾷ εἰς 100. Ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Σισανίου ὑπῆγοντο 59 χωρία· βλ. «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» ΣΤ' (1899) 331, Εἰς Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 41-46, χωρία 72. Βλ. καὶ Μιχ. Κάλινδέρη, Ὁ κώδιξ τῆς Μητρ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ἔ.ἀ., σ. 122-125.

ρωσιν προστίθεται εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καὶ ἡ νέα μετονομασία του¹, ἀναγράφεται ὁ πληθυσμὸς του συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1920² καὶ εἶτα εἰς ἰδιαιτέρας στήλας σημειώνεται δι' ἀριθμοῦ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ ἐπαρχία, εἰς ἣν ὑπήγετο διοικητικῶς, ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ χαρακτήρ τοῦ χωρίου ὡς ἀμιγροῦς μωαμεθανικοῦ ἢ μικτοῦ, ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν· τέλος προσδιορίζεται ὁ πληθυσμὸς τῶν Βαλλαάδων ἐν τῷ συνόλῳ. Μετὰ τὸν κατάλογον ἀκολουθεῖ ἐν σχεδίασμα τοπογραφικόν, μὲ τὰς κατὰ προσέγγισιν θέσεις τῶν χωρίων, ὅπου ἦσαν οἱ Βαλλαᾶδες.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

περιέχων κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὅποια κατέκουν οἱ Βαλλαᾶδες, ὡς καὶ στοιχεῖά τινα περὶ ἐκάστου χωρίου.

α.α.	Ὄνομα τοῦ χωρίου (μετὰ τῆς μετονομασίας του)	Κάτοικοι κατὰ τὴν ἀπογραφ. 1920	Ἐπαρχία			Χωρία	
			Ἄνασσλ.	Γρεβενῶν	Χρουπίστης	Ἄμιγρῆ μοαμεθ.	Μικτὰ ἐκ Μω. + Χρ.
1.	Ἄγαλαῖοι	116		1		1	
2.	Βαῖπες (ν. Χειμερινόν)	474	1			2	
3.	Βελίτσι (ν. Ἀσπροῦλα)	302	2				1
4.	Βέντζι (ν. Κέντρον)	254		2			2
5.	Βίνιανη (ν. Λευκάδι)	172	3			3	
6.	Βίτσιστα (ν. Νίκη)	303			1	4	
7.	Βράστινο (ν. Ἀνάβρυτα)	254		3		5	
8.	Βρέστενη (ν. Αὐγή)	317			2		3
9.	Βρογγίστα (ν. Καλονέρι)	635	4				4
10.	Βρόντιζα (ν. Βροντή)	315	5			6	
11.	Βουδουρίνα (ν. Νέα Σπάρτη)	226	6			7	
12.	Βρόστιανη (Ἅγιοι Ἀνάργυροι)	279	7			8	
13.	Γιάγκοβη (ν. Μεσποτάμον)	131	8			9	
14.	Γκάλιστα (ν. Ὁμορφοκλησιά)	763			3		5
15.	Γκινόσι (ν. Μολόχα)	259	9			10	
16.	Γκομπλάρι (ν. Μερσίνα)	232		4		11	
17.	Γρεβενά	1.723		5			6
18.	Δίσλαπο (ν. Δραγασιά)	432	10				7
19.	Δοβράντοβο (ν. Βατόλακκος)	394		6		12	
20.	Δουβρούνιστα (ν. Κληματάκι)	602		7			8

1. Τὰ νέα ὀνόματα ἐλήφθησαν ἐκ τῶν Ἀρχείων περὶ τῆς συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων 1836-1939 τῶν Ἀλεξ. Δρακάκη καὶ Στυλ. Κουρδούρου, τόμ. Β'. Ἀθῆναι 1940, σ. 510-534 καὶ 704-718.

2. Πίνακες τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων τοῦ Κράτους (Ἐπιτελεῖον Ἐσωτερικῶν), Τεύχος Β' (Νεαὶ χῶραι), Ἀθῆναι 1920, σ. 48-54.

α.α.	Ὄνομα τοῦ χωρίου (μετὰ τῆς μετονομασίας του)	Κάτοικοι κατὰ τὴν ἀπογραφ. 1920	Ἑπαρχία			Χωρία	
			Ἀνασελ.	Γρεβενῶν	Χρουπίστης	Ἀμυγλή μωσαμειθ.	Μικτὰ ἔκ Μωσα. + Χρ.
21.	Δρανίτσι (ν. Κρανοχώρι)	301			4		9
22.	Ζαμπέρδανη (ν. Μελάνθιον)	579			5	13	
23.	Κάστρον	95		8		14	
24.	Κρίφτσι (ν. Κιβωτὸς)	970		9		15	
25.	Κυρακαλή	191		10		16	
26.	Λαί (ν. Πεπονιά)	321	11			17	
27.	Λαμπάνοβον (ν. Σήμαντρον)	219	12				10
28.	Λεψίστι (ν. Νεάπολις)	1.047	13			18	
29.	Λικνᾶδες	148	14				11
30.	Μαζγκάνι (ν. Ἀχλάδι)	143	15			19	
31.	Μαρκόβενη (Μαρκοχώρι)	179			6		12
32.	Μεσολογγόστι (ν. Μεσόλογγος)	295	16				13
33.	Μηλιά	269		11		20	
34.	Μπουμπούστι (ν. Πλατανιά)	351	17				14
35.	Νησινίκος (ν. Νησί)	189		12		21	
36.	Νιστίμι (ν. Νόστιμον)	451			7		15
37.	Ντόβριανη (ν. Ἐλατος)	394		13			16
38.	Πηγαδίτσα	409		14		22	
39.	Πλάζομη (ν. Ὀμαλή)	550	18				17
40.	Πλαζόμιστα (ν. Σταυροδρόμι)	251	19			23	
41.	Πηλουρὺ	378	20			24	
42.	Ρέζνι (ν. Ἀνθοῦσα)	390	21				18
43.	Ρέντα (ν. Διχειμαρρον)	298	22			25	
44.	Ρεσούλια (ν. Βέλος)	190	23				19
45.	Σειρήνι μεγάλο	880		15			20
46.	Σολομίστι (ν. Στέρνα)	125	24				21
47.	Σιρότσιανη (ν. Λεύκη)	255	25			26	
48.	Σούμπινο (ν. Κοκκινιά)	518		16			22
49.	Συγκόλλι (ν. Παρόχθειον)	65	26				23
50.	Τόριστα (ν. Ποντηνή)	474		17		27	
51.	Τραπατούστι (ν. Κλεισώρεια)	305	27				24
52.	Τριβένι (ν. Σύδενδρον)	515		18			25
53.	Τσαβαλέρι (ν. Κοιλιάδι)	170	28			28	
54.	Τσακνοχώρι (ν. Ἀνθοχώρι)	415	29				26
55.	Τσάκωνη	423			8		27
56.	Τσιάριστα (ν. Ἄγιοι Θεόδωροι)	125	30				28
57.	Τσιραπιανή (ν. Γλυκοκερασιά)	131	31			29	
58.	Τσοτύλι	884	32				29
59.	Τσούρχλι (ν. Ἄγιος Γεώργιος)	1.172		19			30
60.	Φυτάκη	105	33				31
61.	Χουτούρι (ν. Λευκοθέα)	335	34				32

Ἐν τῷ συνόλῳ οἱ Βαλλαῖδες τὸ 1924 δὲν ὑπερέβαινον τὰς 20.000, ἐξ ὧν τὸ ἥμισυ περίπου προήρχετο ἐκ τῶν ἀμιγῶς μοαμεθανικῶν χωρίων.

4. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ Κ. Α.

Βαλλαῖδες κατῴκουν κατὰ τὸν ἀνωτέρω κατάλογον εἰς 61 χωρία ὑπαγόμενα διοικητικῶς: 34 εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀνασελίτσης, 19 εἰς τὴν ἐπαρχίαν Γρεβενῶν καὶ 8 εἰς τὴν τῆς Χρουπίστης-Καστορίας.

Τὰ ἀμιγῆ βαλλαάδικα χωρία ἦσαν τὸ ὅλον 29, τὰ δ' ὑπόλοιπα 32 μικτά:

ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἀμιγῶν: 16 ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὸ Λεψίστι, 11 ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ 2 ἀπὸ τὴν Χρούπισταν· τὸ πλεῖστον δηλ. τῶν ἀμιγῶν ἀνήκεν εἰς τὴν περὶ τὸ Λεψίστι περιοχὴν. Τὸ ἀμιγές ἐκ Βαλλαάδων Λεψίστι εἶχε καὶ ἀρκετοὺς Τουρκόγυφτους, ἐξ ὧν τινες ἦσαν καλοὶ ὄργανοπαῖκται (νταουλτζήδες)· οἱ ἐλάχιστοι Χριστιανοὶ διέμενον ἄνευ τῶν οἰκογενειῶν των.

Παρατηρητέον ὅτι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἀλιάκμονος ὄχθην ὑπῆρχον δύο μόνον χωρία ἐκ Βαλλαάδων, ἓν ἀμιγές, ἡ Γιάγκοβη, καὶ ἓν μικτόν, ἡ Βρογγίστα (βλ. καὶ σχεδίασμα) περιφερείας Ἀνασελίτσης καὶ 4 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βεντζίων (Γρεβενῶν), οἱ Ἀγαλαῖοι, τὸ Βέντζι, ὁ Νησινίκος καὶ ἡ Τόριστα. Τὰ πλεῖστα εὐρίσκοντο παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην καὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἀπὸ Χρουπίστης πρὸς Λεψίστι ἢ ὀλίγον πέραν αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς Γρεβενὰ ἢ ὀλίγον πέραν αὐτῶν. Ἦσαν τὰ πεδινὰ καὶ τὰ μᾶλλον εὐφορα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ὄρεινῶν εὐρισκόμενα χωρία. Τὸ Δίπλαπον ἐπὶ τῶν Ὀντρίων καὶ ἡ Πηγαδίτσα εἰς τὰς προσβάσεις τῆς Πίνδου εἶχον ἀπὸ ἓνα τεκὲ μὲ ντερβισάδες καὶ προϊστάμενον (μπαμπᾶν)¹.

Εἰς πίνακα, τὸν ὁποῖον μᾶς παρέδωσαν οἱ Wace-Thompson², περὶ τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων μὲ τὴν προσθήκην «τὰ κυριώτερα» διαφωτιστικὰ στοιχεῖα πέραν τῆς μνείας τῶν ὀνομάτων 26 τὸ ὅλον χωρίων δὲν ἀνεγράφησαν, ἂν δηλ. καὶ τὰ 26 χωρία ἦσαν ἀμιγῆ μουσουλμανικὰ (καὶ ποῖα) ἢ μικτά, ἂν ὑπῆρχον καὶ σλαβόφωνα χωρία Βαλλαάδων, ὡς ἡ Βρέστενη καὶ τὸ Νεστίμι ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀναφερομένων, πόσος ὁ πληθυσμὸς κ.λ. Καὶ τὰ μὲν 16 πρῶτα χωρία τοῦ πίνακός των παρατηροῦμεν ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Γρεβενῶν ὑπαγομένων, 7 τῆς Ἀνασελίτσης καὶ 3, ἡ Μπρέστιανη, τὸ Νεστίμι καὶ τὸ Ζελιγκόστι τῆς Χρουπίστης-Καστορίας. Ἐκ τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν λείπουν τὰ Γρεβενά, ἡ Μηλιά καὶ ἡ Πηγαδίτσα. Τὰ δύο τελευταῖα ἦσαν ἀμιγῆ μουσουλμανικὰ καὶ ὄχι ἐκ τῶν μὴ κυριωτέρων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν ἔναντι ἄλλων πολλῶν ἐκ τῶν μνημονευθέντων. Φαίνεται ὅτι οἱ Thompson καὶ Wace ἀνέγραψαν ὅσα ἠδυνήθησαν νὰ μάθουν, καὶ ὀλιγώτερα διὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀνασελίτσης ἀπώτερον κειμένης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν Γρεβενῶν (Σαμαρίνης ἰδίᾳ), μεθ' ὧν κυρίως ἀνεστρέφοντο κατὰ τὴν ἐδῶ παραμονὴν των, ὥστε διὰ τῆς προσθήκης «τὰ κυριώτερα» ἦσαν μὲν ἀσφαλεῖς, ὄχι ὁμως καὶ ἀκριβεῖς. Τὸ Ζελιγκόστι (συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὸν πίνακά των), καθ' ὅσον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν³, δὲν εἶχε Βαλλαᾶδες, ἀλλὰ Τούρκους γνησίους, Κονιάρους λεγομένους, ὡς καὶ ἡ Χρούπιστα.

1. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 116, 134. Μικρὸν τεκὲν εἶχε καὶ ἡ Βουδουρίνα: P o u q u e v i l l e, Voyage, ἔ.ἀ., σ. 490.

2. The Nomads of the Balkans, Londres 1914, σ. 298-299.

3. Βλ. καὶ «Μακεδ. Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 138. Δοσοληψίας τῆς Βλάτσης μὲ τὸ

Εἰς ἓνα ἄλλον κατάλογον δημοσιευθέντα τὸ 1938¹ παρὰ τοῦ Ζαχ. Δρόσου, ἐκ τῶν ἐγχωρίων λογίων, ἀναγράφονται: 17 χωρία τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ 18 ἔχοντα κέντρον τὴν Λεψίσταν, διαστελλομένων τῶν ἀμιγῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ἀπὸ τῶν μικτῶν χωρὶς ἄλλην τινὰ πληροφορίαν περὶ χωρίων Βαλλαάδων σλαβοφώνων κ.λ.²

Τὰς κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐμπειρίας τῆς ἐποχῆς μας συνοψιζομένας εἰς ὅσα περὶ τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων περιλαμβάνονται εἰς τὸν κατάλογον ἡμῶν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δύο προγενεστέρους πίνακας ἄλλοι δύο κατάλογοι μὲ σχετικὰ στοιχεῖα παλαιότερων χρόνων ἐν συσχετίσει ὑποβοηθοῦν τὴν διερεῦνησιν ἱστορικῆς βάσεως εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ εἰς τὸ ὅλον περὶ τῶν Βαλλαάδων θέμα.

Ἐναφερόμεθα πρῶτον εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου (ἔτ. 1797). Οὗτος ἔχει χωρία ἀμιγῆ μὲν 6, ἦτοι τὸ Βαῖπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, τὴν Πλαζόμιστα, τὸ Πηλωρὺ καὶ τὴν Τζεραπιανὴν μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν εἰς τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτὰ «τουρκοχώρι». Μικτὰ δὲ χωρία 7, ἦτοι τὴν Βορόδριζαν, τὴν Βρογγίσταν, τὴν Γιάγκοβη, τὸ Μπουμπούστι, τὴν Πλάζομη, τὸ Ρέζν καὶ τὸ Χουτούρι μὲ χαρακτηρισμὸν εἰς τὴν μὲν Γιάγκοβην «οἱ ἐγκατοικοῦντες χριστιανοὶ καὶ μωαμεθανοί», τὴν Βρογγίσταν «μεμιγμένον», τὸ Μπουμπούστι «τουρκοχώρι, ἐν ᾧ καὶ χριστιανοί», τὸ Χουτούρι «εἰς δύο μαχαλάδες τούρκικον καὶ ρωμέϊκον», τὴν Βορόδριζαν «τούρκικον, ἐν ᾧ καὶ χριστιανοί», τὴν Πλάζομη «μεμιγμένη τουρκ: καὶ χριστ:», τὸ Ρέσνι «τουρκ. καὶ χριστ.», τὸ Συγκόλλι ἔχει πρόσθετον χαρακτηρισμὸν μὲ μολυβδοκόνδυλον γραμμένον «Σήμερον Τουρκικόν, Ἰουνίου 10 1880». Διὰ δὲ τὸ Λεψίστι παραλείπων τὰ τῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ γράφει «ἐν ᾧ καὶ κριτῆς καὶ ἄλλοι κρατοῦντες, Κασαμπᾶς Ἰανασέλιτσας».

Συμφωνία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἕξ (6) καθαρῶν τουρκοχωρίων τοῦ καταλόγου τοῦ Νεοφύτου τοῦ 1797 καὶ τοῦ ὡς ἀνωτέρω καταλόγου ἡμῶν, μὲ ἄλλους λόγους τὸ Βαῖπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, ἢ Πλαζόμιστα, τὸ Πηλωρὺ καὶ ἡ Τσεραπιανὴ ἦσαν καθαρὰ μωαμεθανικὰ χωρία ἀπὸ τοῦ 1797· εἶναι δὲ τοῦτο λίαν οὐσιῶδες, διότι ἅπαξ ἔγιναν (τὰ χωρία ταῦτα) μωαμεθανικά, δὲν μετεβλήθησαν ἐφεξῆς μέχρις ἐσχάτων ἀπὸ ἀπόψεως συστάσεως πληθυσμοῦ. Ἄλλα καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ὁ Νεόφυτος δὲν ἦτο ἀνακριβής. Συγκεκριμένως σημειοῦμεν: Οἱ τοῦ μικτοῦ χωρίου Χουτουρίου Βαλλαᾶδες, οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν ἄνω συνοικίαν, ἔφυγαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν εἰς τὰ χωρία: Τσακνοχώρι, Μπουμπούστι καὶ ἰδίᾳ εἰς Βουδουρίναν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀρμα-

Ζελιγκόστι (τὸν Ἰ. Ἀλῆ μπέη) βλ. εἰς I. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η ν, «Μακεδονικά» 4 (1955-1960) 186, 189, 200, 209, 219.

1. «Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας», 1938, σ. 149.

2. Ὁ Κ. Τσοῦρκας δὲν ἦτο καλῶς πληροφορημένος γράφων εἰς «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 461, ὅτι τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων ἦσαν «πέντε ἕως ἕξ».

τωλῶν 1800-1810 (:), ὡς ἐνθυμοῦνται οἱ γεροντότεροι¹. Ἀντιστρόφως μερικοὶ ἐκ τῶν ὀλίγων Χριστιανῶν τῆς Βορόδριζας ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Λόπες. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Ἅγιος Νικόλαος διετηρεῖτο μέχρι ἐσχάτων τὴν ἐπιμέλειαν μάλιστα τοῦ περιβόλου τῆς δὲν παρημέλουν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βαλλαᾶδες. Ἡ Βουδουρίνα, ἐκ Χριστιανῶν μόνον συγκειμένη τὸ 1797, διετῆρει τὰ ἴχνη τῆς χριστιανικότητός τῆς εἰς ἐκκλησίας καὶ εἰκονοστάσια. Οἱ τοῦ χωρίου Φυτόκι Χριστιανοὶ λόγῳ πίεσεως τῶν κρατούντων ἄφησαν τὸ χωρίον—πλὴν 2 οἰκογ. χριστιανικῶν—καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Τσακνοχώρι, Στιζιάχι, Ἀρόκαστρον κ.λ. Ἐντ' αὐτῶν δ' ὁ μπέης τῆς Λεψίστης ἐγκαθίστα νέους κατοίκους ἰδίᾳ Βαλλαᾶδες, πρὸς καλλιέργειαν τῶν χωραφῶν του (ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἀπομεινασῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν). Τὸ δὲ Τσοτύλι διὰ τὴν ἐβδομαδιαίαν ἀγοράν του «καρὶ καζάρ» ἀγορὰ γυναικῶν καλουμένην—οἱ ἄνδρες τῆς ἐπαρχίας συνήθως ἐξευτιεῦντο—ἐδέχθη πολλοὺς Βαλλαᾶδες. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι ὄνειρον εἶχεν ὁ Ζέκιους, δυνάμενος εἰς Τσοτύλι κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, νὰ διώξῃ ὄλους τοὺς Χριστιανοὺς. Μάρτυρες τοῦ πρότερον ἀμιγροῦς τῆς χριστιανικότητός του αἱ ἐκκλησῖαι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς ἐρείπια ἢ τοπωνυμίας². Ἡ ἀσυμφωνία λοιπὸν ὡς πρὸς τὰ χωρία τοῦ καταλόγου τοῦ Νεοφύτου³ ὀφείλεται κυρίως εἰς μετακινήσεις τῶν κατοικῶν Βαλλαᾶδων ἢ Χριστιανῶν πρὸς ἀσφάλειάν των ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μπεήδων.

Τὰ ὡς ἀνωτέρω ἀφοροῦν μόνον εἰς τὰ χωρία τῶν Βαλλαᾶδων τῆς Ἀνασελίτσης καὶ περισσότερον συγκεκριμένως εἰς ὅσα ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ δεσπότη Σισανίου, ὅστις ἐν προκειμένῳ μὴ παραλείπων

1. Βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 45-46.

2. Βλ. καὶ Κ. Ἀ γ γ ε λ ῆ εἰς «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδ.», 1932, σ. 137-138: «Εἰς τὸ χωρίον Νοτζέλ Ἀνασελίτσης εἰσῆλθε καὶ κατέστρεψε τὰς οἰκίας τεσσάρων μουσουλμάνων...» ὁ Καρα Ἀλῆς, ἀρχηγὸς τῶν ἀρματολῶν τῶν ντερβενίων, κατὰ τὸ φερμάνι ἔτους 1712. Βλ. Ἰ. Β α σ δ ρ α β έ λ λ η, Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 99. Διὰ δύο τουρκομαθῶν ἠλέγχθη (παρ' ἡμῶν) τὸ κείμενον τοῦ κώδικος εἰς μάτην· δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Τοτσέλ ἢ Μποχῆλ. Θὰ εἶχε σημασίαν τινὰ, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Τσοτυλίου, ἐφ' ὅσον Νοτζέλ χωρίον Ἀνασελίτσης εἶναι ἄγνωστον. Χωρίον Μποχῆν (ν. Ἀνθηρόν) περιφ. Χρουπίστης, μὲ 30 περίπου οἰκογ. βουλγαροφάνων. Βλ. «Μακ. Ἡμερολ.», 1911, σ. 134. Μποχύνη χωρίον ὑπὸ τὸν Καστορίας βλ. καὶ εἰς Κώδικα Ζάμπορδας (Β' γραφῆς, 1 ὄνομα), Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 62. Χωρίον Μποχῆμη μὲ 1 γανὲ ὑπάγεται τὸ 1836 εἰς τὸν καζᾶν Ἀνασελίτσης κατὰ τὸ τευτέρι τὸ εἰς Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 65. Ἄλλ' εἶναι αὐτὸ μὲ μουσουλμανικὰς οἰκογενεῖας, τὸ 1712;

3. Ὁ Νεόφυτος τὴν Ρένταν ἀνέγραψεν ὡς Παλαιοχώρι τοῦ Μπουρμπουτσικοῦ, ἀλλ' ἀμφιβάλλομεν, ἐὰν πρόκειται περὶ αὐτῆς τῆς Ρέντας. (Πρβλ. καὶ Παλαιοχώρι Κριμμίνι τοῦ Μπουρμπουτσικοῦ, ἀλλὰ καὶ «νέον Κριμμίνι» κομῶπολις, Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43-44.

ἀπὸ τοῦ νὰ ἐγγράψῃ εἰς τὸν κατάλογον καὶ τὰ ἀμιγῆ μωαμεθανικὰ τὸ 1797 ἐσήμαινεν, ὡς φρονοῦμεν, ὅτι καὶ ταῦτα εἰς οὐχὶ πολὺ ἀπωτέρους χρόνους ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρμοδιότητά του, ὡς συγκείμενα ἐκ κατοίκων τοῦ ποιμνίου του (ἀντέγραφε κατὰ τὸ πιθανώτερον παλαιότερον κατάλογον).

*Ἐχομεν ὅμως καὶ ἄλλον παλαιότερον κατάλογον οὕτως εἰπεῖν τῶν χωρίων κατὰ ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίας συνταχθέντα τὸ 1692 βάσει προγενεστεροῦ, τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Ζάμπορδας, ἰδρυθείσης τὸ 1534 καὶ κειμένης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Γρεβενῶν. Παρατηροῦμεν λοιπὸν ὅτι τὰ χωρία τοῦ καταλόγου ἡμῶν ἀμιγῆ καὶ μικτὰ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν εἶναι ὅλα ἀναγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κάστρον καὶ τὸ Τριβένι καὶ μὲ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ἐπὶ πλέον τῶν ὄσων ἐσημείωσα εἰς τὰ Γραπτὰ μνημεῖα κατόπιν νέας μελέτης τοῦ κώδικος: Οἱ Ἀγαλαῖοι ἔχουν ὀνόματα βαπτιστικὰ τῆς Α΄ γραφῆς, ἤτοι μέχρι τοῦ 1692, 27, διὰ δὲ τῶν κατόπιν γραφῶν 68 μετὰ μνείας δις «Παναγιώτου ἱερέως». Τὸ Βέντζι ἔχει ὀνόματα Α΄ γραφῆς 56 μετὰ μνείας ἑνὸς ἱερέως καὶ ἑνὸς μοναχοῦ, διὰ δὲ τῶν ἄλλων γραφῶν 9 ὀνόματα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἑνὸς ἱερέως. Τὸ Βράστινο πρέπει νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ τοῦ κώδικος «Πρασιάνου χωρίον» μὲ 16 ἀφιερωτὰς μόνον τῆς Α΄ γραφῆς, ἐξ ὧν καὶ ἑνὸς ὀνόματος ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Ὄνομα μετὰ τὸ 1692 οὐδέν. Τὸ Κομπλάρι (Γκομπλάρι) τρανὸ τῆς Α΄ γραφῆς ὀνόματα 9, τῶν ἄλλων 3 καὶ ἑνὸς μοναχοῦ. Ἀναγράφεται εἰς τὸν κώδικα καὶ Κομπλαράκι τῆς Α΄ γραφῆς 7 μετὰ μνείας ἑνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας, τῶν δὲ ἄλλων 13. Τὰ Γρεβενὰ δὲν ἐμφανίζονται παρὰ μόνον μὲ τὸν τίτλον «Αὐλαῖς, Γρεβενὰ» μὲ ὀνόματα ἀφιερωτῶν 18 ἐξ ὧν τὰ δύο πρῶτα «Ἰωάννου ἱερ. ἰκονόμι, μιτροπολι» διὰ γραφῆς οὐχὶ νεωτέρας τοῦ ἔτ. 1736. Εἰς ἄλλην στήλην προηγουμένην τῆς αὐτῆς σελίδος τοῦ κώδικος (σ. 45) μετὰ τὸ Καλαμίτζι «Αὐλαῖς χωρίον» ἐγγραφῆς Α΄ (1534-1692) μὲ 11 ὀνόματα καὶ ἄλλα 58 ἐν συνεχείᾳ μὲ γραφὰς δύο εἰδῶν καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν χρονολογίαν 1736¹. Τὸ Τοβράτοβο ἔχει ἐν μόνον ὄνομα τῆς Α΄ γραφῆς καὶ κατόπιν, τῶν ἄλλων, κανέν. Ἡ Ντοβρούνιστα ἔχει ὀνόματα μόνον διὰ τῶν μετὰ τὸ 1692 γραφῶν 4, ἐξ ὧν ἑνὸς ἱερομονάχου, ἑνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Τὸ Κρίφτσι (Κρύβιτζι) ἔχει μόνον ἓν ὄνομα, ἀλλ' οὐχὶ τῆς Α΄ γραφῆς. Ἡ Κερακαλή τῆς Α΄ 15, ἐξ ὧν 2 ἱερέων, 3 πρεσβυτερῶν, τῶν δὲ ἄλλων 2. Ἡ Μηλιά μόνον τῶν ἄλλων γραφῶν 8, ἐξ ὧν ἑνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Ὁ Νεσινίκος Α΄ 19, ἐξ ὧν 1 ἱερέως καὶ 1 πρεσβυτέρας, τῶν ἄλλων 4. Ἡ Ντόβριανη τῆς Α΄ γραφῆς 129, ἐξ ὧν 1 πρεσβυτέρας, τῶν ἄλλων 17, ἐξ ὧν 3 ἱε-

1. Ὁ Γρεβενῶν γνωστός ὡς «Ἅγιος Αὐλῶν» παρέμενεν ἐνίοτε καὶ εἰς τὸ Κηπουρεῖο. Βλ. W a c e - T h o m p s o n, ἔ.ἀ., σ. 28-29. Γρεβενὰ Αὐλαῖς κοινῶς λεγόμενα, Μελετίου, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Βενετία 1728, σ. 396. Βλ. καὶ Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1856-57, τ. Β', σ. 41, καὶ Χρ. Ἐνισλεῖδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωρία τῆς, Ἀθῆναι 1951, σ. 19-20 (3 ἐνθυμήσεις ἔτ. 1781, 1785).

ρέων καὶ 1 πρεσβυτέρας. Ἡ Πηγαδίτσα ἔχει μόνο 4 ὀνόματα τῆς Α΄ γραφῆς, ἐξ ὧν τὸ 1 ἱερέως καὶ κατόπιν, τῶν ἄλλων, κανέν. Τὸ Σειρήνι (ἦσαν δύο: Μεγάλο καὶ Μικρὸ Σειρήνι· εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας μόνον ἐν ἀναγράφεται, Συρήνη ἀπλῶς) ἔχει τῆς Α΄ γραφῆς 26, ἐξ ὧν 1 ἱερέως, τῶν δὲ ἄλλων 74, ἐξ ὧν 2 πρεσβυτερῶν καὶ 3 ἱερέων. Τὸ Σούμπινο τῆς Α΄ γρ. 10, τῶν ἄλλων 10. Καὶ εἰς τὰ τῆς Α΄ γραφῆς μνεῖα ἐνὸς ἱερέως καὶ εἰς τὰ ἄλλων μνεῖα ἐνὸς ἐπίσης ἱερέως. Ἡ Τόριστα τῆς Α΄ 63, τῶν ἄλλων 45, ἐξ ὧν 2 ἱερέων εἰς τὰ τῆς Α΄, 2 ἱερέων εἰς τὰ τῶν ἄλλων καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας «Δέσπου». Καὶ τὸ Τσοῦρχλι (Τσοῦρφλι) Α΄ γραφῆς 12, ἐξ ὧν 2 ἱερέων, 1 πρεσβυτέρας, τῶν δὲ ἄλλων γραφῶν 14, ἐξ ὧν 4 ἱερέων καὶ δύο πρεσβυτερῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀμιγῆ μωαμεθανικὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, ἦτοι 1) τοὺς Ἀγαλαίους, 2) τὸ Βράστινο 3) τὸ Γκομπλάρι, 4) τὸ Δοβράντοβο, 5) τὸ Κρίφτσι, 6) τὴν Κυρακαλή, 7) τὴν Μηλιά, 8) τὸν Νεσινίκο, 9) τὴν Πηγαδίτσα, 10) τὴν Τόριστα, μόνον τὸ Βράστινο, τὸ Δοβράντοβο καὶ ἡ Πηγαδίτσα δὲν ἐμφανίζονται μὲ ὀνόματα ἀφιερῶτων εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ζάμπορδας μετὰ τὸ 1692, ἐν ᾧ καὶ ταῦτα ἔχουν ἀπὸ τοῦ 1534-1692 ὀνόματα (1, 4, 16). Τὸ Κρίφτσι μόνον 1 ἀλλ' ὄχι τῆς Α΄ γραφῆς, τὸ δὲ Κάστρο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγραφῆς, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω.

Διὰ τὰ ἀμιγῆ χωρία: Ἀγαλαίους καὶ Τόριстан, ἀπὸ ἀπόψεως ἀλλοιώσεως τῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ των, οὐχὶ ἀνάξιοι λόγου θεωροῦνται ἀναμνήσεις γεροντοτέρων τοῦ χωρίου Παλαιοχώρι Βεντζίων, καθ' ἃς εἰς τὴν Τόριстан ὑπῆρχον καὶ 5-6 οἰκογένειαι Χριστιανῶν (καὶ ἐκκλησῖαι εἶχον τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν) καταφυγοῦσαι εἰς τὸ Παλαιοχώρι περὶ τὸ 1835. Εἰς τοὺς Ἀγαλαίους, ὅπου ἦσαν πολλοὶ μπέδες, ὑπῆρχον καὶ 4-5 οἰκογένειαι Χριστιανῶν: συγκεκριμένως: οἱ Καρασιουμάδες, Σαμαράδες, Νταβάνηδες, καταφυγόντες εἰς τὰ γειτονικά: τὴν Κοπρίβαν καὶ τὸν Βούρμποβον. Ἡ ἐκκλησία τῶν Βεντζίων εἶχε καὶ κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐνὸς μπέη. Οἱ ὀλίγοι Χριστιανοὶ τῶν Βεντζίων ἦσαν κολλῆγοι.

Τὰ μικτὰ χωρία τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἦτοι 1) τὸ Βέντζι, 2) ἡ Δουβρούνιστα 3) ἡ Ντόβριανη, 4) τὸ Μεγάλο Σειρήνι, 5) τὸ Σούμπινο καὶ 6) τὸ Τσοῦρχλι ἔχουν ἀδιάψευστα τὰ σημεῖα τῆς χριστιανικότητός των μετὰ τὸ 1692 (τὸ Τριβένι δὲν ἔχει ἐγγραφὴν οὐδεμίαν).

Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας τοῦ Σισανίου ὁ κώδιξ τῆς Ζάμπορδας δὲν μᾶς ὑποβοηθεῖ, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Γιάγκοβην, τὴν Βρογγίστην, τὸ Πηλωρύ, τὸ Τσακνοχώρι καὶ τὸ Χουτούρι δὲν ἔχει ἄλλα ὀνόματα χωρίων Βαλλαάδων¹, σημειωθῆτω δ' ὅτι καὶ ταῦτα μὲ ἐλλιπεστάτην ἐμφά-

1. Καὶ τὸ Λεψίστι δὲν ἔχει ἐγγραφὴν τινα εἰς τὸν κώδικα. Διὰ τὴν μεταξὺ 1534-1692 ἐποχὴν οὐδεμίαν ἐγγραφὴν ἔχει (εἰς τὸν κώδικα) οὐδ' αὐτὸ τὸ Σισάνιον. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν τοῦ γνωστοῦ θρύλου περὶ καταστροφῆς τοῦ Σισανίου, τοῦ φόνου τοῦ δεσπότη

νισιν εἰς ὀνόματα ἔναντι τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν. Διότι, ἐὰν ἐξαιρέση κανεῖς τὴν Γιάγκοβην ἔχουσιν 23 ὀνόματα ἀφιερῶτων τῆς Α΄ γραφῆς καὶ τῶν ἄλλων οὐδέν, τὰ ἄλλα 5 χωρία ἔχουν ἀπὸ 1 μόνον ἀφιερῶτην (τὸ Τσακνοχώρι 7) γραφῆς οὐχὶ τῆς Α΄. Τῆς ἀπώτερον κειμένης ἐπαρχίας τοῦ Καστορίας οὐδέν ὄνομα χωρίου ἐκ Βαλλαάδων μνημονεύεται ἐν τῷ κώδικι (ἐκτὸς τοῦ Τρεποτίστη=Τραπατούστι, μὲ 1 ὄνομα οὐχὶ τῆς Α΄ γραφῆς. Ὑπήγετό ποτε τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ ὑπὸ τὸν Καστορίας).

Εἰς τὴν ἔλλειψιν τούτων χρήσιμοι ἐθεωρήθησαν πληροφορίες τινὲς ἐκ τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν 8 χωρίων τῆς Χρουπίστης. Οὕτω ἡ Βίτσιστα εἶχε 30 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων ἀλβανοφόνων. Ἡ Βρέστενη: 30 οἰκογ. Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ ἄλλας 30 χριστιανικάς. Ἡ Γκάλιστα: 25 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 40 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Τὸ Δρανίτσι: 5 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 30 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Ἡ Ζαμπέρδανη: 100 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων. Ἡ Μαρκόβιανη: 20 οἰκογ. Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 10 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Τὸ Νιστίμι περὶ τὰς 20 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 40 Χριστιανῶν. Ἡ Τσάκωνη: 10 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 30 οἰκογ. χριστιανικάς¹.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται μετὰ τῆς λεπτομερειακῆς ἀνιχνεύσεως ἐπὶ τῶν

τῆς ἐπαρχίας κ.λ. (βλ. καὶ κατωτέρω περὶ τῶν παραδόσεων τούτων), θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆται τοῦτο ὡς μὴ ὑφιστάμενον, κατεστραμμένον δηλαδὴ ἐνωρίτερον. Τριάκοντα ὁμῶς ἀκριβῶς ἔτη πρὸ τοῦ 1692, ὅτε ἐγένετο ἡ ἀντιγραφὴ τῶν παλαιότερων ὀνομάτων τῶν χωρίων καὶ ἀφιερῶτων εἰς Ζάμπορδαν, ἦτοι τὸ 1662, τὸ Σισάνιον ὑφίστατο καὶ δὴ ὡς «χώρα» (ὄχι χωρίον) ἔχον μάλιστα τιμωτάτους καὶ εὐγενεστάτους ἄρχοντας ὡς χορηγοὺς καὶ ἱερεῖς ἐν αὐτῷ κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀνεγέρσεως καὶ ἀνιστορήσεως τοῦ ναοῦ (τῆς μονῆς) τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Σισανίου). Βλ. Μιχ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα, ἔ.α., σ. 30. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζωσιμᾶς διέτριβεν ἐκτὸς τῆς Σιατίστης καὶ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1692-1694, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὄλη παρενθετικὴ σημείωσις εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ Κώδικος ἔτους 1697 μὲ τὴν προσθήκην «οὔσης τῆς μετριότητος ἡμῶν εἰς τὴν Σισανίων μητρόπολιν... τότε», βλ. καὶ ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν: «Ἐπτὰ ἄρθρα». Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμᾶ κ.λ., Θεσσαλονίκη 1972, σ. 9-10, σημ., ἀπαντώντες εἰς τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Πολυκάρπου Λιώση εἰς τὸ «Λεύκωμα τοῦ Συλλόγου Σιατιστέων, Θεσσαλονίκης», 1972, σ. Α΄, 46 κ.έ. Καὶ Μιχ. Καλινδέρης, Ὁ κώδιξ Μητρ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ἔ.α., σ. 39-41. Καὶ τὰ γειτονικά τοῦ Σισανίου χωρία: Βλάτσι, Πιπιλίστα, Λοσνίτσα, Πέλκα οὐδεμίαν ἔχουν ἐγγραφὴν εἰς τὸν κώδικα πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1692. Ἐπίσης καὶ τὰ: Πεκρεβενίκος, Γριάτσιανη. Περὶ ὑπάρξεως ὁμῶς ἀμφοτέρων πρὸ τοῦ 1692 βλ. Καλινδέρης, Ὁ κώδιξ, ἔ.α., σ. 22, Τοῦ ἰδίου, Τέσσαρες οἰκισμοὶ περὶ τὴν Σιάτισταν..., Θεσσαλονίκη 1972, σ. 63. Β. Δημητριάδης. Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιᾶ Τσελεμπῆ, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 177.

1. Τὸ πλεῖστον τῶν στοιχείων περὶ τῶν χωρίων τούτων βλ. εἰς «Μακεδ. Ἡμερολ.», 1911, σ. 133-134. Ἐν ἀξιόλογον μέρος τοῦ σλαβικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῆς περιοχῆς Νεστραμίου (Nesram) ἀναφέρει καὶ ὁ J. C. Vanijic (La péninsule Balkanique, Géographie Humaine, Paris 1918, σ. 157) ὅτι ἔχει ἐξισλαμισθῆ, ἄνευ ὁμῶς ἄλλης τινὸς διασαφήσεως.

κωδίκων, ιδίως, καὶ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ Καταλόγου ἡμῶν ἐθεωρήθησαν ἀπαραίτητοι, διότι ἀποτελοῦν, ὡς θὰ φανῆ κατωτέρω, τὰς προϋποθέσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηριχθῆ, κατὰ πολὺ, ἡ ἀπόδοσις τῆς θλιβεραῦς ἱστορίας τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Βαλλαάδων.

5. ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ τῆς προελεύσεώς των ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν προτάσσοντες ἐκ τούτων τὰς ἀφισταμένας πολὺ ἢ ὀλίγον ἐκ τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν ἐντόπιοι Χριστιανοὶ ἐξισλαμισθέντες.

Κατὰ μίαν ἄποψιν οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν Τούρκοι γνήσιοι ἐξελληνισθέντες διὰ τὴν μεθ' Ἑλλήνων συμβίωσίν των. Ὡς Τούρκους ἀπλῶς εἶδε καὶ ἐχαρακτήρισεν αὐτοὺς ὁ Leake, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψῃ μὲ τὴν προέλευσίν των καὶ μόνον ὁ Rouquerville ἔθεσε ζήτημα φυλετικῆς προελεύσεως διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λεψίστης καὶ τῆς περιοχῆς της πρὸς τοὺς κατιόντας ἐκ τῶν Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

Τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἀπόψεων τούτων ἔχουν ὡς ἀκολούθως: Οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν:

Α'. ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Γνήσιοι (Τοῦρκοι)

Τὴν ἄποψιν ταύτην παραδίδει μόνον ὁ Δ. Λουκόπουλος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, γράφων¹ «οἱ ὅπωςδὴποτε ἀνεπτυγμένοι τῶν Βαλλαάδων παραδέχονται ὅτι ἦσαν Τούρκοι γνήσιοι, ἀλλὰ ἔχασαν τὴν γλῶσσάν των, ἐπειδὴ τόσα ἔτη ἔζησαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων». Συμπληρώνων δὲ ὁ ἴδιος συνεχίζει: «Ἡ ἰδέα αὕτη βεβαίως εἶναι ἐκ Τουρκικῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐνεστερνίσθησαν οἱ Βαλλαᾶδες διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἑλληνικότητα τῆς γλώσσης των». Ἄλλ' ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἕνας τοιοῦτος ἰσχυρισμός, εἶναι περὶ τὸν νὰ ἐπιμείνῃ κανεὶς, διότι πολὺ παράξενον θὰ ἔθεωρεῖτο νὰ δεχθῆ κανεὶς ὅτι Τούρκοι καὶ Τουρκάλες ἀπέμαθον τὴν γλῶσσάν των ἐπὶ Τουρκοκρατίας².

1. «Λαογραφία», τ. Στ', σ. 117 σημ.

2. Τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ὡς Πηλουρὺ, Πηγαδίτσα, Λικνάδες, Μεσολογγόστι, Τσακνοχώρι, Νησινίκος, Μεγάλο Σειρήνι, Κάστρο, Μηλιά, Κυρακαλή κ.λ. ὑπάρχοντα μάλιστα τὰ περισσότερα ἀπὸ τοῦ 1534 (εἰς τὴν μονὴν Ζάμπορδας καταγεγραμμένα) καὶ δυνάμενα νὰ ἀναχθοῦν εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους εἶναι μάρτυρες τῆς ἑλληνικότητος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Βαλλαάδων πολλῆς ἀξίας, ὅταν ἐμφυλλοχωροῦν ὑποθέσεις ὡς ἡ ἀνωτέρω. Ἄλλὰ καὶ τὰ μὴ ἑλληνικῆς προελεύσεως τοπωνύμια τῶν Βαλλαάδων δὲν παρέχουν δείγματα ἐπιδράσεων ἐκ τῆς τουρκικῆς τοῦλάχιστον (διὰ τὰ ἐκ τῆς σλαβικῆς,

2. Ἰ. Ἀ π λ ῶ ς Τ ο ὕ ρ κ ο ι (Leake)

Κατὰ τὴν ἀπὸ 2 Σεπτεμβρίου μέχρι 7 ἰδίου τοῦ 1805 περιήγησίν του ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἰ. Ἀλιάκμονος ὁ Leake προκειμένου περὶ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῶν πέριξ χωρίων τῆς περιφερείας, ὡς καὶ περὶ τῆς Ἰ. Ἀνασελίτσης, διαστέλλει ἀπὸ τὰ μὴ χριστιανικὰ τὰ τουρκικὰ χωρία, ὅσα συναπτᾷ καθ' ὁδὸν ἢ μνημονεύει κατὰ πληροφoρίας χωρὶς νὰ κάμνη λόγον περὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων αὐτῶν, τῆς προελεύσεώς των ἢ τινος ἰδιαίτερας προσωνομίας αὐτῶν. Οὕτω προερχόμενος ἐξ Ἰωαννίνων-Μετσόβου καὶ κατελθὼν τὴν ἀπὸ Κρανιάς καὶ Κηπουριοῦ ὁδὸν φθάνει εἰς Γρεβενὰ καὶ ἐκεῖθεν διελθὼν τὸν Ἰ. Ἀλιάκμονα εἰς Σιάτισταν καὶ Σέλιτσαν, ὅθεν μέσφ Βογατσικοῦ—ἀριστερὰ ἔχων τὸν ροῦν τοῦ Ἰ. Ἀλιάκμονος—εἰς Καστοριαν¹. Εἰς τὰ Γρεβενὰ διαπιστώνει τὴν ὑπαρξίν τουρκικῆς συνοικίας «Turkish Makhalas» περιλαμβανοίσης 80 οἰκογενείας ἔναντι 20 ἑλληνικῶν σπιτιῶν κειμένων εἰς ἀπόστασιν 1.000 μ.

Οἱ Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους εὐρίσκει ὁ Leake εἰς τὰ Γρεβενὰ, εἰς ξεχωριστὴν συνοικίαν, δὲν θὰ εἶχε κανεὶς λόγους νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι δὲν ἦσαν κατὰ μέγα μέρος οἱ πρόγονοι τῶν μέχρις ἐσχάτων ὀμιλούντων τὴν ἑλληνικὴν Βαλαάδων Τούρκων ἔναντι τῶν ὀλίγων Ἰ. Ἑλλήνων Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι κατόκου εἰς τὴν μικρὰν συνοικίαν «Βαρόσι» καλουμένην, ὅτι δηλαδὴ καὶ ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὴν σύστασίν του καὶ ἡ διάταξις αὐτοῦ ἐντὸς τῆς κομποπόλεως (Γρεβενὰ) ἦσαν, ὅπως σχεδὸν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τῆς Τουρκοκρατίας χρόνων.

Μεγάλος ἀριθμὸς, γράφει ὁ Leake, μικρῶν τουρκικῶν χωρίων «Turkish Villages» εὐρίσκεται περὶ τὴν κεντρικὴν θέσιν τῶν Γρεβενῶν· ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὄρεινὰ οἱ Τοῦρκοι τῶν Γρεβενῶν κατέχουν τὰ χαμηλότερα καὶ πλουσιώτερα μέρη², τὰ δὲ μᾶλλον μεγαλύτερα εἰς πληθυσμὸν χωρία εἶναι τὸ Τσοῦρχλι καὶ τὸ Κρίφτσι «Tjurkli and Krýftissa».

Κατὰ τὴν ἀπὸ Γρεβενῶν εἰς Σιάτισταν ὁδὸν σημειώνει τὸ Γκομπλὰρι «Kubla», ὡς μικρὸν τουρκικὸν χωρίον καὶ τὸ ὁμοίας συστάσεως πληθυσμοῦ

ὡς Βίνιανη, Βρόστιανη, Ντόβριανη, Σιρότσιανη, Βελίστι, Κρίφτσι, Λενίσι, Δουβρούνιστα, Τόριστα, Βίτσιστα, Γκάλιστα, Δοβράντοβο, Ρέζν, Ρέντα κ.λ. βλ. καὶ M. V a s m e r, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, σ. 178 κ.έ.) διότι ἡ ἐξιslάμισις δὲν ἦτο βαθεῖα οὐδ' ὀλοκληρωτικὴ. Ἐναντι τούτων τὰ ὀνόματα τῶν Κονιαροχωρίων ὡς: Ντεμιρτζιλέρ, Τζιτζιλέρ, Σιαῖνλέρ, Ἰσκιουπλέρ, Κιτσελέρ, Μπουγιούκ Τεκελέρ, Κουτσιούκ Τεκελέρ, Καρατζιλάρ, Τοπτσιλάρ, Καραμπουτζιλάρ, Κουτσιούκ Ἰ. Ἀμπάρ, Γενήκιοῖ, Καλιόμπασι κ.λ. —τῆς περιφερείας Κοζάνης μόνον ἀναφέρω—εἶναι ὑπὲρ ἱκαναὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ πόσον γνήσιοι (Τοῦρκοι) ἦσαν οἱ κάτοικοι τῶν ἐπιβαλόντες τὴν γλώσσάν των εἰς τοὺς χώρους, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ.

1. L e a k e, Travels, ἔ.ἀ., τ. I, σ. 302, κ.έ.

2. Αὐτόθι, σ. 304.

Δοβράντοβο «Donrádo», ὡς καὶ τὴν Γιάγκοβην «Jánkono», τουρκικὸν χωρίον ὀλίγον πρὸ τῆς Σιατίστης.

Τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνασελίτσης μὲ πρωτεύουσαν τὴν Λεψίσταν καθορίζει ἐκ τῆς ἀντιπέρας τοῦ Ἀλιάκμονος περιοχῆς, ἐκ Σελίτσης.

«Ἡ περιοχὴ τῆς Ἀνασελίτσης μὲ πρωτεύουσαν τὴν τουρκικὴν Lapsista, λέγει¹, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἐναντι ἡμῶν, κατὰ μῆκος τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς τοῦ ποταμοῦ, σύγκειται πρὸς τὰ ἄνω ἐξ 100 χωρίων, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁποίων εἶναι μικρά. Τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων εἶναι τουρκικά». Τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτσης ἦσαν πράγματι μικρά, αἱ πληροφορίαι ὅμως τοῦ Leake ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν καὶ ἰδίως τὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἔχουν παραδοθῆ κατα προσέγγισιν χωρὶς καμμίαν ἐπὶ πλεον διασάφησιν ὡς πρὸς τὸ ἀμιγῆς ἢ μικτὸν τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ Μουσουλμάνων (Τούρκων) ἢ Ἑλλήνων τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χωρίου.

Μετὰ τὸ Βογατσικὸν διασχίζων τὸν Ἀλιάκμονα ἐπισκέπτεται τὸ Μπουμπούστι «Bobúshiti», μικρὸν τουρκικὸν χωρίον κείμενον εἰς τὴν κορυφὴν ἐνὸς ἀποτόμου ὑψώματος παρὰ τὸν ποταμόν². Τὸ Ζελιγκόστι «Zelogósh» καὶ ἡ Χρούπιστα «Kürpista» εἶναι, κατὰ τὸν ἴδιον, τουρκοχώρια ἐπίσης³. Ὅτι τὸ Μπουμπούστι δὲν ἦτο καθαρὸν τουρκοχώρι καὶ τὸ Ζελιγκόστι καὶ ἡ Χρούπιστα ἦσαν κονιαροχώρια, ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω.

Ἐξ ὅλων τῶν ὡς ἄνω διαπιστώσεων τοῦ Leake περὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς περιοχῆς ἀπὸ Γρεβενῶν μέχρι Χρούπιστης προκύπτει γενικώτερον ὅτι Τοῦρκοι ὑπῆρχον ἤδη ἐντὸς αὐτῆς πρὸ τοῦ 1805, ἐὰν ὅμως οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ὠνομάζοντο Βαλλαάδες, ἐὰν ἐγνώριζον μόνον τὴν ἑλληνικὴν καὶ δὲν διέφερον τῶν περιοίκων παρὰ μόνον κατὰ τὴν θρησκείαν ἢ ἦσαν Τοῦρκοι ἐπήλυδες κ.λ. οὐδὲν λέγεται τὸ συγκεκριμένον.

Κατὰ τὰ ἰσχύοντα ἄλλωστε εἰς τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν ἢ θρησκεία ὡς εἰδοποιὸς διαφορὰ ἦτο ἐπαρκὲς τεκμήριον τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς διαστολῆς τῶν πληθυσμῶν, ὡς καὶ ἐν προκειμένῳ διὰ τὸν Leake, ἐναντι ἄλλων στοιχείων: τοῦ ὁμογλώσσου, ὁμοφύλου, ὁμαίμου κ.λ. Ὅμάδας ἑλληνογλώσσων ἢ ἐθνικῆ ἡμῶν ἱστορία ἔχει νὰ μνημονεύσῃ καὶ τοὺς Τουρκοκρήτας καὶ τοὺς ἐξισλαμισθέντας Λαζοὺς τοῦ Πόντου⁴. Ἐξισλαμισμέναι ὁμάδες καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ὡς καὶ οἱ Πομάκοι ἐν Θράκῃ.

3. Βαρδαριῶται Τοῦρκοι (Rouqueville)

Μετὰ τὸν Leake τὸ ἐπόμενον ἔτος (1806) ὁ Rouqueville ἀπὸ τῆς ἰδίας

1. Leake, Travels, ἔ.ἀ., σ. 317, 321

2. Αὐτόθι, σ. 322.

3. Αὐτόθι, σ. 333.

4. Βλ. Ἰ. Βογιατζίδην, «Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», Β' (1932) 95 κ.έ.

ἀφετηρίας ἐκκινήσας καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ φθάνει εἰς τὰ Γρεβενὰ καὶ ἐκεῖθεν—δεξιὰ ἔχων τὸν ροῦν τοῦ Ἀλιάκμονος—εἰς Λεψίσταν διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξίδιον τοῦ πρὸς Καστορίαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἔλθῃ μέσῳ Βογατσικοῦ-Δριανόβου-Σελίτσης εἰς Σιάτισταν διασχίζων οὕτω σχεδὸν ὅλην τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος.

Θὰ ἴδωμεν κατὰ πρῶτον, ποίας πληροφορίας παρέχει, ἐνδιαφερούσας τὸ θέμα μας, κατὰ τὴν μέχρι Λεψίστης ἀφίξιν του, διότι ἕως οὗτου φθάσῃ εἰς αὐτὴν ὁμιλεῖ μὲν περὶ ὑπάρξεως τουρκικῶν, μωαμεθανικῶν χωριῶν, δὲν κάμνει ὅμως κανένα λόγον περὶ προελεύσεως τούτων. Ἦτοι πρὶν ἔλθῃ εἰς Γρεβενὰ σημειώνει¹ κάτω ἀπὸ τὴν Πηγαδίτσαν τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς τεκῆ ντερβισάδων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατὰ σύμπτωσιν εὐρίσκεται καὶ ἓνας Γάλλος αἰχμαλωτισθεὶς εἰς τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως τὸ 1798, ἐξισλαμισμένος. Σημειώνει ἐπίσης κατωτέρω τὸ Χάνι τοῦ Βαγιαζήτ, ὅπου τὸν ἀνέμενον πολλοὶ μπέηδες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἀντέμ μπέης, ἀνεπιὸς τοῦ Βεζύρ Ἀλή² καὶ εἰς τὸ Βενέτικο, παραπόταμον τοῦ Ἀλιάκμονος, βλέπει πέντε τόξα πέτρινα, ὑπολείμματα μιᾶς μεγάλης γεφύρας κατασκευασθείσης κατ' αὐτὸν παρὰ τοῦ κατακτητοῦ Βαγιαζήτ Ἰλντερίμ.

Τὰ Γρεβενὰ εὐρίσκει³ μὲ 150 οἰκίας εἰς δύο συνοικίας, τὴν ἄνω, ὅπου ἡ Μητρόπολις καὶ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, καὶ τὴν κάτω κατοικουμένην ἀπὸ Τούρκους (σαράϊ μουσελίμη, κατῆς).

Μετὰ τὰ Γρεβενὰ δὲν διασαφηνίζει τὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωριῶν, τὰ ὁποῖα σημειώνει, ἤτοι τὸ Σερῖνι, τὸ Γκομπλάρι μὲ 20 οἰκογενείας, τὸ Τσοῦρχλι, τὴν Σιπάταν (Spatá) τὴν Γκρεβενίτσαν. Δὲν βλέπει μάλιστα, γράφει, χωρία, διότι ταῦτα εἶναι συνήθως μακρὰν τῶν δρόμων τῶν πολὺ ἐν χρήσει, οἱ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν τὴν ἐνοχλητικὴν τῶν Τούρκων. Μετὰ τὸ Σούμπινο καὶ τὸ Κρίφτσι ἀναφέρει τὴν Τραπεζίτσαν, κειμένην δεξιὰ καθὼς κατευθύνεται πρὸς Λεψίσταν, καὶ τὸ Πηλωρὺ (Pilióri), διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται, χωρία ἀμφοτέρωθεν συγκείμενα ἐκ 50 οἰκογενειῶν «Mahométones»⁴. Ὅμοίως τὴν Βίνιανην (Vinia), ἄλλο χωρίον τουρκικόν· τὸ Μαρτσίστι (Marchista) ξεκαθαρίζει ὡς τσιφλίκι ἐξ Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Βεντζίων-Γρεβενῶν ἀναφέρει τοὺς Ἀγαλαίους καὶ τὸ Βέντζι (Galeos et Vendgia), χωρία ἐξ 100 οἰκογενειῶν τουρκικῶν, κείμενα ἄνω ἀνατολικῶς τῆς Σιατίστης⁵.

1. P o u q u e n i l l e, Voyage, ἔ.α., τ. 2, σ. 490 κ.έ. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν Β ἔκδοσιν. Ἡ Α' ἔκδ. ἔγινε τὸ 1820, μετὰ 15 δ' ἔδημοστητεύθη τὸ ἔργον τοῦ Leake χωρὶς νὰ υἱοθετηθῇ ἡ γνώμη τοῦ Rouquerville περὶ τῆς προελεύσεως τῶν Μωαμεθανῶν τῆς περιοχῆς ταύτης ἐκ Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

2. Αὐτόθι, σ. 492.

3. Αὐτόθι, σ. 495.

4. Αὐτόθι, σ. 508.

5. Αὐτόθι, τ. 3, σ. 83.

Τὴν εἰς Λεψίσταν ἄφιξίν του, ὑποδοχὴν κ.λ. περιγράφει μὲ ἀρκετὰς λεπτομερείας χρησίμους ὅπως ἴσως καὶ χαρακτηριστικὰς τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως μὲ τὸν ἀγιάνην τῆς καὶ τοὺς πολλοὺς μπεήδες κ.λ.: δὲν περιορίζεται ὅμως μόνον εἰς αὐτάς. Ἐπιτρέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἴδρυσίν τῆς δημιουργῶν δι' ὅσων γράφει θέμα οὐσίας εἰς τὴν προέλευσιν τῶν κατοίκων τῆς. «Ἡ πόλις, λέγει, Λεψίστα ἢ Λεψίνι, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι Ἀνασελίτσαν, ἐκτίσθη τὸν ἸΔ' αἰῶνα δι' ἀποικίας ἐξ ἰσλαμισθέντων Βαρδარიωτῶν»¹, τοὺς ὁποίους οἱ σουλτάνοι ὑποκατέστησαν εἰς τοὺς Χριστιανούς, τοὺς ὁποίους εἶχον σφάζει ἢ ἐξανδραποδίσαι. Ὁ Βαγιαζήτ, συνεχίζει, ὁ ἐπονομαζόμενος Ἰλντερίμ ἢ Κεραυνός, ἐπέφερε πρῶτος τὴν ἐρήμωσιν εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν καταληφθεῖσα κατόπιν παρὰ τοῦ Μουράτ Β', ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ Μωάμεθ Β', ὁ ὁποῖος τὴν κατέλαβε, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν δόσιν μίαν ὀργάνωσιν νέαν εἰς τὴν ἐρημωθεῖσαν Ἑλλάδα.

Προκειμένου περὶ τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Λεψίστης περιοχῆς αἱ λεπτομέρειαι τοῦ Rouqueville εἶναι ἐνδιαφέρουσαι. Ἀπὸ τῆς δεσποζούσης θέσεως τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες διελθὼν τὸν ποταμὸν Γραμούσην καὶ τὸ χωρίον Βαῖπες βλέπει καὶ σημειώνει τὸ Δίπλαπον ἀνατολικῶς, τὸ Μπουμπύστι πρὸς Β, περαιτέρω δὲ τὸ Χουτούρι καὶ Κωσταράζι «χωρία κατοικούμενα ὑπὸ πληθυσμοῦ μικτοῦ ἐκ χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν Βαρδარიωτῶν»².

1. Αὐτόθι, τ. 2, σ. 509, Καὶ ὁ Δ. Ἀργυριάδης, Γεωγραφικὸν Λεξικόν, Θεσσαλονίκη 1870, σ. 84 γράφει «Ἀνασελίτσα (ἢ αὐτὴ καὶ Λεψῆστι) πολίχνη ἀθλία εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν... κτισθεῖσα κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ χριστιανῶν Ἑλλήνων μεταβάντων καὶ πρὶν καὶ μετὰ εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ γνωστῶν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Βαλλαήδων...». Ἐχομεν ἤδη σημειώσει (Μιχαήλ Κωνσταντίνου, Ὁ κώδιξ, ἔ.α., σ. 19-20) ὅτι Ἀνασελίτσα ἐκαλεῖτο ἢ ἐπαρχία, τὸ Λεψίστι δ' ἦτο τὸ κέντρον, ἢ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας (Ἀνασελίτσης).

2. Rouqueville, Voyage, ἔ.α., σ. 515. Πρὸς βορρᾶν τῆς Λεψίστης πέραν τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες καὶ μετὰ τὸ Βελίτσι εὐρίσκεται «οὐ Βέλουζ» ποταμός· τοῦτον κατὰ τὸ πιθανώτερον ὀνομάζει ὁ Ρ. Γραμούσην (Gramoussi), ὡς λόγιον ἴσως πλάσμα ἐκ τοῦ ὄρου Γράμμου, κειμένου ὅμως βορειότερον. Gramotúsi μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων παραποτάμων τοῦ Ἀλιάκμονος ἀναφέρει καὶ ὁ Νικολαΐδης (Les Turcs, τ. Β', σ. 211). Ὁ παραρῶν τὴν Λεψίσταν μικρότερος παραπόταμος τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς Β καὶ πρὸ τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες εἶναι γνωστός μὲ τὸ ὄνομα: Λιβίν (τοῦ), βλ. Ἀντ. Κεραμπούλλου, Ἐρευναι ἐν Δυτ. Μακεδονίᾳ, Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ., 1933, σ. 67 καὶ Ν. Παπαδάκης, «Ἀθηνᾶ» ΚΕ' (1913) 445. Καὶ χαράδρα εἰς τὸ ἐγγὺς τῆς Λεψίστης χωρίον Λόπες πρὸς τὸν δημόσιον δρόμον ὀνομάζεται «τὰ Λιβίνια». Τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ «Λεβίνιον» ἀναφέρει καὶ ὁ καθηγητὴς Κ. Ἀγγελῆς (Λεῦκωμα Νομοῦ Κοζάνης, 1930, σ. 28) πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του ὅτι ἡ Λεψίστα εἶναι ἢ ἀρχαία Λεβαῖνη. Λαψίστα· καὶ χωρίον τῶν Κουρέντων Ἰωαννίνων, Ἀρβαντινοῦ, Χρονογρ., ἔ.α., σ. 95.

Σιαρμπάδες· δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ πληροφορία τοῦ Rouqueville, ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες διὰ τῆς γενικῆς διατυπώσεώς του «Χωρία κατοικούμενα ὑπὸ πληθυσ-

Ἐπιστρέφων δ' ἐκ Καστορίας καὶ εὐρισκόμενος εἰς Βογατσικόν, κωμόπολιν ὑπὸ τὸν Σιατίστης καθαρῶς ἑλληνικὴν, ἐξαγγέλλει μεγάλας ἀποκαλύψεις εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γεωγραφίας διὰ τῆς ἀνευρέσεως πληθυσμοῦ Βαρδαριωτῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος... «Ἐγνώρισα, λέγει, κατοίκους, οἱ ὅποιοι κατάγονται ἐκ τῶν Βαρδαριωτῶν, ἀλλ' ἀπέμειναν χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν πάντες ἦσαν κτίσται ἐξασκοῦντες τὸ ἐπάγγελμά των εἰς Κων/λιν καὶ εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς (τουρκικῆς ἐπικρατείας)¹. Εὐρισκόμενος δ' εἰς Σιάτισταν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ κεφαλοδέσμου τῶν γυναικῶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπάνω τὴν βαρδαριωτικὴν μίτραν, εἰς τὴν ὁποίαν προσηρτάτο τὸ κόκκινο φέσι,² παραπέμπει μάλιστα καὶ εἰς σημείωσιν, ὅπου περὶ ὁμοιότητος τῆς βαρδαριωτικῆς κομώσεως, καλουμένης ἀγγουρωτόν, πρὸς τὴν τῶν Περσῶν.

Διὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω γραφομένων ὑπὸ τοῦ Ρ. περὶ ἐγκαταστάσεως Βαρδαριωτῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀνασέλτισαν τὸ περὶ Βαλλαάδων θέμα καθίσταται συνθετώτερον. Πρῶτον διότι διασπῶνται τοῦ ἐνιαίου φαινομένου οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐξιλαμίσσεως, οἱ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς περιοχῆς των μωαμεθανοὶ Τούρκοι (κατὰ τὰ διαπιστωθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Leake), ἐὰν ἐγίνετο ἀποδεκτὸν ὅτι οἱ τῆς πόλεως Λεψίστης ἄποικοι Βαρδαριῶται τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἦσαν ἐξιλαμισμένοι. Δεχόμενοι ἔπειτα ὅτι οἱ κάτοικοι, τοὺς

σμοῦ μικτοῦ. Οἱ Σιαρμπάδες δὲν εἶχον Βαλλαᾶδες τὸ 1797 εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου (Μιχ. Καλινδέρης, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43, καὶ τοῦ ἰδίου, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 50, καὶ ἀπὸ Κώδικα Ζάμπορδας, σ. 62) δὲν εἶχον καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (Βαλλαᾶδες), ἐνῶ τὸ Βαίπες ἦτο καθαρὸν Τουρκοχώρι πρὸ τοῦ 1797, καθ' ἃ ἔχομεν εἰπεῖ ἀνωτέρω.

Δίσπλαπον δὲν εὐρίσκεται πρὸς Α διὰ τὸν ἀνερχόμενον ἀπὸ Λεψίστης πρὸς Καστορίαν, ἀλλὰ πρὸς τὰ ΒΔ, εἰς τὰς ὑπαρείας τῶν ὁρέων (τὰ ὄντρια ἢ ὄντρα).

Μπουμπούστι ἢ Bobista κατὰ τὸν Ρουqu. εὐρίσκεται ὄντως πρὸς Β. Ὁ κατάλογος τοῦ Νεοφύτου τὸ 1797 ἀναγράφει τὸ Μπουμπούστι, ὡς εἶδομεν, «τουρκοχώρι, ἐν ᾧ καὶ Χριστιανοί», ὁ Leake ὡς μικρὸν τουρκικὸν χωρίον, ὁ Νικολαΐδης (ἔ.ἀ., σ. 214) Baboust μὲ 120 οἰκίας ἑλληνικὰς καὶ τουρκικὰς, ὁ Weigand (Die Aromunen, Leipzig 1895, τ. I, σ. 128) Bubušta τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν χωρίον ἐκ Βαλλαάδων.

Χουτούρι: Τουρί κατὰ τὸν Ρουqu. Φαίνεται ὅτι παρήκουσεν ἢ κατὰ λάθος ἀνέγραψε μόνον Τουρί ἀντὶ Χουτούρι, ὄντως μικτὸν χωρίον (βλ. Καλινδέρης, Γραπτ. Μνημ., σ. 49, 62).

Coustourachi κατὰ τὸν Rouqueville. Δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ Κωσταράζι παρὰ τὸ Βογατσικόν. Αὐτὸ εἶδεν ὄντως μακρόθεν ὁ Ρουqu. καὶ ἐσημείωσεν. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν δὲν εἶχον πληροφορήσει καλῶς τὸν Ρ., διότι τὸ Κωσταράζι εἶχε μόνον Ἑλληνας (βλ. καὶ Μιχ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 62 μὲ 27 ὄνόμ. χριστιανῶν).

Ταῦτα πρὸς διασάφισιν καὶ τῆς σημειώσεως τοῦ Κυριακίδου (ἔ.ἀ., σ. 464) ἐχοῦσθαι οὕτω: «Παραθέτω τὰ ὀνόματα, ὅπως τὰ γράφει ὁ Ρ., διότι δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὰ σήμερον γνωστὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων».

1. Ροuqeville, Voyage, τ. 3, σ. 75. Ἡ κυρία, εἰς τῆς ὁποίας τὸ σπίτι ἐφιλοξενήθη ὁ Ρ. εἰς Βογατσικόν ἐγνώριζε τὴν γαλλικὴν.

2. Αὐτόθι, σ. 81 καὶ σημ. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς μίτρας φέσι δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἐντοπίων καλυμμάτων.

ὁποίους ἐγνώρισεν (ὁ P.) εἰς Βογατσικὸν ὡς κτίστας κυρίως, ἦσαν καὶ αὐτοὶ Βαρδαριῶται Τούρκοι ἐκ τῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐγκατασταθέντων ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος, καὶ κατὰ τὸν ἴδιον (P.) εἶχον ἀπομείνει Χριστιανοὶ «restés chretiens», τὸ ζήτημα τῶν Βαρδαριωτῶν θὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς Βαλλαᾶδες μόνον ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐξισλαμισμού μέρους ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰ ἀρχέτυπα τῶν πυρήων τῆς Λεψίστης, τῶν ὑπολοίπων ἀντιστάντων ὡς Χριστιανῶν καὶ συνιστώντων ἀπλῶς τοὺς ἐπὶ ἡλύδας κατοίκους τῆς περιοχῆς. Ἄλλὰ ποία μαρτυρία θετικῆ προσάγεται ἐπὶ τοῦ μᾶλλον ἐπιμάχου πρωτίστως σημείου, τοῦ ἐὰν τὴν Λεψίσταν ἴδρυσαν ὄντως τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἄποικοι Βαρδαριῶται ἐξισλαμισμένοι;¹

Οὐχὶ μικρὸν ἔπειτα κώλυμα διὰ τὴν παραδοχὴν, ὅτι οἱ τῆς Λεψίστης καὶ τῆς περιοχῆς τῶν Βαρδαριῶται ἔστω, ἦσαν ἐξισλαμισμένοι πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (καὶ ἀπὸ τοῦ Η':) ἀποτελοῦν αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις. Ἐφ' ὅσον οἱ Βαλλαᾶδες, σχεδὸν ὅλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ τῆς Λεψίστης, ἦσαν μεκτασλήδες, τοῦτο σημαίνει ὅτι μόνον μετὰ τὴν σταθεροποίησιν τῆς κατακτήσεως ἀπὸ τῆς ἐντάξεως νέων Χριστιανῶν εἰς τὰ γενιτσαρικὰ τάγματα τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς καὶ μέχρι τοῦ 1670 ἔτους καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος, ἦτο δυνατόν νὰ ἀπέβησαν Μουσουλμάνοι².

1. Ὁ Κυριακίδης ἔγραψε σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον, εἰς τὸν ὅποιον ἦσαν ἐγκατεστημένοι Βαρδαριῶται Τούρκοι, ἦτο ἀνατολικώτερον καὶ παρὰ τὸν Ἄξιον ποταμὸν, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῶν (Bardar ἢ Vardar, Rouqu. τ. 3, σ. 74 σημ.) καὶ ἄλλαι περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν πληροφορίαι, (Βυζαντιναὶ μελέται II-V, σ. 252 κ.έ., 258, «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 464-5). Περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν βλ. Ο. Ταφελί, Thessalonique au quatorzième siècle, σ. 43, Δ. Ζακυθινόυ, «ΕΕΒΣ» ΚΑ' (1951) 207-8, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Καλινδέρη, Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημοτ. βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1951, σ.10. Γ. Κονιδάρον, Περὶ τῆς πρώτης μνείας τῆς ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν Τούρκων. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» ΚΓ' (1952) 12 καὶ Γ. Ι. Θεοχαρίδη, Κατεπανίκια Μακεδονίας. Περὶ τοῦ κατεπανικίου Βαρδαρίου, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 34-37. Ὁ ἴδιος (Κυριακίδης) ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Βαρδαριῶται οὗτοι δὲν ἔχουν σχέσιν οὔτε πρὸς τοὺς Πέρσας τοῦ Θεοφύβου, τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος (829-842) εἶχε διασπείρει ἀνά δύο χιλιάδας εἰς τὰ θέματα, ἀποκαταστήσας αὐτοὺς εἰς τούρμας, οὔτε καὶ πρὸς τοὺς Βαλλαᾶδες θεωρήσας περιεργον τὴν πληροφορίαν τοῦ Rouqueville ὅτι εἶδεν εἰς χεῖρας Βαρδαριωτῶν (δηλ. Βαλλαᾶδων) εὐαγγέλιον εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν πρὸς χρῆσιν των. (Ἡ διατύπωσις ὅμως τοῦ Rouqueville «fragments des évangiles», εἰς τὴν τουρκοταταρικήν, σημαίνει δυσχερεστέραν τὴν χρονολόγησιν). Ὁ Ταφελί (De Thessalonica ejusque agro. Dessertatio geographica, Berolini, 1839, σ. 77 κ.έ.) εἶχεν ἀποδεχθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ P. γραφέντα περὶ ἐγκαταστάσεως Τούρκων Βαρδαριωτῶν εἰς τὴν περιοχὴν Ἀνασελίτσης, ἐνῶ οἱ Wace - Thompson, θεωρήσαντες τὴν γνώμην τοῦ P. ὡς μίαν θεωρίαν, ἢ ὁποία δυσκόλως φαίνεται δυνατὴ, ἐξακμήρισαν τοὺς Βαλλαᾶδες ὡς ἕνα μυστηριώδη λαὸν (The Nomads, ἔ.α., σ. 29-30).

2. Ἄραβαντινοῦ, Χρονογραφία, ἔ.α., τ. Α', σ. 224. Ἡ προταθεῖσα τὸ 1703 ἀνανέωσις τῆς ἀρπαγῆς χριστιανοπαίδων δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ὁ J. Cvijić, La péninsule, ἔ.α., σ. 129-130 ὡς ἔτος καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος γράφει τὸ 1676.

Ἐκτὸς τούτου ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου, ἀπαγορευομένη εἰς τοὺς μουσουλμάνους, ἡ σπανία πολυγαμία, συνήθως μία ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Βαλλαᾶ, καὶ πλῆθος δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων θρησκευτικῶν, ὡς καὶ λατρευτικῶν πράξεων χριστιανικῶν, ἡθῶν καὶ ἐθίμων μετὰ τῆς γλώσσης ἐν τῷ συνόλω καὶ ἐν λεπτομερείαις ἀποτελοῦν σοβαρώτατα κωλύματα διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης περὶ προελεύσεως τῶν Βαλλαᾶδων γενικώτερον ἐκ Τούρκων μετακινήτων ἄλλοθεν, ἥτοι περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἦσαν καὶ οἱ Βαλλαᾶδες γηγενεῖς, ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῶν περιοχῶν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος.

Ὁ Rouqueville δὲν λέγει ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσης ἐγνώριζον μόνον τὴν ἑλληνικὴν οὔτε ἐὰν εἶχον τὴν προσωνομίαν Βαλλαᾶδες, εἰς τὴν μεγάλην του ὅμως ἀνακάλυψιν πρέπει νὰ κατέληξεν ἐκ τῆς ἐντυπώσεώς του ὅτι δὲν εὐρίσκετο μετὰ τὴν γνησίαν Τούρκων. Ὁ ἴδιος ἐξερχόμενος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος μετὰ τὴν Σιάτισταν ὁμιλεῖ διαστέλλων ἄλλους καθ' αὐτὸ Τούρκους «ἀπὸ χωρίον Ντεντελέρ Κοζάνης μέχρι Ξηρολειβάδου Βερμίου» ἡ κοιλάς εἶναι κεκαλυμμένη ἀπὸ χωρία Τούρκων Κονιάρων «Tures Koniarides»¹. Τούτων τοὺς προγόνους εἶχε μετακινήσει, ὡς γνωστόν, ὁ Μουράτ Β', ἐκ τῆς Ἀσίας πραγματοποιῶν γενικὸν πρόγραμμα ἀποικισμοῦ τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας.

1. R o u q u e v i l l e, Voyage, τ. 3, σ. 93. Ἡ ἀναγωγή εἰς τοὺς Βαρδαριώτας τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ μετακίνησις μοίρας τούτων εἰς τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς ὡς ἀποίκων ἢ κατ' εὐνοιάν τινα ὡς συμμάχων τῶν σουλτάνων ἢ ἄλλως πως δὲν εἶναι ἀπίθανα διὰ τὴν εὐλογον μάλιστα ἀπορίαν, τί ἀπέγιναν οἱ Βαρδαριῶται. Ὅπως καὶ δὲν ἀποκλείεται εἰς τὰ ἀπόκεντρα φρούρια τῆς Κοιλιάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος θεωρουμένης νευραλγικῆς διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τῆς ὑπολοίπου Ἑλλάδος (Κάστρο τῶν Παλαιοκοπρίων, οὐ Παλιουνογλᾶς βλ. καὶ «Ἀθηνᾶ» ΚΕ' (1913) 445, ΠΑΕ 1933, 69, παρὰ τὸ Τσακνοχώρι (χωρίον, ὡς φρονῶ, Τσακόνων=καστροφυλάκων, ἄσχετον πρὸς τὰ τσάκνα=λεπτά ξηρὰ ξύλα), Παλαιόκαστρο παρὰ τὴν Πλαζόμισταν, καὶ «Ἀθηνᾶ», ΚΕ', σ. 446, ΠΑΕ 1935, 42, «Μακεδ. Ἡμερολ.» 1911, σ. 140, Κάστρον Πέλκας-Σελίτσης, «Ἀρχαιολ. Ἐφημ.» 1932, σ. 81, 83, 113, Κάστρο Γρεβενῶν κ.λ.) νὰ εἶχον διασπαρῆ ἀποσπάσματα Περσῶν τοῦ Θεοφύβου κ.λ. Ἀλλὰ βάσει ποίου ἀποδεικτικοῦ στοιχείου θὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;

Ἐναντι τῶν ἀτεκμηριῶτων τούτων καὶ τοῦ ἐκ πηγῶν σκότους ὡς πρὸς τὴν παρουσίαν Τούρκων εἰς Ἀνασελίτσαν πρὸ τῆς κατακτῆσεως τοῦ τόπου, ἄλλαι πληροφορίαι ἠδύναντο νὰ εἶναι περισσότερον ἀξιοπρόσεκτοι. Οὕτω Πέρσαι, Τούρκοι, Ἀσιᾶται καὶ Τούρκοι Οὐγγροὶ, ὡς πρόσφυγες ἢ αἰχμάλωτοι, φέρονται ἐγκατεστημένοι παρὰ τὸν Ἀξιὸν καὶ εἰς ἄλλας περιφέρειας δυτικώτερον κειμένας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς πληροφορίας τῆς Ἀννης Κομνηνῆς V, 5, σ. 138 καὶ «Byzantinische Zeitschrift» 42 (1942) 340 «τῶν περὶ τὴν Ἀχριδῶ οἰκούντων Τούρκων...». Καὶ προκειμένου περὶ ἐξισλαμισμού τὸ παραδιδόμενον ἱστορικὸν περι τοῦ προγόνου τοῦ Καρὰ Μουράτ (Καραμουρατία Πωγωνιανῆς) Ἰσαίμ ἢ Τζαίμ, Ἀλβανοῦ ἄρχοντος περὶ τὸ Λιασκοβίκειον, ὁ ὁποῖος προσεκύνθη τὸν Ἐβρενὸς μῆτην ἐν Ὀστροβῷ καὶ πρῶτος ἐξισλαμίσθη τὸ 1388 (Λ α μ π ρ ῖ δ ο υ, Ἡπειρωτικὰ μελετήματα, σ. 36 κ.ἑ. Π. Λ ι ο ὑ φ η, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθήναι 1924, σ. 35, σημ. 2, σ. 95 σημ. 1).

B'. ENTOPIIOI

1. Βλάχοι ἐξισλαμισμένοι καὶ ἐξελληνισθέντες

Ἡ ἐκ Βλάχων προέλευσις τῶν Βαλλαάδων δὲν ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς. Οἱ Weigand καὶ Wace-Thompson, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, διελθόντες ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ἔγραψαν σχετικὰ τινὰ ἀποκλίνοντα πρὸς τὰς γενικὰς τῶν ἀρχάς.

Ὁ Weigand τὸ 1889 προερχόμενος ἐκ Καστορίας καὶ Χρουπίστης εἰσηγήθη μετὰ τὴν Σμίξιν (ἙΑλιάκμονος) εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βαλλαάδων¹ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ Γρεβενά. Τὸ πρῶτον χωρίον, τὸ ὁποῖον μνημονεύει, εἶναι τὸ Μπουμπούστι, Bubušta, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὀμιλοῦν ὅλοι, λέγει, τὴν ἑλληνικὴν. Ἐπειτα γενικεύων προσθέτει ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ὀνομάζονται «Walachades». Εἶναι βεβαίως Μωαμεθανοί, «ἀλλὰ ὀμιλοῦν ἀποκλειστικῶς τὴν ἑλληνικὴν». Τὸ ὄνομα τῶν πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι ἐκτὸς τῆς λέξεως «Ewala» (dankesformel) καμμίαν ἄλλην τουρκικὴν λέξιν δὲν γνωρίζουν. Ἐν συνεχείᾳ δ' ἐπιχειρεῖ ἐρμηνεῖαν τοῦ φυλετικοῦ τῶν χαρακτηῆρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ἴδιον εἶναι ἑλληνικὸς παρὰ σλαβικὸς, διότι οἱ Βαλλαᾶδες ἔχουν σκουρα μαλλιά καὶ μάτια καὶ συχνὰ γριπὲς μύτες. Ἄλλ' εἰς τὴν ὑποσημείωσίν του μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ τοῦ φυλετικοῦ τύπου προβαίνει εἰς τὴν συσχέτισιν Βαλλαάδων καὶ Βλάχων. Ἐπειδὴ δηλ. οἱ Βαλλαᾶδες ὀνομάζοντο παρὰ τῶν Βλάχων «Vlachads», ἡ μορφή αὕτη τῆς λέξεως, ἤτοι ἡ τῆς συγκοπῆς τοῦ α, γενομένης τὸ πρῶτον παρ' αὐτῶν τῶν Βαλλαάδων², ἔχει κάποιαν σχέσιν μὲ τοὺς

1. Weigand, Die Aromunen, ἑ.ἀ., τ. I, σ. 128-131.

2. Ἡ συγκοπή τοῦ ἀτόνου α καὶ εἰς τὴν περιοχὴν μας εἶναι ἀσυνήθης. Ἐξ ὧν γνωρίζομεν, πρὸ ὕγρου ἢ ἑρρίνου εἰς δυὸ ἐφεξῆς συλλαβάς κ.λ. ἀπαντᾶται (συγκοπή) εἰς πολὺ ὀλίγας περιπτώσεις. Εἰς Βλάτσην: Τὰ *πλαβούκια* (ἀπαλὰ βούκια), *μ' ἐπισι-ια*: βάρος στὸ στομάχι ἀπὸ ζεστὸ ψωμί, πίττα, λαγγίτες. Ἡ *πουρδουβλακιά* (αὐλακιά πορδῆς ἢ πόρδου). *Παρζιανῶ*, καὶ *-λίζου*, *-λτζμένον φονμί* (*παραζιαρίζω*): ψῆνω, ἀναθερμαίνω εἰς τὴν πυρᾶν, στίς *ζιάρις*. Καὶ οἱ Βλάχοι *παρζιαλέοκου*, *παρζιάλα*. *Τὸν τσιγκρισούλι* (τσαγκαροσουγλί). *Τὸν κιθρουμπόμπαλον* (*κέθαρον*, ὄχι κέδρου). Καὶ *παρμύθου* ἐνίοτε οἱ Βλάχοι ἀντὶ *παρμύθου*: τὸ παραμῦθι. *Συνοικία Σελίτσης*: *Στὰ νταμπακλιά* ἀντὶ τὰ *νταμπακαργιά* εἰς Κοζάνην: τὰ βυρσοδεψεῖα. *Τὸν Κρανίκ*, χωριὸ Σερβίων, κτῆμα τοῦ Καρανίκου (*Κρανίκου* καὶ εἰς ἔγγραφὴν Ζάμπορδας, Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Γραπτὰ Μνημ., σ. 61). *Στ' χροῦμπα*: βρῦσι εἰς Τσοῦρχλι Γρεβενῶν, εἰς Λιμπόχοβον *Χαρούπα*, εἰς Βλάτσην *Χαρούμπα*. *Οὐ σταχτουμπαμπλιάς* εἰς Φιλιππαιῶς Γρεβ., εἰς Ζάλοβον *σταχτουμπαμπλιάς*, εἰς Βλάτσην *σταχτουμπαμπλιάς*. *Τὸν μασκαρλίκι* ἀντὶ *μασκαραλίκι*. Εἰς Βελβενδὸν (βλ. Μ π ο υ ν τ ὶ ν α ν εἰς Ἀρχεῖα Συλλ. «Κοραῖ», Ἀθήναι 1892, σ. 99) *παργανιάζου* καὶ *πραγαγιάζου* (παραγωνιά) συνών. τοῦ ἡμετέρου *παρζιανῶ*, τὸ *παρδάγκαλον*: χοιρᾶς εἰς Βλάτσην: *παρδάγκαλον* εἰς Βελβ. καὶ ἡ *παρμαγαούλα* ἐν Κατερίνῃ καὶ Καταφυγίῳ *παρμαγούλα*. Ὁ Ἀ ν τ. Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 8, σημ.) καὶ τὸ Βλάχος ἐκ πιθανῶς παλαιότερου τύπου Β(α)λάχος. Ἄλλ' ἡ συγκοπή τοῦ α εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν

Βλάχους. Ἐκτὸς τούτου, μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ὅλη περιοχή κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶχεν ἀποβῆ βλαχική «aromunisch».

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας, τῆς Λεψίστης, λέγει ὅτι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶναι Μωαμεθανοί, ἐνῶ ἑλληνική ἢ γλῶσσα γενικῶς τῆς περιοχῆς. Διὰ δὲ τὰ Γρεβενὰ τίποτε τὸ ἰδιαιτερον δὲν ἀναφέρει, εἰμὴ ὅτι σύγκειται ἐξ 80 τουρκικῶν, 120 ἑλληνικῶν καὶ 20 βλαχικῶν οἰκιῶν.

Οἱ Wace-Thompson δὲν παραλείπουν παρὰ τὰς ἄλλας ἀπόψεις κάτι νὰ εἴπουν καὶ αὐτοὶ περὶ τῆς ἐκ Βλάχων προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων: «Οἱ Βλάχοι ὀνομάζουν αὐτοὺς Vlahadzi καὶ λέγουν ὅτι αὐτοὶ εἶναι Βλάχοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέβησαν Μωαμεθανοί¹, παράγοντες τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ Vlach Agha». Οἱ ἴδιοι ὅμως συνεχίζουν «ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία εἶναι δυσκόλως πειστική».

Ἵτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς ἢ ἐκ Βλάχων ἀποψις, εἶναι φανερόν. Διότι δὲν ἤμπορεῖ, νομίζω, νὰ προβληθῆ ὡς ἐπιχείρημα περὶ τῆς φυλετικῆς προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων ὁ συγκεκριμένος τύπος τοῦ Valachades, ὁ ἐκ τοῦ στόματος τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου προφανῶς προερχόμενος Vlachāds-Vlachādzi—ἐναντι ὀλοκλήρου γλώσσης, ἢ ὅποια καὶ μόνη θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ στηρίξῃ ἀδιάψευστον τὴν ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν Ἕλληνες ἐξισλαμισμένοι—ὅταν μάλιστα ὁ μὲν Weigand ὁ ἴδιος λέγει ὅτι τὸ Vlachāds ἠδύνατο «irgend etwas mit den Vlachi zu thun haben», οἱ δὲ Wace-Thompson τὴν ἐκ τοῦ Vlach Agha παραγωγὴν τὴν ἀναφέρουν μὲν, ἀλλ' οἱ ἴδιοι δὲν τὴν ἀποδέχονται.

Ἐπὶ τῆς γενικωτέρας γνώμης περὶ ἐκβλαχισμοῦ τῆς περιοχῆς ὀλοκλήρου κατὰ τὸν μεσαίωνα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γενικὰς ἀπορίας χωρὶς νὰ ἀποκλείωμεν ἐπιδράσεις εἰς τὴν φωνητικὴν καὶ μάλιστα τὸ λεξιλόγιον καὶ ἐκ τῆς βλαχικῆς ἐπὶ τῶν ιδιωμάτων τῆς γλώσσης τῶν Βαλλαάδων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Ποίαν ὅμως πορείαν νὰ ἠκολούθησεν ὁ ἐξελληνισμὸς καὶ κατὰ ποίους χρόνους οἱ Βλάχοι Βαλλαᾶδες ἀπέβησαν Μωαμεθανοί; Ἄσπασθέντες δὲ τὴν νέαν ταύ-

τοῦ Βαλλαᾶς ἦτο δυσχερὴς, διότι προήρχετο ἐξ ἐπιφωνήματος μετὰ ἐπομένου α, Βα-Ἄλ-λάχ, διὸ καὶ τύπος Βλαᾶς παντελῶς ἄγνωστος.

1. W a c e - T h o m p s o n, The Nomads, ἔ.ἀ., σ. 29-30. Παράδειγμα ἐξισλαμισμού χωρίου βλαχικοῦ, μοναδικόν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἶναι τὸ τῶν Νοτίων (Καρατζόβας) Κεντρικῆς Μακεδονίας. Βλ. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ εἰς «Μακεδον. Ἡμερολόγιον» 1909, σ. 91-95, ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις τοῦ ἐξισλαμισμού αὐτῶν ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1759. Ὁ Π. Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ὄ ς, Χρονογραφία Ἡπείρου, τ. Α', σ. 187 ἀναφέρει ἀλλαξοθρησκείαν μερικῶν νέων ἐπὶ τοῦ παιδομαζώματος (1580) ἐκ τῶν Καλλαρυτῶν Ἡπείρου. Χαρακτηριστικὴ ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ συμπεριφορὰ τῶν συμπατριωτῶν των κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Καλαρρυτάς. Προῦκάλεσεν ἔντονον διαταγὴν καταδιώξεώς των.

την θρησκείαν καὶ ἐπομένως ἀπαλλαγέντες τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας κυρίως καὶ τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως, πῶς οἱ Βλάχοι αὐτοὶ—ὑπερήφανοι ἄλλωστε τὸ γένος τοῦτο—δὲν διετήρησαν τὴν βλαχικὴν, σποραδικῶς ἔστω, ὡς συνέβη μὲ τοὺς Κοπατσαραιῶς τῶν Γρεβενῶν, Βλάχους πρότερον ἐξηλληνισμένους ἢ ἡμιεξηλληνισμένους κατὰ τοὺς Wace-Thompson¹, ἀποβαλόντας δέ, διὰ τὰ ἀνωτέρω, τὴν «native language», τὴν βλαχικὴν; Ἦσαν δὲ οἱ χρόνοι τῆς Τουρκοκρατίας πρόσφοροι δι' ἓνα τοιοῦτον ἄθλον ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ κατὰ τῶν κρατούντων;

2. Ἑλληνας ἐξιλαμισθέντες²

α) Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως. Ἡ γνώμη ὅτι οἱ Βαλλαῶδες ἦσαν Ἑλληνας ἐξιλαμισθέντες μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως στηρί-

1. Wace-Thompson, The Nomads of the Balkans, ἔ.ἀ., σ. 31. *Κοπατσαραιῶς* (ἢ *Κοπατσιαῖοι*) λέγοντες ἐννοοῦμεν (εἰς Βλάστην καὶ τὰ πέριξ) τοὺς κατοικοῦντας τὴν περιοχὴν ἀπὸ Γρεβενῶν πρὸς Φιλιππαιούς-Κηπουρείου, Ἑλληνας τὴν φωνὴν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους τοὺς κατέχοντας τὰ ὑψηλότερα τῆς Πίνδου. *Τὰ Βλαχοχώρια* > *Τὰ Κοπατσιαροχώρια*. *Τὰ κόπατσια* (σπανιώτερον τοῦ-ιου): τὰ λεπτὰ στραβά καὶ ἀγκαθατὰ ξύλα ἀπὸ θάμνους συνήθως (Ἄλβ. korats). Καὶ ἐπὼν. οὐ *Κοπατσιαῖος*, ἐνθ' πολλοὶ οἱ προελθόντες ἐκ τῶν Κοπατσιαροχωρίων Γρεβενῶν. *Τοῦ κοπάτσι*, τὰ -ια εἰς Τριτσκό καὶ Τραπεζοῦστι. *Τὸν-ι*: θέσις μὲ χαμόκλαδα εἰς Σολομ., εἰς Μαυραναίους: *τοῦ κοπατσῶν*, τὰ -ια καὶ τοπων. εἰς Βελβεντό (Μ π ο υ ν τ ὠ ν α, ἔ.ἀ., σ. 91), ἢ *κοπατσιαρῆ*: λίσκος. Τὴν ἐκ τοῦ *κοπάτς* ἐτυμολογίαν ὁ Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἔ.ἀ., σ. 103, 104) θεωρεῖ ἀντιεπισημονικὴν, ἐπειδὴ κοπάτσια εὐρίσκονται πανταχοῦ καὶ θά ἐπρεπε τότε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχωσι τοῦτο τὸ ὄνομα.

Ἄλλ' ὡς χλευαστικὸν καὶ περιφρονητικὸν παραντζούκλι πρὸς οἰκοῦντας χαμηλὰ εἰς κοπάτσια ἠδύνατο, νομίζω, νὰ δοθῆ ἀπὸ τοὺς εἰς διάφορον φύσιν ζῶντας ἀνά τὴν Πίνδον Βλάχους μὲ τὰ ὀργανωμένα τσελνικᾶτά των, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ὁ τυχὸν συμβότης Comprascuus, -agius ἢ σμίχτης ἦτο ὑποδεέστερος ὀπωσδήποτε.

Ἄντιστρόφως διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐκ Γκραικῶν στοιχείου εἰς Βλάστην καὶ τὰ πέριξ τοὺς κτηνοτρόφους Βλάχους ζῶντας εἰς τὰς ἐκ τῶν Βυζαντινῶν γνωστὰς κατοῦνας: σκηνάς, τζιαντίρια, προσωνόμαζον χλευαστικῶς: *Σκατοῦνις*, -*τριές*, ὁ -*ούνας*, ἢ -*τριὰ* (καὶ περιεκτ.) καὶ οἱ -*τριές*, τοῦ-*άρι*, τὰ -*τνάρια*, οἱ *Σκατόβλαχοι* (περιφρ. ἐπίσης καὶ τὰ: *Μπουρτζοῦνις* (εἰς Κοντικὸν καὶ Τζοῦνις), ὁ *Μπουρτζόβλαχος* (ἐκ τοῦ burg, κ.λ.) ἐκ τῆς συνεκφορᾶς *τις κατοῦνις*. (Δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ἀκαθαρσίας ἢ *καταλ-ούνα-άρι* καὶ ἡ λ. *catuna* (κατοῦνα). Περὶ προσθήκης... τοῦ σ... βλ. Χ ρ. Π α ν τ ε λ ἰ ὀ η ν, εἰς «Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher» 6 (1928) 6, 401 κ.ἑ. *Τὸ δμούρτου*: γυναικεῖον αἰδοῖον ἐν Βλάτση, ὁ Ν. Ἄ ν δ ρ ι ὠ τ η ς, Λεξικογρ. Δελτίον 2 (1940) 154-155, συνῆψε πρὸς τὸ ἀρχαῖον μῦτρον (φυτόν). Ἡ συσχέτισις οὐχὶ πειστικὴ. Ἡ λ. (τῆς συνθηματικῆς γλ. τῶν Μουχίτικων, Λαογραφία IB' (1940)/448 φρονῶ ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸ βλάχικο *σμούλτου* (μτχ. *τοῦ σμούλγκου*, *εαμυλgeo*): μαδημένο, λαναρισμένο.

2. Ὁ Λ. Κ ο υ τ σ ο ν ἰ κ α ς (Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1863, τ. I, σ. 103, 113, 124) τοὺς Ὀθωμανοὺς τῶν ἐπαρχιῶν Βέντζη (Βεντζίων) Γρεβενῶν καὶ Νασελίνας (Ἀνασελίτσης) ἢ Λεψίστη τοὺς λεγομένους Βαλλαῶδες, ἀποτελοῦντας τὸ

ζεται εἰς λαϊκὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἤκουσα παρὰ διαφόρων κατὰ τὰς ἐπισκέψεις μου εἰς τὰ χωρία Ἀνασελίτσης, Γρεβενῶν-Χρουπίστης. «Ἀπὸ τότε ποὺ πῆραν τοῦ μέρους οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ χρόνια πουλλά». «Μὲν ὅτι, πῆραν τὴν Πόλη, γύρσαν αὐτοὶ γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸν καλύτερου τόπου ποὺ εἶχαν».

Τοιαύτας τινὰς παραδόσεις, συντόμους καὶ ἄνευ τινὸς διακόσμου, θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Δ. Λουκόπουλος, ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν, διότι ὁ ἴδιος δημοσιεύων ἄλλην παράδοσιν περὶ ἐξιλαμισμού τῶν Βαλλαάδων ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ¹ εἰς τὴν σημείωσίν του προβαίνει εἰς συμπληρωματικὴν ἐπεξηγήσιν καὶ διατύπωσιν γνώμης λέγων ὅτι ὁ ἐξιλαμισμὸς πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως χρόνους, ὅτε πολλοὶ καὶ χωρία ὀλόκληρα διὰ νὰ μὴ στερηθοῦν τῶν εὐφόρων γαιῶν τῶν ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθοῦν τὸν ἰσλαμισμὸν· εἰκάζει δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες κατεῖχον τὰ εὐφορώτερα χωρία καὶ κανὲν ἐξ αὐτῶν δὲν ἦτο τσιφλίκι.

Ἀληθοφανῆ καὶ πιστευτὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω προερχόμενα ἐκ τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ μεθερμηνευτοῦ τῶν λαϊκῶν ἐντυπώσεων ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐξιλαμίσεως τῶν Βαλλαάδων. Ἀλλ' ἔλλιπῆ καὶ ἀναπόδεικτα ὡς ἐστερημένα γραπτῆς τινος τεκμηριώσεως τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἐπεξηγήσις τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἔπεται τῆς δημοσιευομένης παρὰ τοῦ ἰδίου λαϊκῆς παραδόσεως περὶ ἐξιλαμίσεων κατερχομένων μέχρι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐὰν δὲ δὲν εἶναι ἀσφαλῆ τὰ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, κατὰ τὴν γνώμην του, καὶ ὡς θέλει ἐκτεθῆ κατωτέρω, ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἐξιλαμισμού εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον προβληματικὴ ὡς ἱστορικὸν γεγονός.

β) Τὴν ἀ' μετὰ τὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδα ἢ τὸ ἀ' ἡμισυ τῆς β'. Εἰς τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ τὴν κατάκτησιν ἢ τὸ πολὺ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δευτέρας ἀνάγει τοὺς ἐξιλαμισμοὺς τῶν Βαλλαάδων ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγγελῆς (φιλόλογος, καθηγητῆς ἄλλοτε ἐπὶ ἔτη τοῦ Γυμνασίου Τσοτυλίου) εἰς τὴν περὶ Τσοτυλίου μικρὰν πραγματείαν του². Αἱ ἀποδείξεις ὁμῶς, τὰς ὁποίας παρέχει, ἔχουν τὸν χαρακτῆρα μᾶλλον κρίσεων καὶ συλλογισμῶν βασιζομένων εἰς τὰ ἐκ τῆς καθ' ὅλου ἱστορίας τῆς Τουρκοκρατίας γνωστά, προσαρμοσθέντα εἰς πιθανωτέρας ἀπόψεις περὶ τοῦ χρόνου μεταστάσεως εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν πολλῶν Χριστιανῶν.

¹/4 τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων καὶ ὀμιλοῦντας πάντας τὴν ἑλληνικὴν χαρακτηρίζει ἀπλῶς ὡς ἀρνησιθρήσκους. Πρβλ. καὶ Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία, ἔ.ἀ., τ. Β', σ. 41. Ἑλληνικῆς φυλῆς οἱ περισσότεροι τῶν Ὀθωμανῶν τῆς πόλεως τῶν Γρεβενῶν.

1. «Λαογραφία» Στ' (1917) 117.

2. Κωνστ. Ἀγγελῆ, Τὸ Τσοτύλιον, «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», 1932, σ. 137-144.

νῶν τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος.

«Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν μερῶν τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου, γράφει ὁ Ἀγγελῆς, καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος, ἀφ' ἑνὸς μὲν δεινὰ πάσχοντες καὶ πιεζόμενοι μεγάλως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ δελεαζόμενοι καὶ ὑπὸ παροχῶν καὶ ἀπονομῆς θέσεων, ἀξιομάτων, καὶ τίτλων εὐγενείας (βέη κ.λ.) ἠσπάσθησαν τὸν μωαμεθανισμόν, ἐκ δὲ τῶν διατελεσάντων πιστῶν εἰς τὸ πάτριον θρησκευμα, οἱ μὲν πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς προγονικὰς αὐτῶν ἐστίας καὶ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον καὶ σωτηρίαν εἰς τὰ ὄρεινὰ καὶ δύσβατα μέρη τῶν κλιτύων τοῦ Βοΐου καὶ τινων ἄλλων πέριξ ὄρων, ὀλίγοι δὲ ἔμειναν μεταξὺ τῶν πρώτων ἀδελφῶν των, καὶ αὐτοὶ πρωῒμως περιελθόντες εἰς τὴν θέσιν τοῦ δουλοπαροίκου τῶν κτημάτων τῶν ἰσχυρῶν βέηδων, τῶν κυρίων καταστάντων ὅλων τῶν ἐγκαταλειφθέντων κτημάτων ὑπὸ τῶν βία ἐκπατρισθέντων χριστιανῶν. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὀφείλουσι τὴν ἰδρυσίν των εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη αἱ μεγάλαι μετὰ ταῦτα κωμοπόλεις Πεντάλοφος, Αὐγερινός, Δίλοφος, Βλάστη καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα πόλις, τὸ χριστιανικὸν κέντρον τῆς Ἐπαρχίας, ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου, Σιάτιστα»¹.

Ἄλλ' εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, 1) ὅτι οἱ χρόνοι τῆς κατακτῆσεως τῶν μερῶν τούτων τίθενται ἀορίστως—ἀφετηρίαν τῆς κατακτῆσεως ἐννοεῖ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως ἢ τὰς πρὸ αὐτῆς εἰσβολὰς τῶν Ὄθωμανῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν κ.λ. καὶ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς;—καὶ 2) ἡ ἰδρυσὶς τῶν μεγάλων κωμοπόλεων Πενταλόφου, Αὐγερινοῦ, Διλόφου, Βλάστης καὶ αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας πόλεως τῆς ἐπαρχίας, τῆς Σιατίστης, δὲν φαίνεται ἐνισχυομένη ἐκ γραπτῆς τινος μαρτυρίας ἀναφερομένης εἰς τοὺς πρὸ τοῦ α' ἡμίσεος τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, διότι ἡ κοιλὰς τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος κατὰ μέγα μέρος δὲν εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας σχετικῶς διαταραχάς, ὡς αἱ ἄλλαι περιοχαὶ εὐθὺς μετὰ τὴν κατάκτησιν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως (ἐπὶ Μουράτ Β') τῶν Κονιάρων εἰς τὰς πλέον εὐφόρους γαίας τῶν Καϊλαρίων-Ὀστρόβου κ.λ.

Συνεχίζων ὁ Ἀγγελῆς προσφέρει ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του συσχετίζων ἅμα ταῦτα πρὸς ἀντιρρήσεις του ἐπὶ τῆς γνώμης τῶν φρονούντων ὅτι ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ἐγένοντο οἱ ἐξισλαμισμοί.

«Ὡς λόγοι τῆς τοιαύτης γνώμης συνηγοροῦσι πρῶτοι μὲν, ὅτι οἱ κατακτηταὶ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτῆσεως ἐξεδήλωσαν σφοδρὰν τὴν ὀρμὴν αὐτῶν πρὸς διάδοσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας τοῦ θρησκευματος αὐτῶν, δεῦτερον δέ, διότι ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἰκανὸς χρόνος, ἵνα λησμονηθῇ

1. Αὐτόθι, σ. 138-139.

ἡ παράδοσις μεταξύ τῶν ἐξισλαμισθέντων τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγῆς αὐτῶν, ὅπερ συνέβη εἰς τοὺς ἐν λόγῳ μωαμεθανούς, οἵτινες ὄχι μόνον δὲν διετήρουν τοιαύτην συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ φανατισμοῦ ἀπέκρουον ταύτην, εἰ καὶ εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ὠμίλουν αὐτὴν μὲ ὄλους τοὺς ἰδιωματισμούς, καὶ τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ ἔθιμα σχεδόν, ἐνῶ, ἐὰν ἐγίνετο εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοῦ Ἰσλαμῶν...». Καὶ ὀλίγον κατωτέρω. «Πρὸς τοῦτοις ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἰκανὸς χρόνος, μέχρι οὗ οἱ ἐξισλαμισθέντες ἀποτελέσουσιν ἐν τι ὁμοιογενές, ἀντίθετον λόγῳ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν διαφορᾶς καὶ ὑπερόχου αὐτῶν θέσεως, λόγῳ τῆς κυριαρχικῆς πλέον ιδιότητος ἀπέναντι τῶν πρώην ἀδελφῶν των Χριστιανῶν, πρὸς τοὺς μείναντας πιστοὺς εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν κατοίκους τοῦ τόπου».

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἰσλαμῶν ὅτι ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἰκανὸς χρόνος διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ἐξισλαμισθέντων εἰς ἐν ὁμοιογενές ὅλον εἶναι ὀρθή. Αὐτὴ δὲ μᾶλλον ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν ἐξισλαμίσσεων εἰς τοὺς πρώτους μετὰ τὴν κατάκτησιν χρόνους. Ἡ γνώμη του ὅμως ὅτι οἱ κατακτητὰι ἐξεδήλωσαν σφοδρὰν τὴν ὀρμὴν πρὸς διάδοσιν τοῦ θρησκευματός των κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτήσεως δὲν φαίνεται βεβαία, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι βιαία ἐξισλάμισις ἀπίστων ἦτο ἀθέμιτος καὶ ἀσυγχώρητος εἰς τὸν ἱερόν νόμον τοῦ Ἰσλαμῶν, εἶναι γνωστὰ τὰ προνόμια καὶ ἀλοιπαὶ πράξεις αἱ εὐνοοῦσαι τὴν συνύπαρξιν Τούρκων καὶ Χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Διὰ ταῦτα ἢ περὶ ὁμοιογενοῦς τῶν Βαλλαάδων ὄλου ἀντίληψις ὀρθῶς μὲν προβάλλεται κατὰ τῆς γνώμης ἐξισλαμίσσεων ἐπὶ Ἰσλαμῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ἐφ' ὅσον ὅμως αὕτη δὲν πιστοῦται ἐκ τινος μαρτυρίας, δὲν δύναται νὰ εὐσταθῇ ὡς ἱστορικὸν γεγονός λαβὼν χώραν τὴν ἀ' ἑκατονταετηρίδα ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ ἀ' ἡμισυ τῆς δευτέρας καὶ μόνον.

Καὶ ὁ θεολόγος καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου Γρεβενῶν Χρ. Ἐνισλείδης στηριζόμενος εἰς τὰ γενικῶς γνωστὰ περὶ μετατροπῆς βία τῶν χριστιανικῶν ναῶν εἰς τζαμιά «καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὡς γράφει¹, ἐπὶ τοῦ σκληροῦ καὶ φανατικοῦ Σουλτάνου Σελίμ Α'» ἐπειχειρεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὴν μετατροπὴν καὶ τῶν ναῶν Ἁγίου Δημητρίου καὶ Ἁγίου Ἀχιλλείου Γρεβενῶν εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους. Μὴ ἔχων ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν του οὐδὲν συγκεκριμένον στοιχεῖον, ἐκ τῶν ἐπιτοπίων ἐννοεῖται, γράφει «Τοῦτο ἴσως νὰ ἔγινε τὸ ἔτος 1520» καὶ συνεχίζων «Ἀκόμη τότε οἱ κατακτητὰι προέβησαν εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Βαλλαῦδες τόσον τῶν Γρεβενῶν, ὅσον καὶ τῆς ὑπαίθρου ἦσαν τοιοῦτοι χριστιανοὶ ἐξισλαμισθέντες» κ.λ. (παραπέμπων εἰς τὸν Ἀραβαντινόν, Χρονογραφία Ἡλείου, σ. 41)².

1. Χρ. Ἐνισλείδης, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της, ἔ.α., σ. 80-81, 104-106.

2. Δὲν παρέλκει ἐνταῦθα μικρὰ προκρίσις ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀνωτέρω τοῦ Ἐνισλείδου

Ἄλλὰ κατὰ τὸν ἴδιον Ἐνισλείδην «ὁ ἐξισλαμισμὸς οὗτος τῶν χριστιανῶν ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κατ' ἐπανάληψιν». Διότι ἀποδέχεται τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ γραφέντα, ὅτι δηλ. ἡ ἐξώμοσις τῶν Βαλλαάδων¹ ἔγινε κατὰ τὸ μεταξὺ 1770-1820 (1819 Ζῶτος) καὶ μέχρι τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου 1838, ὡς θὰ ἀναπτυχθῆ κατωτέρω.

γ) Πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων. Τὴν γνώμην περὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Βαλλαάδων πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Φιλολ. Συλλόγου «Παρνασσός» ἔτ. 1904 ὑπὸ τὸν τίτλον «Μακεδονικὰ σύμμεικτα». Ὁ Γ.Α. δημοσιεύει μετ' ἄλλων καὶ δημοτικὸν ἄσμα², τὸ ὁποῖον ἤκουσε παρὰ τυφλοῦ ἀοιδοῦ τῆς Χαλκιδικῆς. Τὸ ἄσμα ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀδελφοῦ τουρκεύσαντος μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, ἡ ὁποία ἐπωλήθη εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ ἀνδρός της, διότι τὸν ἔρριξαν πολὺ χρέος «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριχαν, πολὺ φαρμακισμένον». Στηριζόμενος ὁ Γ.Α. εἰς τοῦτο καὶ εἰς τοὺς στίχους:

«Ἦτήν Πόλην εἶναι ἡ μάνα μου, ἦτὰ Γρεβενά ἡ κυρῆς μου,
εἶχα κι ἕναν ἀδελφὸ μὰ ἦταν τουρκεβμένος»,

συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ποίημα δὲν εἶναι ἄμοιρον σπουδαιότητος πρὸ πάντων ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν. Διότι τὸ «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριχαν» καὶ «ἦτὰ Γρεβενά ἡ κυρῆς μου, εἶχα κι ἕναν ἀδελφὸ πὸ ἦταν τουρκεβμένος» εἶναι ἀπήχησις τῆς πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων θλιβερᾶς ἐκείνης ἀπὸ τῆς θρησκείας μας καὶ τῆς ἐθνικῆς ὀλομελείας ἀποστασίας τῶν καὶ νῦν ἔτι ἑλληνιστὶ λαλούντων Μουσουλμάνων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν³.

μετ' ἐρωτηματικῶν τινῶν. Τὸ γράμμα τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων περὶ ὀρισμοῦ τοῦ σουλτάνου νὰ χαλοῦν τὰ καινούργια μοναστήρια καὶ ὅσα ἀνεκαινίσθησαν «νεωστὶ ἐπιταῖς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίαις...» πρέπει νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὰς οὐχὶ ἀγνώστους ἀπαγορευτικὰς διατάξεις, περὶ τὸ 1540, καὶ τὴν κατάσχεσιν ναῶν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Σέρρας τὸ 1569 (βλ. καὶ Μιχ. Ἄθ. Κάλινδερη, Αἰ συντεχνίαι καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1973, σ. 78-79). Ἄλλ' ἡ ἴδρυσις τῆς μονῆς Ζάμπο δ' ἔσται τὸ 1534 καὶ ἡ ἐφεξῆς σταδιοδρομία της; Ὁ Νικάνωρ προσέτι προερχόμενος ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ εἰσχωρήσας εἰς τὰ πρὸς Γρεβενά μέρη (Καμβούνια-Μπούρινο) νὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τὴν ἀνάσχεσιν ἐξισλαμίσεων ἀρξαμένων εἰς Γρεβενά; Εἰς γενικωτέραν δὲ τῆς Ἐκκλησίας πρόνοιαν καὶ εἰδικὴν ἀποστολὴν νὰ ἀναφέρηται καὶ ἡ τοῦ Διονυσίου (ἐκ Θεσσαλονίκης) ἐμφάνισις εἰς Πιερίαν-Ὀλυμπον;

1. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της, σ. 74, 122.

2. Ἐπετηρ. Φιλ. Συλλ. «Παρνασσός», Η' (1904) 196-197.

3. Εἰς ἄλλην παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ἄσματος, τὴν ὁποίαν ἔχω συλλέξει ἐκ τοῦ χωρίου Κοντισκοῦ (Γαλατινῆς), ἐπαρχίας τοῦ Σισανίου, ὁ μὲν στίχος «πολὺ χρέους τὸν ἔρριχαν, πολὺ χρέους τὸν ρίχνουν», εἶναι παρόμοιος, ὁ δὲ τῆς ἀπαντήσεως τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν Χαζνατάρην τοῦ Πασιᾶ ἔχει ἄλλως.

«Ἡ μάνα μ' ἀχ' τὰ Γάλατα κι' οὐ Ἀφέντης μ' ἀπ' τὴν Ἄρτα
κι' εἶχα κι ἕναν ἀδερφὸ στοὺν κόσμου ξιακουσμένον,
εἶν' Χαζνατάρης τοῦ Πασιᾶ τὸν εἶχ' ἀγαπημένον».

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ Γ.Α. εἶχεν ἀποδεχθῆ καὶ ὁ (συγχωριανὸς ἡμῶν ἀκαδημαϊκὸς) Ἀντ. Κεραμόπουλλος «ὄχι πρὸ πολλοῦ ἐξισλαμισθέντες» σημειώσας εἰς τὴν μελέτην του «Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι»¹, χωρὶς νὰ ἐκφράσῃ ὁ ἴδιος οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς μὴ ἐξ Ἑλλήνων προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ μέρη μας περὶ τούτων ἀντίληψιν².

δ) Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος (Β. Νικολαΐδης). Τοὺς Τούρκους τῶν ἐπαρχιῶν Ἀνασελίτσης καὶ Γρεβενῶν ἐγνώρισεν ὡς περιηγητῆς καὶ ὁ Β. Νικολαΐδης, Ἑλλην λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ. Οὗτος εἰς τὸ ἐκδοθὲν εἰς Παρισίους γαλλιστί τὸ 1859 ἔργον του³ ἰκανὰς περὶ τοῦ βίου τῶν Βαλλαάδων τῆς Λεψίστης ἰδίως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς εἰδήσεις παρέχει, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἱστορικά τινα περὶ τοῦ ἐξισλαμισμού των κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐποχὴν, ὡς ἔγγιστα καθοριζομένην.

Πρὶν ἐκθέσωμεν ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸ ἀπὸ Καστορίας εἰς Λεψίσταν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γρεβενὰ δρομολόγιόν του μετὰ τὴν Σμῆξιν παρὰ τὴν Χρούπισταν ὁ Νικολαΐδης ἐσημείωσε τὸ χωρίον Μπουμπούστι (Baboust) συνιστάμενον ἐξ 120 οἰκιῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν χωρισμένων εἰς δύο συνοικίας⁴, τὸ Γκινόσι (Guinosche) ἐκ 50 οἰκιῶν τουρκικῶν, τὸ Βαῖπεσι ἐξ 100 οἰκιῶν τουρκικῶν καὶ ἀκολουθῶς τὸ: Ογουνα⁵, προφανῶς, τὸ Χορηβὸ μὲ 40 οἰκίας ἑλληνικάς. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ Λεψίστης εἰς Γρεβενὰ δρομολόγιόν του, ἐνῶ διέρχεται τὸ Πηλουρὺ, τὴν Τραπεζίτσαν,

1. Ἀντ. Κεραμόπουλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 19, σημ. Βλ. καὶ τὸ ἴδιον, Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, Ἀθήναι 1945, σ. 154. Εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ εἰσαγωγὴν ἡμῶν ἐμνημονεύσαμεν τροποποίησιν τῆς γνώμης τοῦ Κεραμόπουλλου ἐξ ἀφορμῆς τῶν δεδομένων τῆς Ζάμπορδας. Δὲν παρέλκει ὁμως νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ παρερμηνεῖαν τινά, μικράν μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ σημασίας. Διὰ τὰ χωρία οὐχὶ τῆς ἐπαρχίας Βοῖου (Ἀνασελίτσης), ὡς ἀνέγραψεν ὁ Κεραμόπουλλος, δίδει «σπουδαῖα πορίσματα» περὶ τοῦ ἐξισλαμισμού ὁ Κῶδιξ (Ζάμπορδας), ἀλλὰ διὰ τὰ τῶν Γρεβενῶν. Εἰς ταῦτα ἀφεώρων κυρίως τὰ διατυπωθέντα εἰς Μιχ. Καλινδέρη, Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 6, βλ. καὶ ὅσα ἀνωτέρω (εἰς τὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ καταλόγου τῶν χωρίων) ἐγράφησαν σχετικῶς.

2. Καὶ ὁ Ἀλέξ. Λέτσας («Μακεδονικά» Α' (1940) 129) ἔγραψεν ὅτι οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Ἑλληνες ἐξισλαμισθέντες εἰς παλαιότερους χρόνους παρέχων ἐμπειρικός ἀποδείξεις: τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰς συγγενείας (τοῦτο εἶναι ἀόριστον) μετὰ τῶν περιόικων καὶ τὰ ἐρείπια ἐκκλησιῶν χρόνων ἀρχαίων (πόσον;). Εἰς τὰ «Μακεδονικά» Β' (1941-1952) 321 «ἐξισλαμισθέντες κάποτε διὰ τῆς βίας, εἰς παλαιότεραν βεβαίως ἐποχὴν καὶ ὄχι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ἀλῆ Πασᾶ, ὅπως πιστεύουν μερικοὶ» ἔχει γράψει καὶ ὁ Γιάωνης Ἀργ. Τόζης.

3. Β. Νικολαΐδης, Les Turcs et la Turquie contemporaine. Itinéraire et compte-rendu de voyages dans les provinces Ottomanes.

4. Αὐτόθι, τ. Β', σ. 214.

5. Αὐτόθι, σ. 215.

τὸ Τσοῦρχλι καὶ τό: Arkoudi (Ἄρκουδοχώρι)¹ δὲν κάμνει λόγον, ποίας συστάσεως εἶναι ἕκαστον τῶν χωρίων τούτων.

Διὰ τὰ Γρεβενὰ ὀλίγα σχετικῶς σημειῶνων ἀριθμεῖ, λέγει, 300 οἰκογενεῖας κατὰ τὸ πλεῖστον μωαμεθανικὰς ἢ ἐξισλαμισθείσας ὡς τῆς Ἄνασελίτσης. Οἱ τῆς Λεψίστης καὶ τῶν χωρίων τῆς Μωαμεθανοὶ δὲν ἔχουν κανὲν κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους τῶν ὁμοθρήσκους καὶ δὲν γνωρίζουν ἐκ τῆς τουρκικῆς, εἰμὴ 3 μόνον λέξεις: *V'Allahy*: μὰ τὸν θεόν, τὸ ὁποῖον προφέρουν *Val-lahâ*, *Selam-na Allecum*: γειά σας καὶ *Mehr-habar*: Μεγαβα: ὡς εὖ παρέστης². Οἱ δύο τελευταῖαι λέξεις, ὡς θρησκευτικοὶ χαιρετισμοὶ εἶναι ἀπηγορευμένοι, λέγει ὁ Νικολαΐδης, εἰς πάντα μὴ Μουσουλμάνον. Ὅποιος μάλιστα ἐκ τῶν Χριστιανῶν τολμήσῃ νὰ τὰς χρησιμοποίῃσῃ, ἐξαναγκάζεται νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν.

Τὸν ἐξισλαμισμὸν τούτων ἀποδίδει εἰς προσηλυτισμὸν γενόμενον παρὰ δύο ἐγχωρίων νεανιῶν, οἱ ὁποῖοι πρὸ 2 περίπου αἰῶνων, ἤτοι περὶ τὸ 1650-60, ἤχθησαν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Σουλτάνου, ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ βραδύτερον ἐπανῆλθον ὡς ἐξωμόται εἰς τὴν πατρίδα τῶν μὲ τὸν τίτλον τοῦ βέη, ἀποτελέσαντες τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα Τούρκων εἰς Λεψίσταν. «Ἴδού, γράφει ὁ Νικολαΐδης, ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας αὐτῶν τῶν δυστυχησμένων. Πρὸ δύο περίπου αἰῶνων δύο Ἕλληνες νεανίαι ἤχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸ παλάτι τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐξισλαμισθέντες ὠνομάσθησαν ὁ μὲν Σισὰν Τσαοὺς, ὁ δὲ Χουσεῖν Τσαοὺς. Ἐπανελθόντες βραδύτερον εἰς τὴν πατρίδα τῶν, τὸ χωρίον Λούφρι, τοῦ ὁποῖου τὰ ἐρείπια σώζονται ἀκόμη παρὰ τὴν Λεψίσταν, ἤρχισαν κηρύττοντες τὸν ἰσλαμισμὸν· εἶχον πολλοὺς βοηθοὺς· βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς πίεσεως, ἢ ὁποῖα ἐβάρυνε τοὺς Χριστιανοὺς (ἐνθουσιασμένους ἐκ τῆς ἐλπίδος, ὅτι θὰ φέρουν ὄπλα καὶ θὰ ἀποβοῦν εἰς τὸ μέλλον κύριοι ἀπὸ δούλων) προσηλύτισαν ἀρκετοὺς, οἵτινες κατόκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ πέριξ χωρία. Οἱ δύο οὗτοι ἀρχηγοὶ ἔλαβον ὡς ἀνταμοιβὴν τῶν τὸ προνόμιον τοῦ βέη, τὸ ὁποῖον διατηροῦν ἀκόμη οἱ ἀπόγονοι τῶν»³.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο περὶ τῆς ἀποστασίας ἐδέχθη καὶ ὁ Ζῶτος τὸ 1887⁴ συμπληρώσας διὰ τῶν ἐξῆς: ὅτι οἱ δύο πρῶτοι ἐξισλαμισθέντες νεανίαι ὠνο-

1. Αὐτόθι, σ. 228.

2. Πρβλ. καὶ «Μακεδ. Ἡμερολόγιον» 1911, σ. 114-115. Ὁ Νικολαΐδης (ἔ.ἀ., σ. 254), εὕρισκόμενος εἰς τὰ Καραγιάννια (μετὰ τὴν Σιάτισταν) συνδιαλέγεται μὲ ἕνα ἱμάμη, προερχόμενον ἐκ Γρεβενῶν. Τοῦτον οἱ Καραγιανλήδες ὡς μὴ γνήσιον Τούρκον ὠνόμαζον γκιαοῦρ ἱμάμ, ἤτοι ἄπιστον ἱμάμη, ὡς Βαλλαᾶν.

3. Αὐτόθι, σ. 216.

4. Β. Δ. Ζῶτ ο υ Μ ο λ ο σ σ ο ὺ. Ἠπειρωτ. μακεδ. μελέται, τόμ. Δ', Δρομολόγιον τῆς Ἑλλην. χειρσον., ἀρχαιολ., ἱστορικόν, γεωγρ., στρατιωτικόν, στατιστικόν καὶ ἐμπορικόν. Τεύχος Γ', Μακεδονία καὶ Σερβία, Ἄθῆναι 1887, σ. 252.

μάζοντο ὡς χριστιανοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Ἀθανάσιος καὶ ὅτι παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς πλὴν τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν καὶ τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια τῶν προνομιούχων οἰκογενειῶν τῶν κατακτητῶν τῶν χρόνων Μωάμεθ τοῦ Β΄, ὅπως θὰ ἀναπτυχθῆ καὶ κατωτέρω.

Οἱ Wace-Thompson ἀναφέρουν καὶ αὐτοὶ ἐν περιλήψει τὸ ἱστορικὸν τοῦ Νικολαΐδου, θεωροῦντες τοῦτο ὡς μίαν περισσότερον πιθανὴν παράδοσιν¹.

Ἡ ὡς ἀνωτέρω ἱστορία περὶ τῆς ἀποστασίας ἢ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου ἔχει ἀνάγκην διευκρινήσεως πρῶτον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς προελεύσεως τῶν νεανιῶν τῶν θεωρουμένων ὡς πρωτοπόρων τῆς ἐξισλαμίσεως τῆς ἐπαρχίας.

Χωρίον Λούφρι παρὰ τὴν Λεψίσταν δὲν γνωρίζομεν ὑπάρχον οὔτε ὡς παλαιοχώρι οὔτε ὡς ἀπλὴν τοπωνυμίαν. Δίωρον περίπου πρὸς τὰ ΝΔ τῆς Λεψίστης ὑπάρχει ἡ Λούβρη, χωρίον ἀμιγοῦς ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, μνημονουόμενον ὡς Λούβρου εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας² καὶ Λούβρου ἐπίσης εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου³ ἄνευ τινὸς προσθήκης ἐκ τῶν συνήθων, παλαιοχώρι, φέρ' εἰπεῖν, τουρκοχώρι, μεμειγμένον κ.λ. ἄρα καὶ τὸ 1797 ἦτο ἡ Λούβρη ἄνευ τινὸς Τούρκου. Ἐὰν δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ Λούβρη τὸ Λούφρι, ἡ γενέτειρα τῶν ἐξωμοτῶν τῆς ἐπαρχίας, τότε μὲ κάποιαν ἀοριστίαν παρεδόθησαν εἰς τὸ Νικολαΐδην (καὶ Ζῶτον) ἢ ἐγράφησαν παρὰ τῶν ἰδίων καὶ τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τῶν νεανιῶν καὶ τὰ περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς εἰς ἐρείπια ἐξ αἰτίας μάλιστα ἀκαθορίστου καὶ ἀνερμηνεύτου.

Ἐν προκειμένῳ δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ σημειώσω καὶ παραδιδόμενά τινα, τὰ ὁποῖα ἤκουσα ἀπὸ χωρικοὺς τῆς ἐπαρχίας, ὅτι δηλ. τὸν καιρὸν ποὺ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν ὁ Νικολαΐδης, εἶχε ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν ἕνας

1. Wace-Thompson, *The Nomads*, ἔ.ἀ., σ. 29-30. Καὶ ἡ Warg. Hasluck εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐργασίας «Measurements of Macedonian men», London 1929, vol. XXI, parts 1, to 4, December, σ. 322-335, συνταχθείσης μετὰ τοῦ G. M. Morant καταλέγουσα εἰς μίαν ἐκ τῶν 6 ομάδων ἀνδρῶν τῆς Μακεδονίας, ἐξεταζομένων ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, τοὺς ἐλληνιστὶ ὀμιλοῦντας μωαμεθανοὺς περιοχῆς Ἀνασελίτης (Ἑλληνας, Βλάχοι, χριστιανοὶ Βούλγαροι, Μωαμεθανοὶ Βούλγαροι, Τούρκοι καὶ Greek speaking Mohammedans) δέχεται ὅτι οὗτοι «ἀπέβαλον τὸν χριστιανισμὸν ἀντὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοῦλάχιστον δύο αἰῶνας πρὶν». Παραπέμπουσα δ' εἰς τὸ ἔργον τῶν Wace-Thompson (σ. 29-30) φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ Νικολαΐδου. Εἶχον πληροφορίας ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Πλάζομης (1935) ὅτι ἡ Hasluck ἐρευνήσασα κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ χωρίου τὸ νεκροταφεῖον, εἶχεν ἀποφανθῆ ὅτι πρὸ 190 ἐτῶν εἶχον ἐξισλαμισθῆ οἱ Βαλλαῶδες.

2. Μιχ. Καλινδέρης, *Γραπτὰ Μνημεῖα*, ἔ.ἀ., σ. 62.

3. Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα Ἱστορικά*, ἔ.ἀ., σ. 42. Ἡ σημερινὴ Λούβρη εἶναι ἡ ἀρχαία Λεβαίη κατὰ τὸν I. Φωτόπουλον, *Ἱστορία Σελίτης*, Ἀθήνα 1939, σ. 58· βλ. προηγουμένως Ἀγγελῆν: *Λεβαίην τὴν Λεψίσταν*.

παῦς ἀπὸ τὴν Λούβρην, ὁ Παπαγιάννης, ὁ ἐπονομασθεὶς Παπαμπραϊμῆς ἢ Μολαμπραϊμῆς (εἶχε τιμωρηθῆ ἀπὸ τὸ Δεσπότη δι' ἀνομήματά του), οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπεδοκίμαζον τὴν ἀλλαξοπιστίαν ταύτην ζωηρῶς ρίπτοντες τὰ βέλη τοῦ χλευασμοῦ τῶν ἰσχυρὰ καὶ κατὰ τῆς γενετείας του Λούβρης.

Ἐπειτα, ἐὰν αἱ πληροφορίες τοῦ Νικολαΐδου προήρχοντο ἐκ γραπτῶν πηγῶν, θὰ ἦσαν, νομίζω, περισσότερον ἐξηκριβωμένα καὶ πρὸς τὸν χρόνον τῆς μεταβάσεως ἢ ἀπαγωγῆς τῶν νεανιῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ τοῦλάχιστον τῆς ἐπιστροφῆς καὶ κατισχύσεώς των. Διότι πολὺ ὀλίγα μαντεύομεν ὡς πρὸς τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ ἐξισλαμισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτης τοῦλάχιστον. Ἐκ τῶν γραφομένων προκύπτει ὅτι οἱ προσηλυτιζόμενοι ἐκ διαφόρων χωρίων τῆς ἐπαρχίας, αὐτοὶ μόνον οἱ «ἀρκετοὶ» κατήρχοντο καὶ κατόκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περίξ αὐτῆς. Πολλοὶ ἢ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἀνθισταμένων ἐξυπονοεῖται ἔφευγον πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, μάλιστα δὲ τὰ ὄρεινὰ μέρη¹.

Ὅπωςδὴποτε ὁμοῦ, τόσον ὁ Νικολαΐδης ὅσον καὶ ὁ Ζῶτος, δὲν ἔλαβον τὴν πρόνοιαν νὰ κατοχυρώσουν τὰ γραφόμενά των ἢ νὰ εἴπουν τοῦλάχιστον κάτι ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν πληροφοριῶν των.

Παρὰ ταῦτα εἰς Λεψίσταν, τὴν ἔδραν τοῦ καζᾶ τοῦ ἱεροδίκου καὶ τῶν κυριωτέρων μπέηδων, ὅπου εὐρισκόμενος κατὰ τὸ ταξιδίον του ὁ Νικολαΐδης σημειώνει καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω, ἦτο δυνατόν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀνάγουν τὰς ἀναμνήσεις των εἰς 100ετίαν καὶ πλέον πρὸ αὐτῶν, οἱ δὲ γεροντότεροι μπέηδες, εἰδικώτερον οἱ πρόγονοι τῶν νεανιῶν νὰ διετήρουν ὑπερηφάνως τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀθλήματος τῶν προγόνων των εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Οἱ ἴδιοι ἴσως νὰ εἶχον εἰς χεῖράς των καὶ ἔγγραφόν τι σχετικόν. Ἴσως προσέτι εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἱεροδίκου τῆς ἐπαρχίας, τὸ ὁποῖον κατὰ πληροφορίας μου ἐκάη τὸ 1912 παρὰ τοῦ προελαύνοντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ ἦτο καταχωρισμένον ἐπίσημόν τι ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν πηγὴν ἀναμνήσεων εἰς τοὺς μᾶλλον εὐπαιδευτοὺς τῶν κατοίκων τῆς Λεψίστης.

Πάντως διὰ τὸ ἐξ ἄλλων πηγῶν σκότος ἢ ἱστορία τῆς ἀποστασίας, ὡς παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου, φαίνεται πληρεστέρα καὶ μᾶλλον ἱκανοποιητικὴ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀρίζει: πιθανωτέραν βάσιν ἐξορμήσεως τὸ Λεψίστι καὶ πλέον εὐλογον τρόπον μεταστάσεως τὸν διὰ προσυλητισμοῦ.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν—δὲν παραλείπομεν νὰ μνημονεύσωμεν—ἀνάγουν τὰς ἐξισλαμίσεις τῶν Βαλλαάδων γενικώτερον οἱ Κ. Τσούρκας καὶ Ἰ. Φωτόπουλος (ἀγνοοῦντες τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Νικολαΐδου γραφέντα), ὁ πρῶτος «ἐκ

1. Γενικὰ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν γενιτσάρων ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν πληθυσμῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν βλ. I. C v i j i ć, La péninsule Balkanique, ἔ.ἀ., σ. 129-130. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει παράδειγμα οἰκογενείας, ἢ ὁποία ἐξισλαμίσθη τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα εἰς Βοσνίαν. Μέλη αὐτῆς μετνήσταν εἰς τὰ περίξ τῆς Λιουμπλιάνας, ἠσπάσθησαν τὸν καθολικισμὸν καὶ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰ. ἐξεγερμανίσθησαν.

παραδόσεων» περί τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα¹, ὁ δεύτερος² «πρὸ τοῦ τέλους σχεδὸν τῆς 17ης ἑκατοντ.» λόγῳ πίεσεως ἐκ τῶν περιοδεούντων τὰ μέρη ταῦτα ἄλβανικῶν στιφῶν. Καὶ αἱ μὲν παραδόσεις, τὰς ὁποίας πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Τσούρκας θὰ ἦσαν ὠφέλιμοι, ἐὰν ἐμνημονεύοντο, ἔναντι τοῦ ἀναποδείκτου ἐπιχειρήματος περὶ ὑπάρξεως 1) τῶν αὐτῶν ἐπιθέτων εἰς Τούρκους καὶ Χριστιανούς καὶ 2) χωραφιῶν ἀδελφομοιρίων (πρὸ 100ετίας), τὰ δὲ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Φωτοπούλου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλεγχθοῦν ὡς στερούμενα τῆς ἀναλόγου τεκμηριώσεως.

Ἐκ συναρμολογήσεως ἀναμνήσεων περιωρισμένων τοπικῶς ἐν συνδυσμῷ πρὸς ψυχία στοιχείων, ἀναφερομένων συλλήβδην εἰς τὴν ἀλλαξοπιστίαν, προέρχονται τὰ κάτωθι:

Εἰς Μεσολογγόστι ὁ γέρον Χριστόδουλος Καράπαπας (γεννηθεὶς τὸ 1856) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκογενειακῶν ἐνθυμήσεων (διὰ γεννήσεις, γάμους, συγγενείας (νούνους) μὲ ἄλλα χωριά, χειροτονίας κ.λ.), τὰς ὁποίας ἀνέγνωσα ἐπὶ τινος Βροντολογίου ἀντιγραφέντος παρὰ τοῦ προπάππου του Παπαθανάση εἰς ᾿Αλμυρὸν Θεσσαλίας—ὁ πάππος τοῦ Χριστοδούλου Μᾶρκος παπᾶς καὶ αὐτὸς φέρεται γεννηθεὶς τὸ 1787—, ἠδυνήθη νὰ μοὶ προσδιορίσῃ (τὸ 1935):

1. Ὅτι πρὸ τοῦ 1700 ἔγιναν αἱ ἀλλαξοπιστίαι εἰς τὴν ἄλλην συνοικίαν τοῦ αὐτοῦ χωριοῦ, Μεσολογγόστι, εἰς τὸ ἐγγὺς Βελίστι καὶ ὅλων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Πλαζόμισταν.

2. Ὁ Παπαθανάσης ἐνεθυμείτο καλῶς ὅτι συγκεκριμένως τὸ τζαμί τῆς ἄλλης συνοικίας, τῶν Βαλλαάδων, ἦτο ἐκκλησία Ἁγίου Νικόλαος, μετετράπη δὲ εἰς τζαμί, ὅταν ἔζη ὁ πάππος του (περὶ τὸ 1670;).

3. Ὁ Παπαθανάσης «σουῖζονταν», ἦτο ἐξάδελφος μὲ τὸν Σιαῖν ἀγᾶ ἀπὸ τὸ Βελίστι· εἰς αὐτὸν δὲ κατέφευγε πρὸς προστασίαν (ἐληστεύθη δις, τὸν πῆραν σκλάβον καὶ αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκά του, νὰ δώσῃ τὸ βιό του), προσέτι δὲ ὁ γέρον Χριστόδουλος ἐγνώριζε «Φιρμένοι ἀπ' ἄλλο μέρος δὲν ἦταν αὐτοί. Γυρίσματα ἦσαν (ἀλλαξοπιστήσαντες). Οἱ πρόσπαππούς μου εἶχι παρακουστὰ ἀπ' τοὺν πάππου τ', πότι γύρσαν. Ἰὰ πῶς γύρζαν. Ἐπιρναν βάριναν. Τό ᾿δουνις τοῦ βιό τοῦ μπέη. Αὐτὰ ἰδῶ, στοῦ Βιλίστι καὶ σ' ἄν Πλαζόμιστα. Στοῦ Λιαψίστι εἶχαν ἔρθει 2-3 τουρκογιανίτσαροι. Αὐτοὶ εἶχαν τ'ς πληρουμένοι πὸν γυρνοῦσαν τὰ χουριά³. Οἱ φθουνιροὶ γύρζαν. Ἄλλοι γιὰ νὰ ἔχιν δόξα, νὰ μὴ τ'ς πειράζν. Ἡμεῖς ἐκεῖ (=ἐστάθημεν πιστοί»).

1. «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 461.

2. Ι. Φωτοπούλου, Ἱστορία Σελίτσης, ἔ.ἀ., σ. 67-68.

3. Εἰς τὸ παιδομάζωμα ἀνάγεται καὶ παράδοσις ἐκ τῆς Ντόβριανης-Γρεβενῶν, μικτοῦ χωρίου, μὴ ἔχουσα ὁμῶς τὴν κατεῦθυνσιν τῆς ἀλλαξοπιστίας συγχωριανῶν. Κατ' αὐτὴν, ἀρχομένου τοῦ 18ου αἰ., οἱ γενίτσαροι ἤρπασαν τῆς Παπαστάθαινας τὸ 6-7χρονο μοναχοπαῖδι Θανάση, ὁ ὁποῖος μετὰ 30ετίαν ἀναδειχθεὶς εἰς πασᾶν τοῦ Μοναστηρίου ἐπεσκέ-

ε) Μετὰ τὸ 1700. Ὁ Γ.Π.Σ.Π. (Γεώργιος Π. Σ. Παναγιωτίδης, ἐκ Δαμασκηνιάς Βοΐου ὡς διδασκαλιστῆς τοῦ Γυμνασίου Τσοτυλίου τὸ 1916) εἰς τὴν πραγματείαν του περὶ τοῦ βίου τῶν Βαλλαάδων τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον¹ γράφει τὰ ἐξῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς: «Ὁ χρόνος τῆς ἐξισλαμίσεως τῶν διήκει διὰ τῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐτῶν καὶ φθάνει μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ὡς φαίνεται ὁμως ἐξ ἐκκλησιῶν εἰς μουσουλμανικὰ χωρία, ἐκ παραδόσεων καὶ ἄλλων τεκμηρίων, τὸ πλεῖστον μέρος τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ἐξισλαμίσεων ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 1700 μ.Χ. καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σελὶμ τοῦ Γ' καὶ τοῦ προκατόχου του Χαμίτ τοῦ Α', ὅτε ἐγίνοντο τὰ πρὸ τῆς Μεγάλης τοῦ 1821 Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὅποια εἶχον ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίτασιν τῶν δεινοπαθημάτων τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἔλαβον χώραν πλεῖσται ἐξισλαμίσεις, ὡς ἐξάγεται ἐκ συγγενικῶν δεσμῶν μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν πολλαχοῦ, ὅπου εὐρίσκει τις Μουσουλμάνους πέμπτους-ἔκτους κλπ. ἐξαδέλφους Χριστιανῶν»².

Πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου ἐξισλαμίσεως τοῦ πλείστου μέρους τῶν Βαλλαάδων ὁ Παναγιωτίδης ὠρμάτο κυρίως ἐκ τῶν γενικῶν γνώσεων περὶ τῆς ἐπιτάσεως τῶν δεινοπαθημάτων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ προεπαναστατικὰ κινήματα ἐπὶ Χαμίτ Α' καὶ Σελὶμ Γ'³.

Ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐντυπώσεων τοῦ προεπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1770 ἰδίᾳ φρονοῦμεν ὅτι ἐγράφησαν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ, ἦτοι ὅτι «Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὁρλώφ, μυστικὴ διαταγὴ τῆς Πύλης πρὸς τοὺς σατράπας τῆς Ρούμελης ἦτο νὰ βιάζωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ τουρκεύωσι καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξεπληροῦτο δυστυχῶς ἀπὸ τοῦ 1770»⁴. Καὶ ἐν συνεχείᾳ «Ἐπὶ πενηκονταετίαν ὄλην μέχρι τοῦ 1819, ἦτοι μέχρι τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἀλῆ καὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, κατεβίβρωσκε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἡ κακοήθης αὕτη γάγγραινα: Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς χρονολογεῖται καὶ ἡ ἐξώμοσις τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας».

φθῆ τὴν γενέτειράν του καὶ ἐξήτησε χωρὶς νὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ταυτότητά του νὰ καταλύσῃ τὸ βράδυ εἰς τὸ σπῆτι τῆς δυστυχῆς γραιῆς Παπαστάθαινας. Ὅταν ἐφυγεν, ἡ ζωὴ τῆς φτωχῆς ἐκαλυτέρευεν οἰκονομικῶς. Βλ. λογοτεχνικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως παρὰ Μιλτ. Παπαϊωάννου, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» (Ν. Σφενδόνη) ἔτ. 1947, σ. 129-133.

1. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 113-118.

2. Αὐτόθι, σ. 114.

3. 1774-1789, 1780-1808, βλ. Ἀβρ. Βαπορίδου, Ἐπίτομος βιογραφικὴ ἱστορία τῶν Σουλτάνων τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τεύχ. Α, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 154-168.

4. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας μεγαλομάρτυρος καὶ πανσόφου Αἰκατερίνης κ.λ., Ἀθῆναι 1900, Ἀκολ. Δ', σ. 59.

Ἐξετάζοντες τὰς ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω γραφέντων ἀποδείξεις ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Τὰ τεκμήρια ἐξ ἐκκλησιῶν εἰς μουσουλμανικὰ χωρία, ὡς ἐπιχειρήματα ἐντοπίου προσαρμογῆς εἰς τὰς γενικωτέρας ἐντυπώσεις τῶν χρόνων, θὰ ἦσαν πολλοῦ λόγου ἄξια, ἐὰν ἐμνημονεύοντο παρὰ τοῦ Παναγιωτίδου. Πολλοὺς ὅμως παρεπλάνησεν ἡ ὑπαρξὶς ἐκκλησιῶν ἢ ἐρειπίων αὐτῶν εἰς χωρία πρότερον μικτὰ ἢ χριστιανικὰ ἀποβάντα μωαμεθανικά, διότι ἐκ δεδομένων ἔχομεν πεισθῆ ὅτι ἡ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία ἦτο ὀλισθηρὰ, ἐφ' ὅσον κατὰ καιροὺς ἐγένοντο μετακινήσεις πληθυσμῶν καὶ ἀλλοιώσεις εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν χωρίων, οὐδὲν δὲ θετικὸν καὶ ἀδιαφιλονείκητον τεκμήριον παρεσχέθη, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, περὶ ἐξισλαμισμού τῶν κατοίκων τοῦ α' ἢ β' χωρίου καὶ μετατροπῆς τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ εἰς τζαμίον ἀπὸ τῆς τάδε... ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ Παναγιωτίδης ἐκ παραδόσεων τῶν γεροντοτέρων ἢ παρατηρήσεών του θὰ εἶχε κάμει κάποιους συνδυασμοὺς ἴσως ἐπουσιώδεις θεωρηθέντας πρὸς μνειάν¹, ἀλλ' ὅταν συγχρόνως ὁ ἴδιος δέχεται ἀναγωγὴν τῶν ἐξισλαμίσεων μέχρι τῆς γενικῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ πιθανοτήτων, ἴσως εὐλόγων, οὐχὶ ὅμως εὐκόλως ἀποδεκτῶν ἄνευ ἱστορικοφιλολογικῆς τιнос ἐπιβεβαιώσεως.

Ἡ δὲ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ ἄποψις σκοπεῖ, ὡς νομίζω, νὰ ἐξάρη τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πάτερ Κοσμᾶ εἰς Μακεδονίαν, Ἡπειρον καὶ Ἀλβανίαν, ὅταν δηλαδὴ τὸ 1770 ἐματαιώθη ἡ σκληρὰ ἀπόφασις τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ Γ' νὰ μετοικήσῃ εἰς Βαβυλῶνα ὀλόκληρον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἔκδοσις φερμανίου, ἵνα ὁ Πάτερ Κοσμᾶς σταλῆ ὡς ἱεροκῆρυξ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον «ὅπως ἐξημερώσῃ τοὺς ἐξαγριωθέντας ἐπαναστάτας, κτίσῃ σχολεῖα κλπ.» (κατὰ τὸν Ζῶτον)².

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀμφισβητήσωμεν ὅτι βαθεῖαν καὶ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν Χριστιανῶν καὶ τῆς Δυτ. Μακεδονίας εἶχεν ἡ διδασκαλία τοῦ ἐθναποστόλου Πάτερ Κοσμᾶ, διασωζομένης καὶ νῦν εἰς πλεῖστα χωρία ζωντανῆς τῆς ἀναμνήσεως περὶ τῆς διελεύσεώς του καὶ τῶν διδασκῶν του³. Ἀλλ' ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1770 δέον νὰ χρονολογηθῆ ἡ ἐξώμοσις χωρίων ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς ταύτης μετὰ τῶν συναφῶν ἐπα-

1. Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Παναγιωτίδης γράφει ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν περι ὧν ὁ λόγος ἐξισλαμίσεων ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 1700 κ.λ. φαίνεται ἐπηρεασμένος ἐκ τοῦ ἐξισλαμισμού τὸ 1759 τῶν Νοτίων (Καρατζιόβας) κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου δημοσίευμα εἰς τὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» (τοῦ προπροηγούμενου ἔτους), 1909, σ. 91, τὸ ὁποῖον καὶ μνημονεὺει εἰς τὴν μόνην ὑποσημείωσίν του (ὁ Παναγιωτίδης, σελ. 113).

2. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἀκολουθία, Δ', σ. 58, τοῦ αὐτοῦ Λεξικόν τῶν Ἁγίων Πάντων κ.λ., Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 614-615.

3. Μιχ. Καλινδέρης, Ἀπόσπασμα διδασκῆς Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ἔ.α., σ. 6 κ.ε.

κολούθουν: ἀποικισμὸν πολλῶν ἢ ὀλίγων ἐκ τῶν ἀρνηθέντων νὰ ἀλλαξοπιστήσουν, δεσμοὺς συγγενείας πολλῶν πρὸς πολλοὺς, κτηματικά κ.λ., δὲν ἐνισχύεται μὲ κανὲν δεδομένον, δὲν ἐπικουρεῖται δ' οὐδ' ὑπὸ τῆς παραδόσεως τῶν γεροντοτέρων (δυναμένων νὰ ἀπομνημονεύουν καλῶς γεγονότα τῶν πάππων τῶν τοῦλάχιστον).

Ἐξ ἄλλου ἐξαναγκαστικὸς ἐξισλαμισμὸς δὲν ἐπεβλήθη οὐδ' εἰς τοὺς ἀπειθαρχήσαντας τότε πρὸς τὸ Δοβλέτι. Διὰ ταῦτα θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀποδώσωμεν ἔργον διαβρωτικὸν τῆς φυλῆς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐκ τῆς ὁποίας μόνον ἔργα καταστροφῆς μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν ἄλλων περιφερειῶν, παρόμοια δὲ ἔργα διέσωσε καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ παράδοσις ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης (πρβλ. καταστροφὴν κωμοπόλεων περὶ τὸν Γράμμον καὶ τὴν Β. Ἡπειρον: Γράμμοστας, Νικολίτσης, Λινοτοπίου, Μπιθικουκίου, Ζιουπανίου (1771), μάλιστα δὲ τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ἀποικισμὸν πολλῶν ἐκ τούτων εἰς κέντρα Δυτ. Μακεδονίας: Μοναστήρι, Σιάτισταν, Βογατσικόν, Κλεισούραν, Βλάστην, Σέλιτσαν, Κοζάνην καὶ ἀνατολικώτερον)¹.

Αἱ ὡς ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἡμῶν ἔχουν ἰσχὺν καὶ διὰ τὰς γνώμας τῶν Γ. Γκανούλη, ἐπιθεωρητοῦ Μέσης, καὶ Χρ. Ἐνισλείδου, θεολόγου, οἱ ὁποῖοι στηριχθέντες εἰς τὰ ὅσα εἶχε γράψει ὁ Ζῶτος εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης ἠσχολήθησαν καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς Βαλλαᾶδες. Οὕτω ὁ μὲν πρῶτος γράφων εἰς τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον² περὶ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι: «Πράγματι μετ' ὀλίγα ἔτη (ἀντὶ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν), δηλ. μετὰ τὸ 1776 περίπου, ὅτε διήλθεν ὁ Κοσμᾶς ἐκ Σιατίστης, εἶχον ἀλλαξοπιστήσει οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων πέριξ τῆς Σιατίστης χωρίων ἕνεκα τοῦ ἀπηνοῦς διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων (καὶ ὅτι, ἂν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ δὲν ἀνεχαιτίζεε τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Ἑλλήνων, πολλοὶ ὀλίγοι Χριστιανοὶ θὰ ἔμενον εἰς τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν), ὁ δὲ δεῦτερος ἐκτὸς τῆς ἐπὶ Σελίμ Α' ἀναγωγῆς τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Βαλλαάδων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀναφέρει καὶ τὴν γνώμην τοῦ Μολοσσοῦ εἰς τὰ ὅσα γράφει γενικῶς περὶ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ καὶ τῆς «κατεστραμμένης Δυτ. Μακεδονίας»³, χωρὶς νὰ ὑποβοηθῆ διὰ τινος τεκμηρίου ἀπολύτως σχετικοῦ πρὸς τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ 1770.

στ) Ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ. Περὶ ἀλλαξοπιστίας τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐγράφησαν τὰ κάτωθι:

1. W a c e - T h o m p s o n, The Nomads, ἔ.ἀ., σ. 217, κ.έ. Μητροπολίτου Ξάνθης Ἰωακείμ Μαρτινιανοῦ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως, Ἀθήναι 1939, σ. 72, κ.έ. Ἀντ. Κεραμοπούλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 14 κ.έ. Μιχ. Καλινδέρη, Γραπτὰ Μνημεῖα, ἔ.ἀ., σ. 27, τοῦ ἰδίου, Ὁ βαρῶνος Κωνσταντίνος Βέλιος, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16-18.

2. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1934, σ. 277-280.

3. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος..., ἔ.ἀ., σ. 74, 122.

1. Ὁ Ζῶτος Μολοσσός, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, χρονολογῶν τὴν ἐξώμοσιν τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ προσδιορίζων σαφέστερον τοὺς τόπους γράφει: «Οἱ κάτοικοι τῶν Ἐπαρχιῶν Ἄνω Σελίτσης (Ἄνασελίτσης), Σιατίστης καὶ Χρουπίστης ἐπὶ Ἀλῆ πασᾶ περιετιμήθησαν». Ἄν ὅμως διὰ τῶν διδασκῶν τοῦ πάτερ Κοσμᾶ «ἐστηρίχθη τότε (δηλ. τὸ 1770-1771) τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν πίστιν τοῦ τὴν ἁγίαν», ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Μολοσσός εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Αἰκατερίνης ἐκδοθεῖσαν τὸ 1900, τὸ γεγονός τῆς περιτομῆς τῶν Βαλλαάδων ἐπὶ Ἀλῆ ἐξασθενίζει, νομίζω, τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῶν κατοίκων τῶν ὡς ἄνω ἐπαρχιῶν. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς-Μακεδονικὰς μελέτας τοῦ ἐκδοθείσας τὸ 1887 εἶχεν ἐκφρασθῆ ὅτι ἐπὶ Ἀλῆ ἐνετάθη ἡ ἐξωμοσία χωρὶς κἂν νὰ μνημονεύη τὰ Ὀρλωφικὰ καὶ τὸν Πάτερ Κοσμᾶν. Ὁ τρόπος ἔπειτα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ἐπὶ Ἀλῆ ὁ ὑπὸ τοῦ Ζώτου προβληθεὶς τότε (1887), ἦτοι ὡς γενόμενος α) διὰ προσηλυτισμοῦ καὶ β) βία καὶ δυναστεία, ὅχι μόνον δὲν στηρίζεται εἰς ἀποδείξεις, ἀλλ' ἐλέγχεται ὡς παραλλαγή τῶν ὅσων εἶχε γράψει ὁ Νικολαΐδης περὶ τῶν Βαλλαάδων τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν τὸν προσηλυτισμόν, διότι τὸ βία καὶ δυναστεία εἶναι κάτι τὸ κοινὸν διὰ τὴν δουλείαν. Καὶ ἀντιστρόφως, ἂν τὰ περὶ προσηλυτισμοῦ ἐπὶ Ἀλῆ πασᾶ ἦσαν ἰσχυρὰ καὶ ἐξηλεγμένα, διατί παραλείπονται παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Αἰκατερίνης τὸ 1900, ὅταν τίθεται διάφορος βᾶσις με ἀφετηρίαν τὸ 1770, τὸν ἐκτουρκισμόν δηλ. ἔκτοτε τῆς Ρούμελης;

Ὁ Ζῶτος εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὸ 1887 τὸ ἔργον τοῦ Νικολαΐδου, ὅπου ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας τῶν Βαλλαάδων ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. περίπου, ὡς εἶδομεν. Τὴν ἱστορίαν αὐτὴν ὁ Ζῶτος, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ, ἂν ὄντως τὴν παραλαμβάνῃ παρὰ τοῦ Νικολαΐδου ἢ ἄλλοθεν, τὴν μεταφέρει χρονικῶς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ ἐγκαταμειγνύων καὶ νέα τινὰ στοιχεῖα. Οἱ ἐξωμόται δηλ. ἀρνησὶθηρσκοὶ Βαλλαᾶδες ἐξώμοσαν α) διὰ προσηλυτισμοῦ «δύο ἐπιλοχιῶν=τσαούσηδων, καταγομένων ἀπὸ τὰ νῦν ἔρημα χωρία Παληο-Σελίτσα καὶ Δούφρι, ὀνομαζομένων Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου, μετονομασθέντων Σινάνη καὶ Χουσεῖνη, οὓς ἡ Πύλη ἐτίμησε με τὸ ἀξίωμα τοῦ ταγματάρχου καὶ με δικαιώματα κατακτητικὰ τῶν προνομιούχων οἰκογενειῶν τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ Πορθητοῦ», καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω ἐγράφη, «καὶ τοὺς ἔστειλεν εἰς Γρεβενὰ ὅθεν ἤρχισαν τὸν προσηλυτισμόν» κ.λ.

Συγκρίνοντες τὰς δύο παραλλαγὰς τῆς ἱστορίας ἀνεξαρτήτως χρονικῆς τοποθετήσεως παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς: Ὅτι ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν δύο ἐπιλοχιῶν εἰς μὲν τὸν Νικολαΐδην ἔχει τὴν ὀμαλὴν ὁδὸν τοῦ παιδομαζώματος κατ' ἀρχὴν, τοῦ ἐξισλαμισμοῦ καὶ τῆς ἀναδείξεώς των ἔπειτα εἰς τσαούσηδων, ἐνῶ εἰς τὸν Ζῶτον μένει ἄνευ διασαφήσεως.

Ὡς τόπος καταγωγῆς των εἰς τὸν Νικολαΐδην ἀναγράφεται τὸ Λούφρι, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποῦ ἐξεφράσαμεν ἀμφισβητήσεις, εἰς τὸν Ζῶτον

προστίθεται καὶ ἡ Παλιосέλιτσα (τὸ Δούφρι μᾶλλον ἐκ τυπογρ. λάθους)¹, ἀλλ' ἄγνωστον πόθεν ἢ πληροφορία αὕτη (ἀρχαῖα λέγει τὰ ὀνόματα Σελλᾶ, Σελοῖ-τσα, κ.λ.) ὡς καὶ τὰ περὶ τῶν πρῶν κυρίων ὀνομάτων Κωνσταντίνου τοῦ Σινάνη καὶ Ἀθανασίου τοῦ Χουσεῖνη. Ὁ Νικολαΐδης γράφει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι ἔλαβον ὡς ἀνταμοιβήν, φυσικὰ μετὰ τὸ συντελεσθῆν παρ' αὐτῶν ἔργον, τὸ προνόμιον τοῦ βέη, ἐνῶ ὁ Ζῶτος ὅτι ὡς ταγματάρχας τοὺς ἔστειλεν ἡ Πύλη εἰς τὰ Γρεβενὰ ἀντι τῆς Λεψίστης, κατὰ Νικολαΐδην.

2. Ὁ Δημ. Λουκόπουλος ἐδημοσίευσεν, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, παράδοσιν περὶ τῶν Βαλλαάδων, τὴν ὁποίαν λέγει ὅτι ἤκουσεν εἰς πολλὰ χωρία, καθ' ἣν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασῆ ἦσαν Χριστιανοὶ οἱ Βαλλαᾶδες. Τοῦτο δὲ φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτοὶ δὲν ὀμιλοῦν τουρκικὰ, ἀλλὰ ὅλοι ἑλληνικὰ, καὶ εἰς τὰ χωρία τοὺς ἀκόμα εὐρίσκονται ἐκκλησίαι καὶ ἐξωκκλήσια ἐρειπωμένα. Ὁ Ἀλῆς τοὺς ἐβίαζε περισσότερον καὶ τότε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσουν καὶ εἶπαν: Βὰ Ἀλλάχ: ἄς γίνη καὶ αὐτό, ἀφοῦ τὸ θέλει ὁ Θεός. Ἀπὸ τότε λέγονται Βαλλαᾶδες. Δὲν ἠρκέσθη ὁμοῦς ὁ Λουκόπουλος εἰς τὴν ἀπλήν παραλαβὴν τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐρωτήσας καταλλήλως πολλοὺς τῶν Βαλλαάδων ἐβεβαιώθη ὅτι οὗτοι δὲν ἐτούρκεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, διὸ καὶ παρετήρησεν εἰς ὑποσημείωσιν: «Τὸ τοιοῦτον, ἂν ἦτο ἀληθές, θὰ ὑπῆρχον συγγένεια ἀκόμη καὶ σήμερον μετὰ ξὺ χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, ὅπερ δὲν συμβαίνει»².

3. Καὶ ὁ Ζαχ. Δρόσος, ἐκ τῶν ἐγχωρίων λογίων, ὡς εἶπομεν, περισυλλέξας πληροφορίας ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ ἐδέχθη, ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες προέρχονται ἐκ τῶν χρόνων τῆς προωθήσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων³. Ἦτοι οἱ Ἀλβανοὶ ἔμπιστοι τοῦ Ἀλῆ περιερχόμενοι τὰ χωρία Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης ἐξηνάγκαζον τοὺς προκρίτους τῶν μὲ βίαια καὶ βάρβαρα μέσα νὰ πωλήσουν τὸ χωριὸν εἰς τὸν ἀφέντην τῶν, ὁ δ' Ἀλῆς ἐχάρισεν ὅλα τὰ οὕτω γενόμενα τσιφλίκια τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης εἰς τὸν Μεχμετάγον, ἰσχυρὸν τοπάρχην τῶν Γρεβενῶν ἔναντι ὑπηρεσιῶν του, σωτηρίας δηλ. τοῦ Ἀλῆ εἰς μάχην κατὰ τῶν Σουλιωτῶν. «Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πολλοὶ χριστιανοὶ διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀλβανῶν καὶ νὰ μὴ χάσουν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν μὲ τὴν μετατροπὴν τοῦ χωριοῦ τῶν εἰς τσιφλίκι, ἠσπάζοντο τὸν μωαμεθανισμόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς μὲ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μετήρχειτο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, γράφει ὁ Δρόσος, ἔγιναν οἱ Τοῦρκοι τῶν χωριῶν

1. Ὁ Ζῶτος Μολοσσός (Ἠπειρωτικαί, Μακεδονικαί μελέται, ἔ.ἀ., σ. 254) μνημονεύει μετὰ τὰ χωρία: Βαϊπέζη (ἀντι Βαῖπεσι) ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χερβάδες (ἀντι Σιαρμπάδες) ἐξ Ἑλλήνων, τὸ Γκινόσκη (ἀντι Γκινόσι) συνιστάμενον ἐκ 300 ψυχῶν Κοινίρων (ἐνῶ ἦσαν Βαλλαᾶδες).

2. «Λαογραφία», τ. ΣΤ', σ. 117 καὶ σημ.

3. «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», 1938, σ. 146-149.

Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης (Βοΐου) εἰς ἄλλα μέρη ὁλόκληρα χωρία καὶ εἰς ἄλλα ἐν μέρος μόνον αὐτῶν. Εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων σώζονται ἀκόμη σήμερα ἐκκλησιαὶ παλαιαὶ ἢ ἐξωκκλήσια ἢ ἐρείπια ἐκκλησιῶν, ὅπως στὴν Βροντήν (Βρόντιζα), Κιβωτὸν (Κρίφτσι)» κ.λ. Ἔτι δὲ προσθέτει «εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον (Τσοῦρχλι), ὅθεν γράφει τὰ ἀνωτέρω ὁ Δρόσος, ἡ οἰκογένεια Παπαγιάννη εἶχεν ἢ ἐφαίνετο ὅτι εἶχε συγγενικὰς τουρκικὰς οἰκογενεῖας».

Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐπίσης ἐν συνεχείᾳ ὅτι ὑπῆρχον ὁμοιότητες τῶν Βαλλαάδων πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὸν γάμον, τὰ τραγούδια, τοὺς χορούς, τὴν ἐνδυμασίαν, ὅτι οὐδεὶς τῶν Βαλλαάδων ἐγνώριζε τὴν τουρκικὴν, ὅτι ὀλίγοι ἐγνώριζον τὴν ὑπαρξίν κορανίου συμπεραίνων: Ὅλα αὐτὰ μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι ὄντως οἱ Βαλλαᾶδες τῶν χωριῶν μας ἦσαν κάποτε Ἑλληνας καὶ ἐξισλαμίσθησαν.

Ὁ Δρόσος δὲν ἀπομακρύνεται τῶν λαϊκῶν ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι ὄντως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀνάγουν τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν ἰδιορθύθμων αὐτῶν Τούρκων¹, ὡς δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἐκ πληροφοριῶν ὁμοίας φύσεως, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν δύνανται ἀνεξελέγκτως νὰ λαμβάνωνται καὶ ὡς ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε διὰ τοῦ ἐν κατακλείδι συμπεράσματός του «ἦσαν κάποτε Ἑλληνας καὶ ἐξισλαμίσθησαν» δὲν φαίνεται ὑποστηρίζων σταθερῶς τὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν προέταξε, περὶ ἐξωμοσίας δηλ. ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ.

Ἐκ τῶν καθαρῶς ἱστορικῶν του πληροφοριῶν ἀξία διασαφήσεως εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν Μεχμέτ ἁγᾶν, ἢ ὅπως κοινῶς τὸν ὠνόμαζον Μεχμεντάγον, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ. Οὕτω κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἀλῆ, διοικητῆς τῶν Γρεβενῶν ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Μεχμεντάγου Βελῆ Ἀγᾶς, καθ' ἃ παραδίδουν οἱ Wace-Thompson, στηριζόμενοι εἰς οἰκογενειακὰς ἀναμνήσεις τῶν ἐγγόνων τοῦ Μεχμένταγα Ριφᾶτ καὶ Φουᾶτ, ἀναγόντων μάλιστα τὴν προέλευσιν τοῦ Χουσεῖν, πάππου τοῦ Μεχμεντάγου, ἀπὸ τὴν Βανα Λῦκα τῆς Βοσνίας². Ὁ Μεχμέτ ἁγᾶς ἐχρημάτισεν, ἀλλ' ἐπ' ὀλίγον εἰς τὰ Ἰωάννινα μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ἦτο ὄντως ἡ μᾶλλον ἐξέχουσα φυσιογνωμία εἰς αὐτοὺς τοὺς θυελλώδεις καιροὺς (τὸ 1826 συνεπλάκη ὁ ἐνεργητικὸς μουτσελίμης Μεχμέτ μὲ τοὺς Ζιακαίους³ (αἱ ἡμερομηνίαὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς οἰκίας του εἰς Γρεβενὰ ἐτ. 1829 καὶ 1830).

1. Καὶ ὁ Κ. Μ πέντας, Ἀνέκδοτα Βαλλαάδων Ἀνασελίτσης, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 9, 11 γράφει: «Κατὰ τὸ 1800 ἡ δεσποτεία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠνάγκασε πολλοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσουν γιὰ νὰ κρατήσουν τὰ χωράφια τους... τὰ χωριά τῆς Ἀνασελίτσης (Βοΐου)... «Οἱ Μωαμεθανοὶ αὐτοὶ τῆς Ἀνασελίτσης, οἱ Βαλλαᾶδες, στὸ γύρισμά τους ἄλλαξαν μόνον ὄνομα». Καὶ κατωτέρω «οἱ πρόγονοι τῶν Βαλλαάδων ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ἀλλαξοπίστησαν».

2. W a c e - T h o m p s o n, ἔ.ά., σ. 25-26.

3. Βλ. Ν. Κ ο τ ζ ι ᾶ ν, εἰς Α.Ε. 1950-1951, σ. 14.

Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτσης δὲν πρέπει νὰ γίνεταί κανεὶς λόγος περὶ ἐπιρροῆς τοῦ Μεχμεντάγου, οὐδὲ περὶ ὑπαγωγῆς τσιφλικίων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του. Διότι ἄλλοι πολλοὶ μπέηδες ἴσχυον καὶ εἶχον τσιφλίκια, μάλιστα δὲ ὁ Χουσεῖν μπέης καὶ μετὰ τοῦτον ὁ υἱὸς του Γιουσοῦφ, γαμβρὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅπως ἐπαληθεύονται ταῦτα ἐξ ἱστορικῶν δεδομένων¹.

Ὅτι γενικώτερον οἱ ἐξισλαμισμοὶ τῶν χωρίων Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης δὲν ἤμποροῦν νὰ κατέρχονται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ ἀποδεικνύεται ἄφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν γεροντοτέρων νὰ ἀναφέρουν εἰς ἡμᾶς, ἐλέγχοντας τὴν παράδοσιν, συγκεκριμένως ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ χωρίον μέχρι τοῦ πάππου των ἦτο ἐλληνικὸν καὶ ἔπειτα ἔγινε τουρκικόν, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, αἱ ὁποῖαι ἀφρονώτεραι τῶν προηγουμένων δὲν ἀφήνουν καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι τὰ τουρκοχώρια τῶν περιοχῶν αὐτῶν προῦπήρχον τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ ἐκ τῶν διαπιστώσεων τοῦ Leake καὶ Rouqueville δὲν προκύπτει ζήτημα ἐξισλαμισμού ὁμαδικοῦ μετ' αὐτούς. Ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἀλῆ εἰς τὰ μέρη αὐτά, ἦτοι ἐντὸς 10-15 ἐτῶν ἐνωρίτερον τῶν περιηγητῶν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἠλλαξοπίστησεν ἡ Ἀνασελίτσα καὶ τὰ Γρεβενά καὶ δὲν ὑπέπεσε κάτι τι εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν ἐκ τοῦ τυχόν συγχρόνου τούτου γεγονότος; Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεόφυτος εἰς τὸν κατάλογόν του τὸ 1797 δὲν θὰ ἄφηνε νὰ ἐκφύγη μία λέξις τοιαύτη ἢ τοιαύτη, εἰς τὰ μὲ τὴν ἀκρίβειαν γραφόμενά του, περὶ ἐξισλαμισμού χωρίων ὀλοκλήρων τῆς ἐπαρχίας του ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἢ πρὸ 6-10 ἐτῶν; Πρόσθετε καὶ τὴν ὡς ἀνωτέρω ἀντίρρησην τοῦ Λουκοπούλου εἰς τὸ περὶ συγγενειῶν καὶ τὴν παρομοίαν τοῦ Κ. Ἀγγελῆ λέγοντος ὅτι ἡ ἐξισλαμισμοὶ τῶν Βαλλαάδων «ἐὰν ἐγένετο εἰς νεωτέρους χρόνους, τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ὡς τινες νομίζουσι, θὰ εἶχον ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγῆς των καὶ πρόσφατον τὴν παράδοσιν ταύτην».

Διὰ ταῦτα τὰ περὶ ἐντάσεως τοῦ ἐξισλαμισμού εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ λεγόμενα θεωροῦμεν ὡς ὑπερβολάς, γνωστοῦ ὄντος ἄφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀλῆ δὲν ἀφώρουν εἰς τὴν κατίσχυσιν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας—καὶ Τοῦρκοι μὴ προσκείμενοι εἰς αὐτὸν ἐδιώχθησαν—ἄφ' ἑτέρου δ' ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων ἰδίᾳ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὸ ἔθνος σύμπαν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναλαμβάνῃ οἰκονομικῶς, πνευματικῶς κ.λ.

Μὴ δεχόμενοι λοιπὸν τὰς ἀοριστίας εἰς τὸ ὁμαδικὸν φαινόμενον τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν Βαλλαάδων, δὲν ἀποκλείομεν καὶ τὰς κατ' ἄτομον ἐξισλαμισμοὺς, ἀλλ' αὐταὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν βάσιν πρὸς

7. Rouqueville, Voyage, σ. 511-514. Καλινδέρη, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 46, 51, 59-60, 62, 65-66. Τοῦ ἰδίου, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 51, «Λαογραφία», τ. ΙΒ', σ. 422-428.

ἐρμηνείαν τοῦ ὄλου φαινομένου, μένουν ἀμάρτυροι, ἐνῶ μεγάλην ὠφέλειαν θὰ εἶχομεν ἐκ τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι ἐπὶ Ἀλῆ πασᾶ ἔγιναν—καὶ τί δὲν ἔγιναν—, ἐὰν οὗτοι εἶχον τὴν πρόνοιαν νὰ μᾶς ἀναφέρουν συγκεκριμένες τινὰς περιπτώσεις συγγενείας, τοῦτο, ἐκεῖνο κ.λ.

Τέλος εἰς τὸ τυχὸν ἐρώτημα, διατί ἡ παράδοσις ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ἀλῆν καὶ τὰ ὄργανά του τοὺς ἐξισλαμισμοὺς τῶν Βαλλαάδων, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ἐξῆς ἐξήγησιν. Ὁ ἀντίλαλος ἐποχῆς ἀπώτερον τοῦ Ἀλῆ εὐρισκομένης ὁ ἐντὸς τῆς συνειδήσεως τῶν πληθυσμῶν ἐνυπάρχων περὶ τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων ἦτο βαθύς· ἡ ἐπακολουθήσασα ὁμῶς ἐπὶ Ἀλῆ καὶ μετ' αὐτὸν Ἀρβανιτοκρατία εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, τὴν τρομοκρατίαν προὐκάλεσε καὶ τόσα βάσανα ἐπεσώρευσε—ἄψευδεῖς μάρτυρες τὰ χρονικά τοῦ Ἀνθίμου τῆς μονῆς Ὀλυμπωτίσσης Ἐλασσῶνος, τὸ φερμάνι Ζιουπανίου, ὁ τίτλος ἰδιοκτησίας Βαντσκοῦ, τὸ ἱλιάμι τῆς κοινότητος Βλάστης, τὸ στιχούργημα ἔτ. 1826 κ.λ.¹, ὥστε οἱ μᾶλλον ἀπλοῖκοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν μεμονωμένοι περιπτώσεις ἀλλαξοπιστίας, κατὰ σύγχυσιν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδώσουν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ τὸ ὄλον πάθημα τῆς ἀλλαξοπιστίας τῶν μᾶλλον ἀδυνάτων ἐκ τῶν ἰδίων.

ζ) Μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐκ τοῦ χωρίου Τσουρχλίου τῶν Γρεβενῶν τὸ 1838 ἐν Ἰωαννίνοις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ζῶτον Μολοσσὸν νὰ γράψῃ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐστηρίχθη εἰς τὴν πίστιν του καὶ διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ νέου τούτου ἀγίου, ὡς ἐγένετο ἐνωρίτερον καὶ διὰ τῶν διδαχῶν τοῦ πάτερ Κοσμᾶ.

Διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου ἀνεχαιτίσθησαν «οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς προεστῶτες καὶ ἱερεῖς», διότι εἶχον ἀκολουθήσει ἀφόρητοι καταπιέσεις «τῶν ὁμόρων Ἐπαρχιῶν», ἃς οἱ Τοῦρκοι πολιτικοὶ ἠβουλήθηθησαν νὰ ἐκτουρκεύσωσι, ἔνεκα τῶν μεθορίων τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡπειρος, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἐκινδύνευσαν νὰ ἐκτουρकिσθῶσι βιαίως»².

Ὁ δὲ Ἐνισλείδης ἀποδεχόμενος τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου γραφόμενα³ προσφέρει ὡς ἀπόδειξιν καὶ ἐνθύμησιν ἐπὶ Εὐαγγελίου ἀπὸ χωρίον Καλαμίτσι Γρεβενῶν ἔχουσαν οὕτω: «Ἐτοῦτο τὸ Εὐαγγέλιο εἶναι ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικό-

1. Καλινδέρης, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 40, 52-58, 59-61. «Λαογραφία», τ. ΙΒ'. σ. 422-428.

2. Ἀκολουθία... Αἰκατερίνης..., ἔ.ἀ., σ. 59 Καὶ Λεξικὸν τῶν Ἁγίων Πάντων, ἔ.ἀ., σ. 366-368. Εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς μελέτας δὲν ἐπεκτείνει τὰ ὅρια ἐξισλαμίσεως πέραν τοῦ Ἀλῆ.

3. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος..., ἔ.ἀ., σ. 74, 122.

λαον Κουμπλάρι 1816 Ἀπριλίου 5», διὰ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα «ἐπομένως οἱ χριστιανοὶ τοῦ Κουμπλάρι ἐξισλαμίσθησαν μεταγενεστέρως» καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ βίος τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου Κωνσταντίνου καὶ ὁ Ζῶτος Μολοσσός.

Ἡ ὡς ἀνωτέρω ὅμως ἐνθύμησις ἢ γραφεῖσα εἰς Καλαμίτσι τὸ 1816 δὲν εἶναι δηλωτικὴ περὶ τοῦ ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Κουμπλάρι ἐξισλαμίσθησαν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀλλ' ὅτι πρὸ τοῦ 1816 ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Κουμπλάρι, τὸ δὲ εὐαγγέλιον τοῦ χωρίου μετεφέρθη εἰς Καλαμίτσι παρὰ τινος ἢ περισσοτέρων Χριστιανῶν μετοικησάντων εἰς Καλαμίτσι. Ὅτι τὸ 1816 δὲν εἶναι ἀφετηρία σταθερὰ περὶ μεταγενεστέρας ἐξισλαμίσεως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Leake σημειώσαντος τοῦτο, καθ' ἃ εἶπομεν ἤδη, τὸ ἔτος 1805 ὡς τουρκικόν.

Ὁ τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου βίος, καθ' ὃν οὗτος ἀπὸ χριστιανὸς (γενν. τὸ 1810) ἔγινε Βαλλαᾶς εἰς τὰ Γρεβενὰ (δὲν εἶναι βέβαιον πότε) καὶ εἰς Ἰωάννινα, ὅπου ἔμενε κατόπιν, ἐμαρτύρησεν ὡς χριστιανὸς (1838), ἤμπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἀφορμὴν διὰ γενικωτέρας σκέψεις περὶ σχεδίων τῶν πολιτικῶν Τούρκων ἐξισλαμίσεως τῶν Χριστιανῶν· δὲν λείπουν ὅμως καὶ τὰ ἀντίθετα δεδομένα περὶ γενικῶν μέτρων προνοίας ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων, ραγιάδων, ἀπόδοσιν κτημάτων ἀρπαγέντων ὑπὸ τῆς Ἁλῆ, καὶ τῶν ὀργάνων του, ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως (ὑπὸ Ρεσίτ) κ.λ. εἰς τὴν κακοδιοίκησιν καὶ τὴν κακοδαιμονίαν ἀποδιδομένης τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως κ.λ.

Ὅτι δὲ κατ' ἄτομον ἐξισλαμισμοὶ ἐγένοντο ἐντὸς τῶν περιοχῶν Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης ὡς ἢ τοῦ Γεωργίου, δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἀλλὰ συγκεκριμένα ποῖοι, πόσοι κ.λ.¹

Ἡμεῖς ἐξ ἀναμνήσεων τῶν γεροντοτέρων σημειοῦμεν μόνον τοὺς: 1) Γυναικὸς ἐκ Τσουρχλίου ἀσπασθείσης τὸν μωαμεθανισμὸν τὸ 1835, 2) Γυναικὸς ἐκ Θεσσαλίας ἀρπαγείσης κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἢ ἀκολουθησάσης μπέην ἐκ Πλάζομης, 3) τοῦ Παπαγιάννη ἐκ Λούβρης, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ ὁποῖος ἔγινε χότζας περὶ τὸ 1845-50, Παπαμπραϊμῆς ἢ Μολαμπραϊμῆς, λόγῳ τιμωρίας του ἐπιβληθείσης παρὰ τοῦ δεσπότη Σισανίου δι' ἀναρμόστους εἰς τὸ ἔργον του πράξεις—τελικῶς τὸν ἐσκότωσαν οἱ ἀντάρτες.

6. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΩΝ ΓΝΩΜΩΝ

Συνοψίζοντες τὰς περὶ Βαλλαάδων ἐξενεχθείσας ὡς ἀνωτέρω γνώμας παρατηροῦμεν:

1. Ἐξισλαμίσεις κατ' ἄτομον ἐκτὸς τῶν περιοχῶν τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος καὶ εἰς διαφόρους ἐποχὰς βλ. εἰς Ἰ. Β α σ δ ρ α β ε λ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 237-238, 302-303, 341-342 κ.έ. Τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Β'. Ἀρχεῖον Βεροίας-Ναούσης, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 9, 16, 337-339, 341 κ.έ.

I. Τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ ὅτι ἦσαν Τούρκοι, ὑποστηριζομένην: 1) διὰ τῆς οὐχὶ εὐσταθοῦς γνώμης ὅτι οὗτοι ἀπώλεσαν τὴν γλῶσσάν των ἐν τῷ μέσῳ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν συζήσαντες, 2) διὰ τοῦ ἀπλοῦ χαρακτηρισμοῦ των ὡς Τούρκων (Leake) ἄνευ διασαφήσεως εἰς τὸ περὶ προελεύσεώς των καὶ 3) διὰ τῆς προβολῆς γνώμης ἀξιολόγου, ἀλλ' ἑλλιποῦς εἰς τεκμηρίωσιν, περὶ καταγωγῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λεψίστης καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς ἐξ ἀποίκων Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

II. Τὴν ὁμόφωνον ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν προελεύσεώς των διαστελλομένην εἰς διαφορὰς γνωμῶν ὡς πρὸς τὸν χρόνον, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἷτια τῆς ἐξισλαμίσεως των, ἐκφραζομένην διὰ τῶν ὡς κάτωθι: 1) εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους ἀναζητητέαι αἱ ἐξισλαμίσεις, διότι δι' αὐτῶν ἀπέβλεψαν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν συγκράτησιν τῶν εὐφώρων γαιῶν των (παραδόσεις καὶ Λουκόπουλος). 2) Κατὰ τὴν α' ἑκατοντ. μετὰ τὴν κατάκτησιν ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ α' ἡμισυ τῆς β' ἡσπάσθησαν τὸν μωαμεθανισμόν πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος, λόγῳ πίεσεως καὶ δελεασμοῦ ἀπονομῆς ἀξιομάτων (Κ. Ἀγγελῆς), Γρεβενῶν (1520 Ἐνισλείδης). 3) Πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων ἐγένετο ἡ ἀποστασία τῶν Μουσουλμάνων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν διὰ φορολογικὰς ἐπιβαρύνσεις (κατὰ τὸν Γ.Α.), ὅχι πρὸ πολλοῦ ἢ τῶν Βαλλαάδων γενικῶς (Ἄντ. Κεραμόπουλος). 4) Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος διὰ προσηλυτισμοῦ ἐξ ἀρχικοῦ πυρῆνος δύο νεανιῶν ἐντοπίων ἐκ τοῦ παιδομαζώματος, ἐξωμοτῶν, γενομένων μπέδων εἰς Λεψίσταν (Β. Νικολαΐδης). 5) Μετὰ τὸ 1700 τὸ πλεῖστον τῶν ἐξισλαμίσεων καὶ μάλιστα ἐπὶ Σελίμ Γ' καὶ Χαμίτ Α' δι' ἐπίτασιν δεινοπαθημάτων (Γ.Π.Σ. Παναγιωτίδης), μετὰ τὰ Ὀρλωφικὰ (Ζῶτος κ.λ.), καὶ 6) Ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀρβανιτῶν καὶ μετατροπῆς τοῦ χωρίου εἰς τσιφλίκι. Ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐκ Βλάχων καταγωγῆς δὲν ἀφίσταται τῆς βάσεως περὶ τῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν προελεύσεως, τὰ δὲ μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀφοροῦν εἰς ἄτομα οὐχὶ ὁμάδα.

7. ΠΟΤΕ, ΠΩΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΙ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΘΗΣΑΝ ΟΙ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΙ ΒΑΛΛΑΔΕΣ

Ἐκ τῆς προσφορᾶς τῶν πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντων προκύπτει ὅτι ὑφίστατο θέμα Βαλλαάδων, ἐφ' ὅσον τὴν ἐν γένει ἀσυμφωνίαν δὲν ἐκάλυπτε γραπτὴ μαρτυρία ἐξασφαλίζουσα βεβαιότητά τινα ἱστορικὴν ὡς πρὸς γνῶμην ἀποκλείουσαν ἀμφισβητήσεις. Νοεῖται ὅθεν ὅτι μία οἰαδήποτε προσθήκη μόνον διὰ συγκεκριμένων θετικῶν στοιχείων θὰ ἦτο ἐπιτρεπτή. Καὶ εἴμεθα σαφεῖς καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ ταυτῶ ἀνασκευὴν τῶν παρα-

δεδομένων ἐν πρώτοις, διότι ἀμφιβολίαν κανεῖς δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἔχη περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἐξισλάμισις τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σισανίου δὲν εἶναι προγενεστέρα τοῦ ἔτους 1797, ἀφ' ὅτου ἐδημοσιεύσαμεν καὶ ἐσχολιάσαμεν τὸν κατάλογον τῶν χωρίων τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, ἐκ τοῦ κώδικος τῆς μητροπόλεως Σιατίστης, γραφέντα διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ ἀρχιερέως τῆς ἐπαρχίας Νεοφύτου (1792-) δυναμένου νὰ γνωρίζῃ ὑπὲρ πάντα ἄλλον καλύτερον τὰ τῆς ἐπαρχίας του, καὶ δὴ καὶ οὐχὶ ξένου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐντοπιῶν ὡς ἐξ' Ἀβδέλλας προερχομένου¹.

Κατὰ τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ λοιπὸν τούτῳ, τουρκοχώρια καθαρὰ εἶναι¹ πλὴν τῆς Λεψίστης, ἔδρας τοῦ ἱεροδίκου (κατῆ) καὶ τῶν λοιπῶν κρατούντων, καὶ τὰ ἀκόλουθα: Τὸ Βαῖπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, ἡ Πλαζόμιστα, τὸ Πηλουρὺ καὶ ἡ Τσεραπιανή. Μικτὰ δὲ εἶναι ἰσάριθμα, ἦτοι: ἡ Βρόδριζα, ἡ Βρογγίστα, ἡ Γιάγκοβη, τὸ Μπουμπούστι, ἡ Πλάζομη, τὸ Ρέζν καὶ τὸ Χουτούρι.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐπτὰ παρέμειναν τουρκικὰ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀνταλλαγῆς. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἄλλα ἐπτὰ, τὰ μικτὰ, καὶ εἰς ἕτερα τέσσαρα χριστιανοχώρια τὸ 1797: τὴν Βουδουρίναν, τὸ Φυτόκι, τὸ Τσακνοχώρι καὶ τὸ Τσοτύλι ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν οὐχὶ λόγῳ ἐξισλαμισμού, ἐφεξῆς γενομένου, ἀλλὰ λόγῳ μετακινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς ἀσφάλειάν του ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μπέηδων, καθ' ἃ ἐλέχθη ἀνωτέρω εἰς τὰς λεπτομερεῖς ἐπὶ τοῦ καταλόγου παρατηρήσεις.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἐγγύτατον ὄριον.

Προκειμένου περὶ τοῦ ἀπωτέρου ὀρίου σταθερὰ τις ἀφετηρία δὲν παρῆχεται ἐκ πηγῆς πρὸ τῆς ἀπασχολήσεως ἡμῶν μὲ τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας. Ἐκ τῆς μελέτης ὁμῶς τῶν στοιχείων τοῦ κώδικος τούτου ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἄλλα, ἐν οἷς καὶ σχετικῶν παραδοσιακῶν, συνάγεται ὅτι ἡ ἐξισλάμισις τῶν περισσοτέρων χωρίων τῆς εὐρείας περιφερείας τῶν Γρεβενῶν (Βεντζίων) δὲν εἶχε συντελεσθῆ τὸ 1692, ἔτος καθ' ὃ ἐγένετο ἡ ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ παλαιότερου κώδικος ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς μονῆς 1534 τῶν ὀνομάτων χωρίων, τῶν κυρίων ὀνομάτων κατοίκων αὐτῶν κ.λ.

Οὕτω τὰ ἀμιγῆ (τοῦ καταλόγου ἡμῶν) μωαμεθανικὰ χωρία: οἱ Ἀγαλαῖοι, τὸ Γκομπλάρι (καὶ τὸ Γκομπλαράκι) ἡ Κυρακαλή, ὁ Νησινῆκος καὶ ἡ Τόριστα ἐγγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς, ἀπὸ τοῦ 1534-1692, καὶ ἔχοντα καὶ μετὰ τὸ 1692 ὀνόματα κύρια ἀφιερωτῶν Χριστιανῶν, μάλιστα δὲ ὀνόματα ἱερέων, πρεσβυτερῶν κ.λ. ἔχουν ἀψευδῆ τὴν τεκμηρίωσιν περὶ τῆς χριστια-

1. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 41-45 καὶ τοῦ ἰδίου, Ὁ κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης, σ. 122-125.

νικότητος των. Δὲν διαπιστοῦται τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὰ ἀμιγῆ ἐπίσης: τὸ Βράστενο, τὸ Δοβράντοβο καὶ τὴν Πηγαδίτσα, διότι ταῦτα ἐγγεγραμμένα ἐπίσης ἀπὸ 1534-1692 καὶ μὲ ἱερέα καὶ πρεσβυτέραν τὸ Βράστινο, καὶ μὲ ἱερέα ἢ Πηγαδίτσα (ὄπου εἶτα ὁ τεκές), δὲν ἔχουν οὐδένα ἀφιερωτὴν μετὰ τὸ 1692, γεγονός τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς διακοπὴ σχέσεως τῶν κατοίκων πρὸς τὴν πρότερον θρησκείαν των. Εἰς τὰ μικτὰ χωρία εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς χριστιανικότητος των ἐν συνεχείᾳ. Ἡ Μηλιὰ ἐκ τῶν ἀμιγῶν ἐγγραφομένη μετὰ τὸ 1692 ἔχει 8 κύρια ὀνόματα, ἐξ ὧν ἑνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας.

Καὶ εἰς τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν πρέπει νὰ ἐπῆλθεν ἀλλοίωσις τοῦ πληθυσμοῦ λόγῳ μετακινήσεως, ὡς ἐγένεν εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτσης. Ἄλλ' ὄρια σαφῆ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, ἀφ' ὅτου ἀπέβησαν τὰ μὲν ἢ τὰ δὲ καθαρῶς τουρκοχώρια, δὲν δύναται νὰ καθορισθοῦν. Οὐδὲν ἔπειτα στοιχεῖον θετικόν, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, δύναται νὰ στηρίξῃ ἄποψιν ὅτι πάντα τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν ἦσαν μικτὰ καὶ πρὸ τοῦ 1692, ὥστε νὰ δικαιολογηται ἡ παρουσία ἱερέων κ.λ. εἰς αὐτά, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ συνύπαρξις Μωαμεθανῶν εἰς ξεχωριστὰς συνοικίας εἰς τινα ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν διαπιστουμένην μετέπειτα συνήθειαν.

Τὸ οὕτω σταθερὸν τοῦ ἀνωτέρου ὀρίου ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξισλάμισιν τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν μόνον. Δὲν περιλαμβάνεται δηλ. εἰς αὐτὸ καὶ ἡ τῶν χωρίων τῆς Ἀνασελίτσης, τῶν ὁποίων ἀντιστρόφως σαφῶς ἔχει δοθῆ μόνον τὸ ἐγγύτατον ὄριον (1797). Τὸ ἀπώτατον ὅμως ὄριον ἐξισλαμίσεως τῶν χωρίων Ἀνασελίτσης δὲν ἴσχυε νὰ νοηθῆ ἐκφευγόν τῶν ὀρίων τοῦ ὅλου θέματος τῆς ἐξισλαμίσεως τῶν χωρίων ἀμφοτέρων τῶν περιοχῶν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ γεγονότος τῆς ἀλλαξοπιστίας, τῆς ὁποίας ἡ διάρκεια καὶ ἡ πρόοδος, ἦτο ἐπόμενον ἐν τῇ ἐξελίξει, νὰ μὴ ἀφήσουν σαφῆ τεκμήρια εἰς τὰ ἐπὶ μέρους.

Ἀρχικῶς λοιπὸν ἠσπάσθη τὸν μωαμεθανισμόν τὸ Λεψίστι, κέντρον τῆς διοικήσεως τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἐκεῖθεν ἠπλώθη ἡ ἐξισλάμισις εἰς τὰ πέριξ χωρία, τὰ ἐντὸς τῶν ὁδῶν ἰδίως εὐρισκόμενα. Εἰς τοῦτο συγκλίνουν παραδοσιακὰ δεδομένα ἀλληλοσυνδεόμενα ὡς πρὸς τὸν νοῦν τῆς ἐξισλαμίσεως καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸ Λεψίστι καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀφ' ἑνός, εἰς τὴν καθέδραν ἀφ' ἑτέρου τοῦ δεσπότη τῆς ἐπαρχίας, τὸ Σισάνιον.

Ὁ προσηλυτισμὸς ὁ ἀσκηθεὶς ἐκ Λεψίστης παρὰ τῶν δύο ἐντοπίων νέων ἐξομοσάντων, καθ' ἃ παρέδωκεν ὁ Β. Νικολαΐδης, εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον, ὡς φρονοῦμεν, τὸ κρέμασμα τοῦ δεσπότη Σισανίου, ἐπειδὴ οὗτος ἐστεφάνωσεν εἰς τὸ Σισάνι νέαν (μωαμεθανὴν) ἐκ Λεψίστης προερχομένην μετὰ νέου Σιανιώτου (χριστιανοῦ) εἰς τοὺς χρόνους τοῦ συντελουμένου ἐξισλαμισμού, ὅτε τὰ ὄρια θρησκευματος εἰς τὸ ὀρμητήριον τῆς ἐξωμοσίας, τὴν

Λεψίσταν, ἦσαν ἀκόμη συγκεχυμένα. (Ἡ μήτηρ νεοφώτιστος φανατισμένη, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ κόρη τῆς ἠ ἐρασθεῖσα τὸ Σιανιωτάκι)¹.

Ἐὰν ἡ ἀπαγωγή τῶν νέων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο πρὸ δύο περὶπου αἰώνων ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1859) καὶ τῆς ἐπιστροφῆς των «βραδύτερον» ὡς κηρύκων τοῦ ἰσλαμισμού εἰς τοὺς κατοικοῦντας «τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ πέριξ χωρία», τὸ ἔτος 1662, καθ' ὃ τὸ Σισάνιον εἶναι «χώρα», ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, μὲ εὐγενεστάτους καὶ τιμιωτάτους ἄρχοντας δαπανῶντας διὰ τὴν ἀνέγερσιν καὶ ἀνιστόρησιν ναοῦ (τῆς Παναγίας), ἐμπίπτον πρὸς τὸ ἀόριστον πως τῆς ἀπαγωγῆς καὶ ἐπιστροφῆς τῶν νέων, πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ μᾶλλον ἐγγὺς ὡς ἀπώτατον ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἤρχισεν ἡ ἐξισλάμισις εἰς Λεψίσταν.

Ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ δεσπότη Σισανίου ἔτους 1639 πρὸς τὸν οἰκονόμον καὶ τοὺς λοιποὺς Χριστιανοὺς τοῦ χωρίου Γκινόσι ἀποτελεῖ ἐνισχυτικὸν τεκμήριον περὶ μεταγενεστέρας ἀλλαξοπιστίας τῶν κατοίκων².

1. Τὴν παράδοσιν, διεσκευασμένην λογοτεχνικῶς, ἐδημοσίευσεν πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ Γ. Μόδης, Μακεδονικὲς Ἱστορίαι, Ἀθήναι 1920 σ. 111-122. Μνεῖαν τῆς παραδόσεως κ.λ. βλ. καὶ εἰς Ἀθ. Κανατσούλην, «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1934, σ. 157, Νικ. Ἀθανασιάδη, «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1937, σ. 164, Ἰ. Βασδαβέλλη, «Παιδικὸν Ἡμερολόγιον Ἐλευθ. Παπαδάκη», ἔτ. 1949, σ. 27-29. Γιάννην Τόζη, «Μακεδονικὰ» 2 (1941-1952) 314. Εἰς παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἔχω ἐκ γερόντων τοῦ Σισανίου, ἐμπλέκεται ἡ προσθήκη ὅτι ὁ δεσπότης κατηράσθη τοὺς χωριανοὺς (Σιανιώτας), διότι δὲν ἐβγήκαν νὰ τὸν σώσουν. «Ἀπὸν σαράντα προτουστέφανα κι' ἀπάνω νὰ μὴ γίνεταί τὸ χωριό», δι' αὐτὸ ἔμεινε μικρὸ καὶ ἄσημο τὸ Σιάνι καὶ ὄπερ, καθ' ἡμᾶς, σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο εὐθυγραμμισμένη ἡ βούλησις τῶν κατοίκων πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ δεσπότη.

2. Ἐξισλάμισιν πολλῶν Ἠπειρωτῶν τὸ 1636, βλ. εἰς Ἀραβατινοῦ, Χρονογραφία, ἔ.α., τ. Α', σ. 225-227. Ἐπίσης περὶ τὸ 1646-1647, βλ. Π. Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, ἔ.α., σ. 44. Τὸ ἔγγραφο τοῦ δεσπότη Σισανίου, ἐπιτίμιον, ἀφορᾷ εἰς «τέχναις μαγικαῖς», μάγια, τὰ ὁποῖα εἶχον κάμει οἱ χωριανοὶ πρὸς ἓνα συγχωριανὸν τῶν Νίκων λεγόμενον, ὁ ὁποῖος εἶχε πάρει γυναῖκα πρὸ 12 χρόνων καὶ δὲν εἶχε τεκνοποιήσει διὰ μάγια, ὡς ἐπιστεύετο, ἔχει δημοσιεύσει ὁ Μαργ. Τοουμαλίδης εἰς «Ἐκκλ. Ἀλήθειαν» 19 (1899) 195-196. Ἐπίσης ὁ Β. Δ. Τσακνάκης εἰς «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1936, σ. 84-85, μὲ ὄνομα τοῦ δεσπότη Ἀγαθάγγελος (ἀντὶ Παρθένιος τοῦ Τοουμαλίδου). Ἀλλὰ ὄνομα Ἀγαθάγγελος ὡς δεσπότης Σισανίου δὲν εἶναι γνωστός, εἰμὴ τὸ 1877· βλ. «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» ΣΤ' (1897) 332. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο εἰς τὸ πρωτότυπον μονόφυλλον, ἐφθαρμένον ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν, ἰδίᾳ τῶν ἄνω καὶ κάτω, μὲ τὸ κείμενον εἰς τὴν ἀ' σελίδα εὔρομεν (τὸ 1935) εἰς τὸ χωρίον Σιαρμπάδες, εἰς χεῖρας τοῦ ἱερέως Παπαγιάννη, τὸ γένος Τζιμούλη. Ὁ ὑπερενηκοντούτης Δημ. Τσακνάκης, μοὶ ἔλεγεν εἰς τὸ Ζιουπάνι (τὸ 1934) ὅτι τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τὸ εἶχεν ἴδει τὸ 1900 εἰς χεῖρας ἐνὸς ἐκ τῶν μνηδῶν Βαλλαάδων τῆς Λεψίστης. Δὲν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον τὴν ἀναδημοσίευσίν του ἐνταῦθα ἐκ τοῦ παρ' ἐμοὶ ἀντιγράφου· «καὶ λέγει ὅτι πως τον ἔκαμαν τέχναις μαγικαῖς», παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Τοουμαλίδου κατὰ λάθος ὅμως· διότι ὁ ἴδιος (εἰς σ. 195) γράφων εἰσαγωγικὰ τινα περὶ τοῦ ἐπιτίμιου ἔχει ἐντὸς παρενθέσεων τὸ «ἔκαμαν τέχναις μαγικαῖς κ.λ.» Ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου δυσανάγνωστος, ἀλλ' αὕτη λαμβάνεται μετὰ τοῦ ὄνό-

Ειρήσθω πρὸς τούτους ὅτι τὸ Γκινόσι καὶ αὐτὸ τὸ Σισάνι μὴ ἐγγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας διὰ τὴν μεταξὺ 1534-1692 ἐποχὴν θὰ ἦγειρον προβλήματα, ἐν οἷς καὶ εἰς τὸ περὶ ἐξισλαμισμού θέμα.

Ὅρθῶς δὲ ὁ Κυριακίδης τὸ μὲν ὄριον τοῦ 1692 ἐθεώρησεν ὡς κώλυμα καθ' ἃ καὶ διὰ νέων στοιχείων ἐνίσχυσεν ὡς πρὸς τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν, τὴν ἔναρξιν ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμού δὲν ἐδίστασε νὰ μετακινήσῃ εἰς τὸ τρίτον τέταρτον (ἢ τὰ μέσα) τοῦ ΙΖ' αἰῶνος¹.

Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τῶν Βαλλαάδων ὡς Μπεκτασλῆδων ὑποδηλοῦν ὅτι οἱ ἀρχικοὶ ἐξισλαμισμένοι πυρῆνες εἶχον προέλευσιν γενετικὴν προϋποθέτουσαν τὸ παιδομαζώμα, δὲν δύνανται δ' οὗτοι νὰ εἶναι πολὺ νεώτεροι τῶν χρόνων καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος, τὸ 1670 (1676) ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰ.

Ὁ ἐξισλαμισμὸς διὰ προσηλυτισμοῦ πληροῖ τὸ ὡς ἄνωτέρω πλαίσιον τῶν δεδομένων καὶ τῶν συμπερασμάτων ἡμῶν. Τουρκογενετιστῶν λοιπὸν κατόρθωμα ὑπῆρξεν ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν Χριστιανῶν τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν, τῶν εἰς τὰ πεδινὰ οἰκούντων, ἀλλὰ καθ' εὐτυχή σύμπτωσιν—οὐσιωδεδεσάτης ἐν προκειμένῳ σημασίας—τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐξέπνεεν ἡ ἰσχὺς των, διότι ἄλλως τὸ θέμα περὶ τῶν Βαλλαάδων ἐκτρέπεται εἰς παρερμηνείας.

Ἡ θρησκευτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἔμπνευσις προδίδεται ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου των. Ἐδίδαξαν καὶ ὀργανώσαντες τοὺς πυρῆνάς των ἐπίεσαν οἰοῦναι ἐξ ἀσφαλοῦς στρατοπέδου, τῆς Λεψίστης καὶ ἔπειτα τῶν Γρεβενῶν. Διὰ τῆς πειθοῦς τῶν φανατισμένων νεοφωτίστων, ἐκ τῶν σπλάγχων τοῦ αὐτοῦ τόπου προερχομένων, καὶ τῆς συνδυασμένης ἐπιβλητικῆς δυνάμεως τούτων, ὡς προτύπων μιμήσεως ἐμφανισθέντων εἰς τὰ κέντρα (Λεψίστης καὶ Γρεβενῶν), ἠδύνατο νὰ προαχθῇ τὸ ἀποτέλεσμα ἐπιτυχίας τῶν μεταστάσεων διὰ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ ἔθνικοῦ σώματος εἰς περιοχὴν καθαρῶς πρότερον ἑλληνικὴν, θεωρουμένην ἤδη ἔκπαλαι ὡς τὸ λίκνον τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐκ τῶν βάσεων τούτων ὀρμηθέντες προσηλύτισαν τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἐντὸς τῶν ὁδῶν ἰδίως κειμένων χωρίων, τῶν καὶ περισσότερον ἐκτεθειμένων εἰς ὀχλήσεις καὶ τῶν ὁποίων αἱ γαῖαι ἦσαν σχετικῶς εὐφορώτεραι.

ματος Παρθενίου ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου τοῦ χωρίου (τῆς ἐπαρχίας Σισανίου) Μπουρμπουτσικοῦ («Ἐκκλ. Ἀλήθεια» 20 (1900) 462, μόνον τὸ Παρθένιος καὶ ἐκ τῶν διπτύχων τῆς μονῆς Δρνανόβου). Θὰ ἦτο ὑπερβολικὴ ἢ ἐπιφύλαξις ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δεσπότη τοῦ ἐγγράφου, ὡς καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι κατὰ τὸ μεταξὺ 1639-1797 διάστημα δυνατὸν νὰ ἔγινε μετακίνησις τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἀλλοίωσις αὐτοῦ, θεωρουμένης ὑπόπτου πως τῆς διατυπώσεως τοῦ ἐγγράφου «ἐπῆρε γυναῖκα ὡσάν καὶ οἱ λοιποὶ Χριστιανοί» λόγῳ πιθανῆς συνθέσεως τῆς κοινότητος ἐκ μικτοῦ πληθυσμοῦ Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων.

1. «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 470.

Ἐπὶ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις οὐχὶ μικρᾶς σημασίας λόγος πρέπει νὰ κριθῆ καὶ ἡ ἐλάφρως ἐκ τῶν φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων κατὰ τὴν βασιμον πληροφορίαν τῆς ἐνθυμήσεως ἐκ τοῦ χωρίου Λόπες... «Ἄντρα μου, γένου Τοῦρκος νὰ μὴ πληρώνης χαράτσι»¹ καὶ κατὰ τὸν μνημονευθέντα ἀνωτέρω στίχον τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος περὶ τοῦ ἐκ Γρεβενῶν τουρκεύσαντος ἀδελφοῦ «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριχναν, πολὺ φαρμακισμένο».

Ἐπέκυψαν πρὸς τούτοις εἰς τὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας ὅσοι τῶν Χριστιανῶν εἶχον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀπαλλαγῶν τῆς ὑποδεστέρας θέσεως τοῦ ραγιά καὶ ἐσαγηνεύοντο ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν ὄπλα καὶ τελικῶς νὰ ἀμειφθοῦν μὲ τὸν τίτλον τοῦ βέη.

Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐκ τῶν ὄσων δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὰ νέα κηρύγματα πρέπει νὰ ἔλαβε τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ὄρεινὰ κρησφύγετα—παράδειγμα ἐξιλαμίσσεως χωριοῦ καὶ ἐκ τῶν πτωχοτέρων τῶν ὄρεινῶν δὲν ἀναφέρεται οὐδέν—, καὶ ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῆς ἀυξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περὶ τὴν Πίνδον, τὸ Μπούρινον καὶ τὸ Σινιάτσικον χωρίων, ἐξελιχθέντων μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἔκτοτε εἰς κομπούλεις ὡς τὸ Ζιουπάνι καὶ τὸ Κωστάντσικον ἀφ' ἑνός, ἡ

1. Εἶδος ἐπιτιμίου καταγραφέντος ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου, διὰ χειρὸς ἱερέως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶναι καὶ ἡ ἐνθύμησις ἀπὸ τὸ χωρίον Λόπες ἢ ἔχουσα οὕτω εἰς τὸ ὄλον. ...καταραμένους γυναῖκες ἀναγκάζουν τοὺς ἄνδρες τῶν «Ἄντρα μου γένου Τοῦρκος νὰ μὴ πληρώνης χαράτση. Ἀλήμονο εἰς αὐτὲς τὴ κόλαση τῆς παντηχένη» (βλ. Μ. Καλιβέρη, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 48. Χωρίον Λόπες καὶ Μποφάρι τὸ 1797, βλ. τοῦ Ἰδίου, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43. Ἡ θέσις Μποφάρι διασώζει ἐρείπια λέγεται καὶ Ἀϊθανάσης.

Ἡ βαρῦτης τοῦ περιεχομένου τῆς ἐνθυμήσεως αὐτῆς θὰ ἦτο μεγαλύτερα, ἐὰν ἤδυναμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγράφη. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Ἅγιοι Ἀνάργυροι δὲν φαίνεται παλαιότερα τοῦ 1787: Ἀπὸ τὰ 3 Εὐαγγέλια, τὰ ὁποῖα εὑρομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ νεώτερον εἶχε χρονολ. 1791, τὸ ἄλλο ἁχιδ' = 1614.

Δυστυχῶς τὸ περιέχον τὴν ἐνθύμησιν ἦτο ἄνευ ἀρχῆς. Ἄλλ' ἐκ τοῦ διατηρουμένου μικροῦ τεμαχίου τῆς τελευταίας σελίδος φέροντος τὸ σῆμα στεφάνου δάφνης—ὀλιγώτερον ἐκ τοῦ εἶδους τῶν γραμμάτων—τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο φρονῶ ὅτι ἦτο ἐκδ. Βενετίας ἔτ. 1575. Ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν γραμμάτων τῆς ἐνθυμήσεως δὲν δύναται κανεὶς ν' ἀποφανθῆ, πότε περίπου ἐγράφη ἡ ἐνθύμησις. Πάντως δὲν ἀνήκεν αὐτὴ εἰς τοὺς γραφεῖς ἐπὶ τῶν ἄλλων βιβλίων τῶν νεωτέρων ἐνθυμήσεων τοῦ 1795, 1808, 1819, 1821 (καὶ ὑπολοίπων τῶν σημειώσεών μου), ὅπως καλῶς εἶχον προσέξει. Ὅπως οὐδέποτε ὅμως ὁ χαράξας τὰς γραμμάς αὐτὰς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἀφήνει νὰ διαφανῆ πολὺ μέρος ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς παρορμήσεως πρὸς μετástασιν εἰς τὸν τουρκισμόν «Γένου ἄντρα μου Τοῦρκος» κατὰ τὸν ἀπλοῦστατον τρόπον νὰ γίνῃ Βαλλαᾶς, προκειμένου νὰ ἀπαλλαγῆ τῆς κεφαλικῆς πρωτίστως φορολογίας, νὰ μὴ πληρώνη χαράτσι. Ἡ ἀπλή, πλὴν γοερὰ ἔκφρασις τοῦ πιστοῦ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως φύλακος διὰ τῆς κατάρας του, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει φοβερὰν τὴν κόλασιν εἰς τὰς γυναῖκας ὡς ἐπιδρώσας εἰς τὴν τυπικὴν ἔστω ἀλλαξοπιστίαν, δυνατόν νὰ κριθῆ ὡς ἀναφερομένη εἰς ἀλλαξοπιστίαν κατ' ἄτομον. Ἐπρεπεν ὅμως ὅπως οὐδέποτε εἰς μίαν ἐπαρχίαν καθαρῶς ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ὡς ἡ Ἀνασελίτσα νὰ ὑπάρχουν τὰ πρότυπα πρὸς μίμησιν τῆς μεταστάσεως.

Σιάτιστα, τὸ Βογατσικόν, τὸ Βλάτσι καὶ ἡ Σέλιτσα ἀφ' ἑτέρου. Τὸ Σισάνιον ἀπὸ χώρα τὸ 1662 καὶ με δεσπότην τότε τὸν λογιώτατον Νικηφόρον—πιθανὸν αὐτὸς νὰ ἦτο καὶ τὸ θῦμα τῆς γενιτσαρικῆς μήνιος—ἐκκίπτει ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ 1697 παῦον ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι καὶ ἔδρα τοῦ δεσπότη.

Ἴσως τέλος εἰς ἀντίρροπον ἐνδεικτικὸν ἀναθέσεως ἐλπίδων ἀνασχέσεως τῆς περαιτέρω ἀλλαξοπιστίας—ἦσαν περιορισμένα σχετικῶς τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ γενιτσαρισμοῦ εἰς τὴν φάσιν ἐκπνοῆς καὶ τῆς δυνάμεώς του—νὰ δύναται νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ ἐκλογή ὡς δεσπότη τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τὸ 1686 τοῦ σθεναροῦ υἱοῦ τοῦ Σιατιστέως Παπανικόλα Ζωσιμᾶ, ἀναδειχθέντος δις καὶ ὡς Πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀχρίδος καὶ θεωρουμένου ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ὑπερμάχων τῶν τοπικῶν συμφερόντων εἰς τὸ κλίμα τοῦτο¹.

ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ

1. Βλ. Καλινδέρη, Ὁ Κῶδιξ ἔ.ἀ., σ. 5, 17, 40, 46, κ.έ. μετὰ σχετικῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας.

ZUSAMMENFASSUNG

Michael Kalinderis, Ein Beitrag zur Geschichte der Wallaaden.

In der vorliegenden Arbeit über die Muselmanen vom Tal des Oberen Haliakmon, die gemeinhin als Wallaaden bekannt sind, wurde ursprünglich die Sammlung von genaueren Angaben für erforderlich gehalten. Alle diese Angaben begiehn sich auf die gemischten sowie die ungemischten musulmanischen Dörfer.

Es wird daher eine Aufstellung mit sämtlichen Dörfern (insgesamt 61, 29 ungemischt und 32 gemischt) in alphabetischer Reihe geordnet, mit einem entsprechenden topographischen Zeichnung vorgesetzt; es folgen eingehende Bemerkungen zu den Dörfern, hauptsächlich auf den Angaben des Kodex von Siatista (Eintragung von Neophytos 1797) für die Provinz von Sisanion und des Kodex von Zaborda (I. Schrift 1534-1692) für die Dörfer besonders der Provinz von Grevena gestützt.

In den Hauptteilen werden die Meinungen und die Vermutungen über die Herkunft dieser eigenartigen Türken von beschäftigten hauptsächlich von einheimischen, oder von Reisenden und fremden Touristen dargelegt, begleitet von den für jede Ansicht entsprechenden Kommentaren. Die Verschiedenheit und die Unvereinbarkeit der bis dahin gemachten schriftlichen Berichte war hauptsächlich auf den Mangel an notwendiger Dokumentierung zurückzuführen. Somit waren diese Muselmanen, gegenüber der Meinung über deren alte Herkunft von den Türken, d.h. den Eroberern und zwar von den Vardarioten, vor der Kapitulation von Konstantinopel sich in Lepsisti und in der Umgebung niedergelassen, auch diese am meisten herrschende Meinung, daß diese Muselmanen von den einheimischen Griechen (man hat auch von Vlachen geschrieben) stammen, waren diese Muselmanen zu den anderen, in der Umgebung wohnenden Griechen, ähnlich gab es Meinungsverschiedenheiten was vor allem die Zeit, die Weise und die Ursache deren Islamisierung angeht. Denn nach der Ansicht von anderen Autoren sollten diese Islamisierungen an die Jahre nach der Eroberung, nach der Meinung von manchen an das 16. 17. 18. Jahrhundert und vor allem an die Jahre von Ali Passa sowie an die Jahre nach der Gründung des Griechischen Staates zurückgeführt werden.

Unser Beitrag besteht in der Verteidigung der Ansichten, daß die Isla-

misierung der sogenannten Wallaaden 1) der Provinz von Sisanion vor dem Jahre 1797 liegt und 2) von der Provinz von Grevena im Jahre 1692 nicht vollzogen war; der Beginn der Islamisierung war nach 1639 und nach 1662 aus Lepsisti her als Stützpunkt durch Proselitismus aus Kernen janitscharischer Herkunft wegen der religiösen Bekenntnisse der Wallaaden als «Bektaschli» vollzogen. Wegen des Ablaufs der Gültigkeit der Aushebung der Jünglinge für das Korps der Janitscharen (1670) waren die Errungenschaften relativ beschränkt und in den Dörfern, in den Ebenen und auf den Hauptstraßen, die am meisten zu Angriffen ausgesetzt waren.

Auf die Bewohnerwanderungen zu ihrer Sicherheit bzw. zum Interesse der Beys sind die Strukturänderungen von mehreren Dörfern zurückzuführen, wie die Überlieferung aufrechterhalten hat, während die Dörfer, die einmal mohamedanisch wurden, wie es seit 1797 bestätigt wird, bis zu der Zeit (1924) des Völker austausches solche geblieben sind.